

ΠΑΡΟΜΕΝΟ
ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο
ΚΕΜΠΑ
ΑΡ. ΑΔΕΙΑΣ
412

ΕΛΤΑ
Hellenic Post

ΤΕΥΧΟΣ 88 • 1^ο ΤΡΙΜΗΝΟ 2013 • 5 ΕΥΡΩ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΕΥΘ. ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ: ΟΜΗΡΟΥ 54 • 106 72 ΑΘΗΝΑ
ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ 01-1413

ΑΦΙΕΡΩΜΑ:

Σύγχρονες τάσεις ενωσιακού/ κοινοτικού δικαίου II

ISSN 977-110581300-0

9 771105 813000

ΚΙΘΑΙΡΩΝ

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΣΥΜΠΡΑΞΗ ΚΙΘΑΙΡΩΝ

ΤΟΠΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΜΑΝΔΡΑΣ-ΕΙΔΥΛΛΙΑΣ ΓΙΑ ΑΝΕΡΓΟΥΣ ΕΥΑΛΩΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ

Η Αναπτυξιακή Σύμπραξη «**ΚΙΘΑΙΡΩΝ**» υλοποιεί το Σχέδιο Δράσης
«Τοπικές Δράσεις Κοινωνικής Ένταξης για Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες στην Περιοχή Δήμου
Μάνδρας-Ειδυλλίας» 80 άνεργοι εγγεγραμμένοι στα μητρώα ανεργίας του ΟΑΕΔ ή σε ειδικό κατάλογο του ΟΑΕΔ,
εκτός μητρώου ανεργίας που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες θα ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Είσαι Άνεργος και

- 45-64 ετών με χαμηλά τυπικά προσόντα, για διάστημα μεγαλύτερο του 1 έτους
- Άτομο σε κατάσταση φτώχειας/ απειλούμενο από φτώχεια
- Παλλινოსτούντες-Βορειοππειρώτες

Τότε έχεις την ευκαιρία

- Να προωθηθείς σε θέσεις εργασίας στην περιοχή της Δυτικής Αττικής
- Να ιδρύσεις ατομική ή / και μικρομεσαία επιχείρηση
- Να συστήσεις κοινωνική συνεταιριστική επιχείρηση
- Να έχεις συμβουλευτική υποστήριξη για τις των νέο-ιδρυόμενες επιχειρήσεις
- Να έχεις συμβουλευτική υποστήριξη
- Να συμμετέχεις σε επιδοτούμενη επαγγελματική κατάρτιση

ΓΙΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ
& ΓΙΑ ΑΙΤΗΣΕΙΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ
Δήμος Μάνδρας – Ειδυλλίας
Στρατηγού Νικολάου Ρόκα, Μάνδρα
Τηλ 213 2014942
Υπεύθυνη κα Νοδάρια Έλενα
www.kitheron.gr

Το πρόγραμμα υλοποιείται στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ΕΚΤ), δράση 3: «Τοπικές δράσεις κοινωνικής ένταξης για ευάλωτες ομάδες» της Κατηγορίας Παρέμβασης 1: «Πρόληψη και αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού ευπαθών ομάδων του πληθυσμού» του Θεματικού Άξονα Προτεραιότητας 4: «Πλήρης ενσωμάτωση του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού σε μια κοινωνία ίσων ευκαιριών», του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013»

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
"ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ"
Προσανατολισμός στον Άνθρωπο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ε.Υ. για την Κοινωνική Ένταξη
και την Κοινωνική Οικονομία

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ: 1989 • ISSN: 1105-8137 • 5 ΕΥΡΩ • ΧΡΟΝΟΣ 22 • ΤΕΥΧΟΣ 88 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2013

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ - ΕΚΔΟΤΗΣ:
«ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ-
ΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΕΚΦΡΑΣΗ-ΘΕΣ-
ΜΟΙ», Μη Κερδοσκοπικό
Σωματείο
Ομήρου 54 - Αθήνα - 106 72
Τηλ.: +30 210 3643224
Fax: +30 210 3646953
E-mail: ekfrasi@ekfrasi.gr
http://www.ekfrasi.gr

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ: 1413

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΝΟΜΟ:
Νίκος Γιαννής

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΞΙΑ:
Ελένη Κατσαμπούκα
Γιώργος Παντελιάς

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:
Κατερίνα Ανδρωνά

Στο τεύχος αυτό
συνεργάστηκαν:
Χριστίνα Ακριβοπούλου
Ιωάννης Ιγγλεζάκης
Βασίλειος Καραγιάννης
Ηλιάνα Λάντζου
Φερενίκη Παναγοπούλου-
Κουτνατζή
Δημήτρης Τζουγανάτος
Δημήτρης Τσαραπατσάνης
Kolfinna Baldvinsdóttir
Teresa Rodríguez de las Heras
Ballell

ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Λίνα Χριστοφόρου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ:
Εκδόσεις: «ΗΛΙΑΙΑ»

ΔΗΜ. ΣΧΕΣΕΙΣ:
iForce Communications A.E.

► Εισαγωγικό σημείωμα εκδότη.....5

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ/ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

► Η εισφορά του δικαίου του ανταγωνισμού στην ανάπτυξη7

Του Δημήτρη Τζουγανάτου

► Η θέση του ελεύθερου ανταγωνισμού στη Συνθήκη της Λισαβόνας..... 10

Του Βασίλειου Καραγιάννη

► Latest Challenges for EU Regulation on Electronic Commerce:..... 14

Της Teresa Rodríguez de las Heras Ballell

► Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης 18

Του Ιωάννη Ιγγλεζάκη

► Η δημοσίευση ονομάτων και φωτογραφιών συλληφθέντων και το τεκμήριο
αθωότητας του κατηγορουμένου 25

Της Φερενίκης Παναγοπούλου-Κουτνατζή

► Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα ανθρώπινα έμβρυα..... 30

Του Δημήτρη Τσαραπατσάνη

► Η υποβοηθούμενη τεχνητή αναπαραγωγή ως δικαίωμα 'εν εξελίξει' στη
νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου..... 32

Της Χριστίνας Ακριβοπούλου

ΑΠΟΨΕΙΣ

► A tale of two Islands: Bailout or Bankruptcy? 35

Της Kolfinna Baldvinsdóttir

► Η εξέλιξη των σχέσεων της Ουγγαρίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση 37

Της Ηλιάνας Λάντζου

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

► Τι τρέχει στην Ευρώπη 40

► Βιβλιοκρισίες..... 42

► Τα Νέα της Έκφρασης..... 45

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

QUARTERLY EDITION ON EUROPEAN ISSUES

FIRST PUBLISHED: 1989 • ISSN: 1105-8137 • EURO 5 • YEAR 22 • VOL. 88 • JANUARY - FEBRUARY - MARCH 2013

PROPRIETOR - EDITION:
"European Society, Politics,
Expression, Institutions", non
Profit Making Company
54 Omirou St., Athens 106 72
Tel.: +30 210 3643224
Fax: +30 210 3646953
E-mail: ekfrasi@ekfrasi.gr
http://www.ekfrasi.gr

EDITOR-PUBLISHER BY LAW:
Nicos Yannīs

PUBLISHING DIRECTOR:
Eleni Katsampouka
Giorgos Pantelias

DIRECTION:
Katerina Androna

CONTRIBUTORS:
Christina Acrivopoulou
Kolfinna Baldvinsdóttir
I. Iglezakis
V. Karagiannis
I. Lantzoy
F. Panagopoulou-Koutnatzi
T. Rodriguez de las Heras
Ballel
D. Tsarapatsanis
D. Tzouganatos

PROOFREADING, EDITING:
Lina Christoforou

TECHNICAL ADVISOR:
Hliea

PUBLIC RELATIONS
iForce Communications SA

▶ Editorial.....	5
------------------	---

CONTEMPORARY DEVELOPMENTS IN EU / EC LAW

▶ The contribution of competition law in development.....	7
<i>By D. Tzouganatos</i>	
▶ Free competition and the Lisbon Treaty	10
<i>By V. Karagiannis</i>	
▶ Latest challenges for EU regulation on electronic commerce: building trust stimulating growth and protecting privacy for digital living.....	14
<i>By T. Rodriguez de las Heras Ballel</i>	
▶ Personal data protection in social network services based on the Proposed EU data protection Regulation	18
<i>By I. Iglezakis</i>	
▶ The publication of the names and photographs of individuals under arrest and the presumption of innocence of the accused	25
<i>By F. Panagopoulou-Koutnatzi</i>	
▶ The European Court of Justice and human embryos: thoughts on the Brustle case	30
<i>By D. Tsarapatsanis</i>	
▶ Assisted Human Reproduction as an evolving right in the ECHR jurisprudence	32
<i>By Christina Acrivopoulou</i>	

OPINIONS

▶ A tale of two islands: bailout or bankruptcy?	35
<i>By Kolfinna Baldvinsdóttir</i>	
▶ The evolution of Hungary's relations with the EU.....	37
<i>By I. Lantzoy</i>	

PERMANENT COLUMNS

▶ What's going on in Europe.....	40
▶ Book Reviews.....	42
▶ European Expression News	45

Υπηρετούμε την ευρωπαϊκή ιδέα άρα υπηρετούμε την Ελλάδα.

Ευρώπη των πολιτών, όχι Ευρώπη των κρατών

του Νίκου Γιαννή

Ωραία, τώρα γνωρίζουμε ότι οι πιο κρίσιμες Ευρωεκλογές της μέχρι τούδε κοινής ιστορίας θα διεξαχθούν, εκτός απροόπτου, την Κυριακή 25 Μαΐου 2014, σε έναν μόλις χρόνο δηλαδή. Ποιος όμως θα μπορούσε να φανταστεί ή και θα ισχυριζόταν σήμερα στα σοβαρά ότι το *annus mirabilis* 1989, σε λίγα χρόνια, ας πούμε μέχρι το 2016, θα αποτελεί αμφισβητούμενο ορόσημο της μεταπολεμικής ιστορίας, λόγω των καταγιστικών εξελίξεων ως προς την πολιτική ενοποίηση που επίκειται στο μεταξύ να σημαδέψουν εκ νέου το νεαρό ενιαίο κορμί της γηραιάς ηπείρου.

Ηοικονομική κρίση συντάραξε την Ευρώπη συθέμελα. Οι λαϊκιστές και οι εθνικιστές, όπως είναι φυσικό, ενδυναμώθηκαν. Δεν επικρατούν όμως. Αυτό θα αποτυπωθεί και στις Ευρωεκλογές. Θα μείνουν μακριά από οποιαδήποτε ουσιαστική νίκη. Η ενότητα μέσα από τη διαφορετικότητα θα νικήσει. Η σκέτη διαφορετικότητα θα χάσει. Μαζί με την προσποίηση ανωτερότητας, το εγωϊστικό αίσθημα μοναδικότητας, τη βία και τον ολοκληρωτισμό της.

Ηκλασική θεωρία στις διεθνείς σχέσεις θέλει την εξωτερική απειλή να ασκεί καταλυτικό ρόλο στην επίτευξη ενότητας στο εσωτερικό κρατικών οντοτήτων, μάλιστα περισσότερο αλλά και λιγότερο αυταρχικοί ηγέτες κρατών έχουν πλειστάκις χρησιμοποιήσει περισσότερο ή λιγότερο επιδέξια την εξωτερική απειλή προς εσωτερική χειραγώγηση, χαμερπείς, δήθεν εθνικο-δημοκρατικές σκοπιμότητες, εκλογο-τακτικής λογιστικής. Η πλέον πετυχημένη ωστόσο ομοσπονδία στην ιστορία, αυτή των ΗΠΑ, δεν ήταν γέννημα μιας καθαρά εξωτερικής απειλής, αφού ουσιαστικά ήταν προϊόν

μιας εσωτερικής αμφισβήτησης στο πλαίσιο της υπό διάβρωση βρετανικής κυριαρχίας κι αργότερα επικυριαρχίας. Ίσως η Ευρώπη αντίθετα απ' ότι πολλοί πιστεύουν, ν' αποτελέσει το πρώτο παράδειγμα βαθιά οικοθελούς ενοποίησης, ομοσπονδποίησης μάλιστα. Όχι κατά πρώτο λόγο εξαιτίας εξωτερικής αντιπαλότητας, ανταγωνισμού ή κινδύνων, ή της επελαύνουσας παγκοσμιοποίησης, που την απειλεί πράγματι με περιθωριοποίηση αν δεν αλλάξει, αλλά χάριν της τεράστιας δύναμης που κλείνει μέσα της η ίδια η Ευρώπη, της κατά πολύ «καυστικότερης» διαφορετικότητας από αυτήν των ΗΠΑ τότε, που όμως ίσως γι' αυτό να είναι και μοναδικός συγκολλητικός παράγων υπό τις παρούσες περιστάσεις. Φυσικά οι επαγγελματίες και οι ψυχοπαθείς της διαφορετικότητας, οχυρωμένοι πίσω από τον λαϊκισμό και τον εθνικισμό, θα επιδιώξουν έναν πόλεμο, που όμως θα είναι μια μάχης οπισθοφυλακής επί ματαίω αντίσταση, που τελικώς δεν θα τους περάσει.

Τον Ιούλιο του 1992 η κυβέρνηση Μητσοτάκη, Υπουργός Εξωτερικών της οποίας ήταν ο σημερι-

Αυτά που είναι πραγματικά σημαντικά στη ζωή μας σχεδόν πάντοτε ξεκινούν από μέσα μας. Αυτό που σήμερα είναι ριζοσπαστικό και προοδευτικό είναι το ποιοτικό άλμα προς μια πολιτικά ενωμένη, προς μια δημοκρατική και αλληλέγγυα, προς μια ομοσπονδιακή Ευρώπη.

Η Ευρώπη της ελευθερίας να ανήκει στους πολίτες της

νός Πρωθυπουργός, μετά την αρνητική έκβαση του δανικού δημοψηφίσματος, πήρε τη γενναία απόφαση να συνέλθει εκτάκτως σε ολομέλεια ενώ λειτουργούσε ως θερινό τμήμα και να κυρώσει τη συνθήκη του Μάαστριχτ. Κι αυτό για ν' αποτρέψει τα χειρότερα, από το ανερχόμενο κλίμα ευρωσκεπτικισμού και την απαίτηση του ΚΚΕ και άλλων «δημοκρατικών δυνάμεων» για διενέργεια δημοψηφίσματος, αλλά κυρίως για να στείλει ένα ηχηρό μήνυμα ελληνικής δέσμευσης στην ευρωπαϊκή ιδέα και να συμβάλλει στην ανάκτηση της, προς στιγμήν, κλονισμένης ενοποιητικής δυναμικής στην Ευρώπη. Ήταν μια από τις σπάνιες στιγμές που η Ελλάδα βρέθηκε σε θέση ευρωπαϊκού οδηγού. Λίγο αργότερα η κυβέρνηση έπεφτε υπό όχι και τόσο ευρωπαϊκές, αντιθέτως εθνικιστικές, περιστάσεις.

Ιδού λοιπόν σήμερα μια νέα ευρωπαϊκή ευκαιρία για τον Α.Σαμαρά και την τρικομματική κυβέρνηση. Ν' αλλάξει ο εκλογικός νόμος για τις ευρωεκλογές, ώστε η απευθείας από τον λαό εντολή (και όχι ο φαύλος διορισμός από τους αρχηγούς των κομμάτων) που θα πάρουν οι νέοι Ευρωβουλευτές να είναι σαφής: θέλουμε μια Συνέλευση των πολιτών της Ευρώπης, η οποία να ψηφίσει για ένα Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, σας δίνουμε εντολή υπεράσπισης της Ευρώπης, των κοινών πολιτικών και προώθησης της ευρωπαϊκής ενοποίησης, άρα και του ελληνικού συμφέροντος, αυτό χρειαζόμαστε επείγοντως, δεν σας θέλουμε υποχείρια των αρχηγών και των εθνικών κομμάτων σας, δηλαδή δεσμευμένοι να παραμερίζετε το κοινό συμφέρον κι αυτά που μας ενώνουν και προάγουν ως Ευρωπαίους και να μην αποκλίνετε ποτέ από τα δήθεν εθνικά συμφέροντα κι εγωισμούς, τις τακτικές και τα προσωπικά συμφέροντα των αρχηγών των κομμάτων σας. Από το 1979 οι Ευρωπαίοι πολίτες ψηφίζουν με άμεση και καθολική ψηφοφορία για την Ευρώπη, όπως είναι η φύση του θεσμού

του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Μάλλον τα έθνη μας για να επιβιώσουν υπό τις σημερινές συνθήκες οξύτατης κρίσης και παγκόσμιου ανταγωνισμού χρειάζονται επείγοντως ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα στην Ευρώπη και όχι εθνικούς στρατούς έτοιμους για νέους ευρωπαϊκούς εμφυλίους.

Το 2013 είναι το Ευρωπαϊκό Έτος των Πολιτών και η Ελλάδα θα μπορούσε να καινοτομήσει ώστε η σχετική συζήτηση για την Ε.Ε. όχι μόνο να εμπλέξει έναν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό πολιτών, αλλά και να εμπλουτιστεί από συγκεκριμένες προτάσεις για τη μελλοντική κατεύθυνση των διαφόρων πολιτικών της Ε.Ε. και της ίδιας της πολιτικής της υπόστασης.

Θέλουμε ένα λαμπρό μέλλον; Αισθανόμαστε την ανάγκη του σε στιγμές κρίσης, ακόμη χειρότερα παράκρουσης; Πρέπει να σπάσουμε αυγά τότε. Αν ένα αυγό σπάσει από εξωτερικές δυνάμεις ο μάταιος τούτος κόσμος τελειώνει. Αν ένα αυγό σπάσει από εσωτερικές δυνάμεις ένας λαμπρός κόσμος γεννιέται και ξεκινάει. Αυτά που είναι πραγματικά σημαντικά στη ζωή μας σχεδόν πάντοτε ξεκινούν από μέσα μας. Αυτό που σήμερα είναι ριζοσπαστικό και προοδευτικό είναι το ποιοτικό άλμα προς μια πολιτικά ενωμένη, προς μια δημοκρατική και αλληλέγγυα, προς μια ομοσπονδιακή Ευρώπη. Στον αντίποδα βρίσκεται η Ευρώπη των καταλοίπων του ολοκληρωτισμού, της απομόνωσης, της συντήρησης, της αντίδρασης και των εγωισμών, εκείνων που κατά βάθος χαίρονται με την παρούσα κατάσταση στην ΕΕ γιατί, ως θιασώτες της βίας, νομίζουν ότι από τις 9.5.1950 μέχρι σήμερα επρόκειτο για μια περίοδο ανακωχής η οποία παρέρχεται. Η Ευρώπη της ελευθερίας να ανήκει στους πολίτες της και όχι στα διεφθαρμένα κράτη και πολιτικούς τους.

Η εισφορά του δικαίου του ανταγωνισμού στην ανάπτυξη

Δημήτρης Ν. Τζουγανάτος

I. Εισαγωγικά

Η οικονομική ανάπτυξη βρίσκεται σήμερα στο επίκεντρο της συζήτησης και θεωρείται το μέσο που θα μας βγάλει από την οικονομική κρίση.

Γίνεται γενικότερα δεκτό ότι ο ανταγωνισμός, όταν λειτουργεί χωρίς στρεβλώσεις, παρέχει κίνητρο στις επιχειρήσεις να μειώσουν το κόστος τους, να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητά τους (να είναι αποτελεσματικότερες από τους ανταγωνιστές τους) και να επενδύσουν στην καινοτομία.

Ειδικότερα, επιτυγχάνοντας τη μείωση των τιμών και τη βελτίωση της ποιότητας των προσφερομένων προϊόντων και υπηρεσιών ο ανταγωνισμός συμβάλλει στην ανάπτυξη με τη μείωση του πληθωρισμού, τη δημιουργία ενός σταθερού μακροοικονομικού περιβάλλοντος, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, το άνοιγμα των αγορών (με αντίστοιχο περιορισμό των προστατευτικών τάσεων του κράτους) και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων.

Μακροοικονομικές και κλαδικές μελέτες αποδεικνύουν ότι ο ανταγωνισμός έχει πράγματι σημαντική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη. Μάλιστα, σε περιπτώσεις οικονομικής δυσπραγίας, όπου η χρήση μακροοικονομικών εργαλείων δεν είναι σε θέση να συμβάλλει ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη, αναδεικνύεται η σημασία των μικροοικονομικών εργαλείων και ειδικότερα της πολιτικής ανταγωνισμού.

- ▶ Πως μπορεί να μεγιστοποιηθεί η συμβολή του ανταγωνισμού στην οικονομική ανάπτυξη;
- ▶ Πως μπορεί να εισφέρει προς αυτήν την κατεύθυνση η πολιτική ανταγωνισμού;
- ▶ Ποιά ήταν μέχρι τώρα, ποιά μπορεί και ποιά πρέπει να είναι η συμβολή του κάθε παράγοντα παραγωγής πολιτικής ανταγωνισμού στην οικονομική ανάπτυξη;

II. Πολιτική ανταγωνισμού και ανάπτυξη

Η πολιτική ανταγωνισμού συντίθεται από:

(α) την πολιτική της Αρχής που έχει κυρίως, αλλ' όχι αποκλειστικά, την ευθύνη εφαρμογής του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού, δηλαδή της Επιτροπής Ανταγωνισμού,

(β) την κυβερνητική πολιτική και

(γ) την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία ουσιαστικά διαγράφει το πλαίσιο, εντός του οποίου κινούνται η πολιτική ανταγωνισμού των κρατών μελών και των εθνικών αρχών ανταγωνισμού.

A. Επιτροπή Ανταγωνισμού

Υπό «φυσιολογικές» συνθήκες η πολιτική ανταγωνισμού που ασκεί η Επιτροπή Ανταγωνισμού είναι διακριτή από εκείνη της κυβερνητικής πολιτικής με την έννοια ότι είναι ανεξάρτητη και ακηδεμόνευτη.

Πριν από επτά χρόνια ο τότε Συνήγορος του Πολίτη και σημερινός Δήμαρχος Αθηναίων, καθηγητής Γ. Καμίνης, είχε παρομοιάσει τις Ανεξάρτητες αρχές με τον γελωτοποιό που έχει την εύνοια του βασιλιά, για όσο καιρό τον ψυχαγωγεί και αποκεφαλίζεται, όταν αρχίσει να γίνεται δυσάρεστος. Όσον αφορά την Επιτροπή Ανταγωνισμού, τέτοιος αποκεφαλισμός δεν σημειώθηκε, ωστόσο υπήρξαν περίοδοι, όπου ούτε η Επιτροπή διεκδίκησε ούτε το εποπτεύον Υπουργείο επεδίωξε την ουσιαστική ανεξαρτησία της Επιτροπής. Όταν η πολιτική ηγεσία ενδιαφέρεται μάλλον για το «θεαθηναι» παρά για την ουσία και η Επιτροπή ευθυγραμμίζεται προς αυτές τις επιδιώξεις, καταλήγουμε σε φαινόμενα, όπως αυτά που βιώσαμε στο άμεσο παρελθόν: αντιφατικές και ατεκμηρίωτες αποφάσεις καθώς και κυρώσεις που στόχευαν κυρίως στον εντυπωσιασμό. Φυσική συνέπεια ήταν η ακύρωση των περισσότερων αποφάσεων από το Διοικητικό Εφετείο.

Περαιτέρω συνέπεια ήταν η δημιουργία ανασφάλειας δικαίου και η έλλειψη εμπιστοσύνης στην Αρχή Ανταγωνισμού. Οι συνθήκες αυτές φαίνεται ότι συνέβαλαν αρνητικά στην ανάπτυξη με την αποχώρηση από τη χώρα πολυεθνικών επιχειρήσεων που βρέθηκαν στο στόχαστρο της Επιτροπής. Επιπλέον, είναι πιθανό ότι λειτούργησαν αρνητικά και στην αποτελεσματικότητα του προγράμματος επιείκειας, στο οποίο διεθνώς οι Αρχές ανταγωνισμού επενδύουν πολλές ελπίδες για την αποκά-

λυση αντιανταγωνιστικών συμπράξεων με ιδιαίτερα επιζήμια αποτελέσματα για το επίπεδο τιμών και την ευημερία του καταναλωτή.

Στοιχείο του σταθερού οικονομικού περιβάλλοντος, που με τη σειρά του αποτελεί βασική προϋπόθεση για επενδύσεις και επομένως για ανάπτυξη, είναι μια πολιτική ανταγωνισμού που βασίζεται σε αρχές και δεν επιδιώκει ευκαιριακούς στόχους πολιτικού χαρακτήρα. Η χρησιμοποίηση του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού ως πολιτικού εργαλείου δεν μπορεί να γίνει δεκτή.

Μια πολιτική ανταγωνισμού που υπηρετεί οικονομικοπολιτικές σκοπιμότητες και στοχεύει σε συγκεκριμένα οικονομικά αποτελέσματα, παραβλέπει το γεγονός ότι τα αποτελέσματα του ανταγωνισμού δεν είναι γνωστά εκ των προτέρων και ότι ο εκ των προτέρων προσδιορισμός του περιεχομένου της ελεύθερης οικονομικής δράσης ουσιαστικά την ακυρώνει. Επομένως, η οικονομική αποτελεσματικότητα, αν και βασικό στοιχείο ανάπτυξης, δεν μπορεί να επιδιώκεται ως αυτοσκοπός, αλλά μόνο στο βαθμό που δεν καταργεί τον ανταγωνισμό. Υπ' αυτήν την έννοια η βελτίωση της αποτελεσματικότητας προκύπτει καταρχήν αντανakλαστικά με τη διασφάλιση συνθηκών αποτελεσματικού ανταγωνισμού. Αντιθέτως, μια πολιτική ανταγωνισμού που βασίζεται σε αρχές επιδιώκει την προστασία του ανταγωνισμού ως διαδραστικής διαδικασίας που προκύπτει από την άσκηση της ατομικής ελευθερίας δράσης των υποκειμένων της αγοράς.

Ανάλογα ισχύουν για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα που επίσης αποτελεί βασικό παράγοντα ανάπτυξης. Υποστηρίζεται ευρέως ότι μέσο για τη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας είναι η δημιουργία «εθνικών πρωταθλητών», δηλ. «οιονεί μονοπωλικών» επιχειρήσεων που θα προκύψουν από συγχωνεύσεις και εξαγορές με την ανοχή περιορισμών του ανταγωνισμού

από τον εθνικό έλεγχο συγκεντρώσεων επιχειρήσεων. Ωστόσο, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, και άρα η ανάπτυξη, δεν μπορεί να επιτευχθεί κατά τρόπο σταθερό και βιώσιμο παρά μόνο υπό καθεστώς ανταγωνισμού. Η δημιουργία διεθνώς ανταγωνιστικών επιχειρήσεων σε «συνθήκες εργαστηρίου», δηλαδή σε συνθήκες περιορισμένου ανταγωνισμού, αποτελεί αντίφαση. Και σε αυτήν την περίπτωση, συνεπώς, ο προσανατολισμός της πολιτικής ανταγωνισμού στο αποτέλεσμα αντί στην εξασφάλιση συνθηκών ανταγωνισμού, υπό τις οποίες θα προκύψει η ανταγωνιστικότητα, είναι άστοχος. Αυτό το διαπιστώνουμε και στη χώρα μας, όπου οι περισσότερες από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται με επιτυχία σε εξαγωγικό επίπεδο, είναι αυτές που έχουν μάθει να αντιμετωπίζουν έντονο ανταγωνισμό και στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερη θέση μεταξύ των παραγόντων που συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη κατέχει η καινοτομία. Η καινοτομία ενισχύει τη δυναμική αποτελεσματικότητα με την ανάπτυξη νέων μεθόδων παραγωγής και ανοίγει νέες αγορές με την εισαγωγή νέων προϊόντων και υπηρεσιών. Αυτό βέβαια προϋποθέτει συνθήκες ανταγωνισμού, αφού χωρίς την ανταγωνιστική πίεση λείπει το κίνητρο επένδυσης σε έρευνα και ανάπτυξη, κάτι που δεν αποκλείεται να οδηγήσει σε απαξίωση μια ολόκληρη επιχειρηματική υποδομή. Από την άλλη πλευρά η σχέση τεχνολογικής καινοτομίας και ανταγωνισμού δημιουργεί εκ πρώτης όψεως την εντύπωση σχέσης σύγκρουσης, δεδομένου ότι η νομική προστασία της καινοτομίας αποκλείει τρίτους από τη χρήση της. Ωστόσο, η απονομή απολύτων δικαιωμάτων προστασίας, ενώ απαγορεύει την αντιγραφή της καινοτομίας, δεν εμποδίζει την ανάπτυξη ανταγωνιστικών καινοτομιών. Άλλωστε, η προστασία αυτή αποτελεί την εύλογη ανταμοιβή για τις επενδύσεις και τις προσπάθειες που

οδήγησαν στην καινοτομία καθώς και για τη συμβολή της στην εξέλιξη του τεχνολογικού επιπέδου. Η σύνθετη σχέση ανταγωνισμού και καινοτομίας απαιτεί μια πολύ προσεκτική προσέγγιση των Αρχών ανταγωνισμού, οι οποίες καλούνται να διατηρήσουν συνθήκες αποτελεσματικού ανταγωνισμού χωρίς να ακυρώνουν την προσδοκία για εύλογη ανταμοιβή της καινοτόμου επιχείρησης με τον υπερβολικό περιορισμό των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας της.

2. Κυβερνητική πολιτική

Η κυβερνητική πολιτική ουσιαστικά διαμορφώνει το πλαίσιο, εντός του οποίου λειτουργεί η Επιτροπή Ανταγωνισμού, συνεπώς συνδιαμορφώνει την πολιτική ανταγωνισμού. Κύριο καθήκον της πολιτικής αυτής, πέραν της νομοθετικής διαμόρφωσης συνθηκών ανταγωνισμού, είναι η διατήρηση σταθερού και προβλέψιμου ρυθμιστικού περιβάλλοντος, ο παρμερισμός εμποδίων εισόδου στις αγορές και η κατάργηση περιορισμών της επιχειρηματικής συμπεριφοράς που δεν είναι απαραίτητοι.

Η προσέλκυση επενδύσεων, βασικό εργαλείο ανάπτυξης, δεν διευκολύνεται υπό συνθήκες στρέβλωσης του ανταγωνισμού. Στρεβλώσεις μπορεί να προκύπτουν από το νομοθετικό καθεστώς ή από τον τρόπο άσκησης της διοίκησης.

Ο ανταγωνισμός μπορεί να παρομοιασθεί με ένα αθλητικό παιχνίδι, τις συνθήκες διεξαγωγής του οποίου πρέπει να εγγυάται το κράτος. Πρέπει να υπάρχουν σαφείς κανόνες, αντικειμενικός και ανεπηρέαστος διαιτητής αλλά και κατάλληλο γήπεδο. Σε ένα γήπεδο γεμάτο από ξύλα, σίδερα και πέτρες δεν μπορεί να διεξαχθεί αγώνας, όπως δεν μπορεί να αναπτυχθεί ανταγωνισμός σε αγορά που χαρακτηρίζεται από κρατικές παρεμβάσεις. Η απροθυμία του κράτους να δημιουργήσει συνθήκες ανταγωνισμού έχει γίνει πρόσφατα

ιδιαίτερα σαφής με το ζήτημα της απελευθέρωσης των επαγγελματιών. Ο εγκλωβισμός του κράτους μεταξύ των διαφόρων συντεχνιακών συμφερόντων καταδεικνύεται όχι μόνο σε περιπτώσεις, όπου η απελευθέρωση τίθεται το πρώτον ως ζήτημα, αλλά ακόμη περισσότερο σε άλλες, όπου έχει εκδοθεί τελεσίδικη απόφαση, όπως στην υπόθεση της φορτοεκφόρτωσης στις κεντρικές λαχαναγορές. Τρία χρόνια μετά τη διαπίστωση από την Επιτροπή Ανταγωνισμού ότι το καθεστώς λειτουργίας των φορτοεκφορτώσεων είναι αντίθετο στο ενωσιακό δίκαιο και σχεδόν δυο χρόνια μετά την επικύρωση της απόφασης από το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών το Υπουργείο Εργασίας εξακολουθεί να συζητεί το θέμα με τους ενδιαφερόμενους φορείς. Επισημαίνεται δε ότι μέχρι την επέλευση κάποιων μειώσεων στις τιμές, για κάποια είδη εμπορευμάτων η εκφόρτωσή τους εντός της Κεντρικής Λαχαναγοράς κόστιζε περισσότερο απ' ό,τι η μεταφορά τους από την επαρχία στην Κεντρική Λαχαναγορά.

Περιορισμοί του ανταγωνισμού προκύπτουν επίσης από τη διατήρηση ρυθμίσεων ασύμβατων με εκείνες του ελεύθερου ανταγωνισμού. Έτσι, με βάση ηθικολογικά κριτήρια, αποκομμένα από την επίδραση της εξεταζόμενης συμπεριφοράς στον ανταγωνισμό, η υποτιμολόγηση μπορεί να θεωρηθεί αθέμιτη, ακόμη και όταν δεν συνιστά καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης. Και τούτο παρά το γεγονός ότι η ρύθμιση αυτή δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα των καταναλωτών. Ανάλογες δεσμεύσεις που αφαιρούν από τις επιχειρήσεις ανταγωνιστικά μέσα και θέτουν αδικαιολόγητα εμπόδια στην λειτουργία του ελεύθερου ανταγωνισμού, εισάγονται και με τις αγορανομικές διατάξεις για τις προωθητικές ενέργειες και τις προσφορές. Από τη διατήρηση των ρυθμίσεων αυτών προκύπτει η ασαφής στόχευση μεταξύ προστασίας των συμφερόντων

των ανταγωνιστών αφενός και των συμφερόντων των καταναλωτών αφετέρου.

Ανάλογη είναι η ασάφεια στόχευσης της πολιτικής ανταγωνισμού σε άλλους τομείς, όπως π.χ. στην αγορά γάλακτος, όπου επιδιώκεται αφενός η χαμηλότερη δυνατή τιμή στο ράφι και ταυτόχρονα, με τη σύντμηση της διάρκειας ζωής του, προφανώς προς αποτροπή εισαγωγών, η υψηλότερη δυνατή τιμή παραγωγού.

Στρεβλώσεις δημιουργούνται όμως και από τη συμπεριφορά του κράτους έναντι των προμηθευτών του. Εκτός αγοράς μπορούν να οδηγηθούν επιχειρήσεις που συναλλάσσονται με το δημόσιο όχι μόνο από την έλλειψη ενός αντικειμενικού και διαφανούς καθεστώτος δημοσίων προμηθειών, αλλά και από τη μη εκπλήρωση συσσωρευμένων υποχρεώσεων του δημοσίου.

Επιπλέον, η θετική επίδραση του ανταγωνισμού στην ανάπτυξη μπορεί να ενισχυθεί με τη δημιουργία συνεργειών πολιτικής ανταγωνισμού και πολιτικής προστασίας του καταναλωτή. Τέτοιες ενέργειες λείπουν από την ελληνική αγορά, επειδή οι ενώσεις καταναλωτών περιορίζονται σε δράσεις που έχουν άμεση συνάφεια με τα συμφέροντα του καταναλωτή, όπως κυρίως τους όρους συναλλαγών. Όμως οι συνειδητοποιημένοι καταναλωτές βοηθούν την αγορά να επιβραβευτεί και να τιμωρεί και υπ' αυτήν την έννοια μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στην αποτελεσματικότερη λειτουργία του ανταγωνισμού ως «διαδικασία επιλογής» ("Ausleseprozess"). Ταυτόχρονα μπορούν να παρέχουν εξαιρετικά χρήσιμες πληροφορίες στην Επιτροπή για φαινόμενα συμπραξιακών ή καταχρηστικών συμπεριφορών.

3. Πολιτική ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ο τρίτος βραχίονας πολιτικής ανταγωνισμού, αυτός της ΕΕ, έχει ίσως την πιο καθοριστική συμβολή στην λειτουργία του

ανταγωνισμού ως παράγοντα ανάπτυξης.

Πράγματι, κατά τα τελευταία έτη η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει βελτιώσει σημαντικά το οπλοστάσιό της έναντι αντιανταγωνιστικών πρακτικών, έχει βελτιώσει το επίπεδο της οικονομικής ανάλυσης τόσο στη διαμόρφωση όσο και κατά την ερμηνεία των κανόνων ανταγωνισμού, έχει διευρύνει το ανταγωνιστικό πεδίο ανοίγοντας αγορές, όπως των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και της ενέργειας, προάγοντας τεχνολογία και επενδύσεις, και επιδιώκει σταθερά την εξασφάλιση ομοιόμορφων συνθηκών ανταγωνισμού ("level playing field") με τον παραμερισμό των στρεβλώσεων ανταγωνισμού κρατικής προέλευσης και τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων.

III. Συμπέρασμα

Συνεπώς, όσον αφορά το ζήτημα «ανάπτυξη μέσω της βελτίωσης του ανταγωνισμού», ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση, με την πολιτική ανταγωνισμού που υιοθετεί, έχει πράξει ό,τι της αναλογεί και η Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει περιθώρια βελτίωσης της αποτελεσματικότητάς της αλλά βρίσκεται σε σωστό δρόμο, «αδύναμος κρίκος» είναι προφανώς η κυβερνητική πολιτική. Ασαφής, απρόθυμη απέναντι σε κάθε μεταρρύθμιση, πρόθυμη αντιθέτως σε παρεμβάσεις στο έργο της Επιτροπής Ανταγωνισμού, φαίνεται υπό τις σημερινές συνθήκες, βοηθούσης βέβαια και της οικονομικής κρίσης, σε αδυναμία να προσελκύσει επενδύσεις. Όσο η κατάσταση αυτή παραμένει, τόσο οι προσπάθειες της Επιτροπής Ανταγωνισμού να διασφαλίσουν αποτελεσματικό ανταγωνισμό στην ελληνική αγορά θα παραμένουν αποσπασματικές και η συμβολή του ανταγωνισμού στην υπόθεση της ανάπτυξης υποτονική.

Η θέση του ελεύθερου ανταγωνισμού στη Συνθήκη της Λισαβόνας

Βασίλειος Σ. Καραγιάννης

Δρ. Νομικής Πανεπιστημίου Βρυξελλών (ULB), Εντεταλμένος διδασκαλίας Πάντειο Πανεπιστήμιο (Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών), Ανώτερος Συνεργάτης KLC law firm

I. Εισαγωγικά

Το δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού βρίσκεται συχνά στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων. Εντούτοις, η δημόσια συζήτηση γύρω από τη λειτουργία και το ρόλο του ελεύθερου ανταγωνισμού υποκρύπτει συχνά μια θεμελιώδη παρανόηση. Από αρκετούς παρεμβαίνοντες στο δημόσιο βήμα ο ελεύθερος ανταγωνισμός και το δίκαιο της προστασίας του, ταυτίζονται με το δίκαιο του ισχυρού και με το νόμο της ζούγκλας. Αυτή η τοποθέτηση αποσιωπά την ελεγκτική λειτουργία του δικαίου του ανταγωνισμού. Πράγματι, δεν πρέπει να παροραθεί ότι το τελευταίο αποτελεί δίκαιο περιορισμού / ελέγχου της οικονομικής δύναμης, είτε αυτή προέρχεται από δημόσιους, είτε από ιδιωτικούς φορείς.

Μια δεύτερη παρανόηση προκύπτει από την συζήτηση περί ελεύθερου ανταγωνισμού στις σημερινές συνθήκες κρίσης. Ορισμένοι αντιπαραθέτουν τον ανταγωνισμό στην επιθυμητή έκταση του δημόσιου τομέα της οικονομίας. Εκτός από το γεγονός ότι μια τέτοια προσέγγιση παραβλέπει τους καταναγκασμούς που έχει δημιουργήσει για τους κρατικούς προϋπολογισμούς η δημοσιονομική κρίση, δεν είναι και νομικά ακριβής. Τούτο, διότι το δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού δεν λαμβάνει, καταρχήν, θέση στο ζήτημα του καθορισμού της έκτασης του

δημόσιου τομέα της οικονομίας. Συνεπώς, αυτή η προσέγγιση υποπίπτει σε μια δεύτερη παρανόηση αποσιωπώντας την ουδετερότητα του δικαίου του ανταγωνισμού. Η ουδετερότητα αυτή απορρέει τόσο από το άρθρο 345 ΣυνθΛΕΕ, όσο και από την αρχή της εξομοίωσης δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων που θέτει ως πρόταγμα το άρθρο 106 παρ.1 ΣυνθΛΕΕ. Υπό αυτή τη σκοπιά, η υποχρεωτική απελευθέρωση από την ενωσιακή ρύθμιση ορισμένων τομέων κοινής ωφέλειας αποτελεί μέτρο αποκατάστασης της ισότητας μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, στις περιπτώσεις εκείνες, όπου κατέστη σαφές, από τις τεχνικοοικονομικές εξελίξεις, ότι η εξυπηρέτηση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου δεν προϋπέθετε (πλέον) την υποχρεωτική αποχή του ιδιωτικού τομέα από την άσκηση των αντίστοιχων δραστηριοτήτων.

II. Ο ανταγωνισμός ως θεμελιώδης αρχή της Ένωσης

Οι διατάξεις περί ελεύθερου ανταγωνισμού (τόσο αυτές που απαγορεύουν τις ανταγωνιστικές συμπράξεις και την κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης, όσο και αυτές που αναφέρονται στο έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων) αποτελούν «ιστορικές» διατάξεις των ευρωπαϊκών

συνθηκών.

Η ΣυνθΕΟΚ περιελάμβανε εξαρχής διατάξεις απαγόρευσης των συμπράξεων και των μονομερών πρακτικών των επιχειρήσεων που περιορίζουν τον ανταγωνισμό, καθώς και διατάξεις περί ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων, οι οποίες υπέστησαν στο πέρασμα του χρόνου μικρές – ήσσονος σημασίας – μεταβολές του περιεχομένου τους¹.

Εξαιτίας της ιδιομορφίας του αντικείμενου της και του έντονου κρατικού παρεμβατισμού και της κεντρικής δράσης της Κοινότητας, στο πεδίο της κλαδικής Συνθήκης Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ) οι διατάξεις περί ελεύθερου ανταγωνισμού γνωρίζουν περιορισμένη εφαρμογή². Η συνθήκη ΕΚΑΕ, με εξαίρεση τις ειδικές ρυθμίσεις για την εφαρμογή της αρχής της μη διακρίσεως κατά τον καθορισμό των τιμών³, δεν περιλαμβάνει άλλες διατάξεις για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού. Κατά την ορθότερη άποψη⁴, οι διατάξεις περί ανταγωνισμού εφαρμόζονταν σε αυτόν το κλάδο μέσω του άρθρου 232 παρ.2

¹ Αρχικώς τα άρθρα 85-93 της ΣυνθΕΟΚ.

² Βλ. 9η Έκθεση γενικής δραστηριότητας της ΕΟΚ, 1966, ν. 53. Βλ. επίσης την απόφαση 76/249/ΕΟΚ της Επιτροπής, ΕΕ L 51/15, 26.2.1976, η οποία αφορούσε στην εφαρμογή του άρθρου 85 ΣυνθΕΟΚ σε συμφωνίες επεξεργασίας ραδιενεργών αποβλήτων.

³ Βλ. Τμήμα 4, άρθρα 67-69 ΣυνθΕΚΑΕ.

⁴ Βλ. Michel Waelbroeck – Aldo Frignani, Commentaire Mégret, Vol. 4 – Concurrence, Editions de l'Université de Bruxelles, σελ. 52.

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι conditio sine qua non της βιώσιμης και κοινωνικά δίκαιης ανάπτυξης. Τούτο, διότι, τελικά, η διατήρηση του ανόθευτου ανταγωνισμού αποτελεί τον αναγκαίο εγγυητή ότι οι προσπάθειες των επιχειρήσεων για την βελτίωση της θέσης τους θα διακρίνονται από οικονομικό ορθολογισμό. Ο τελευταίος αποτελεί βασική προϋπόθεση και του κοινωνικού ορθολογισμού και της κοινωνικής συνοχής και ιδιαίτερα της διατηρησιμότητας της τελευταίας.

ΣυνθΕΟΚ. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι, εξαιτίας των διευρυνμένων αρμοδιοτήτων του Οργανισμού σε ότι αφορά τα μεταλλεύματα, αρχικά υλικά και ειδικά σχάσιμα υλικά⁵ η πρακτική αξία αυτής της εφαρμογής παραμένει περιορισμένη. Κατά τα λοιπά, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο 2 της Συνθήκης της Λισαβόνας⁶, οι διατάξεις περί ανταγωνισμού της ΣυνθΛΕΕ δεν ανήκουν σε αυτές τις διατάξεις που εφαρμόζονται απευθείας στο πεδίο εφαρμογής της ΕΚΑΕ. Επαναλαμβάνεται η αρχή της ειδικότητας της ΣυνθΕΚΑΕ σε σχέση με τη ΣυνθΕΕ και την ΣυνθΛΕΕ⁷.

Η Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΣυνθΕΚΑΧ) διελάμβανε ειδικές περί ανταγωνισμού διατάξεις⁸ προσαρμοσμένες στην ιδιαιτερότητα αυτού του κλάδου, οι οποίες παρουσίαζαν και αυτές ειδικότητα

ως προς τις διατάξεις της ΣυνθΕΟΚ⁹. Δεδομένης της λήξης της ΣυνθΕΚΑΧ, οι τομείς που αυτή κάλυπτε εμπίπτουν πλέον πλήρως στις περί ανταγωνισμού διατάξεις της ΣυνθΛΕΕ¹⁰.

III. Ανταγωνισμός: (αυτο)σκοπός ή μέσο;

Συχνά προβάλλεται – η αλήθεια είναι κυρίως από εξωνομικούς κύκλους – ότι η διαφύλαξη καθεστώτος ανόθευτου (ελεύθερου) ανταγωνισμού συνιστά σκοπό (και μάλιστα πρωταρχικό) της Ένωσης. Όπως ελέχθη, οι πολέμιοι αυτής της προσέγγισης βάλλουν κατά του ανταγωνισμού προβάλλοντας την ανάγκη διατήρησης της έκτασης του δημόσιου τομέα της οικονομίας. Και οι δύο αυτές – ακραίες κατά την άποψή μας – θέσεις παραγνωρίζουν, όπως ελέχθη, τον ελεγκτικό χαρακτήρα του δικαίου του ανταγωνισμού.

Σε κάθε περίπτωση, η συστηματική ένταξη των διατάξεων περί ανταγωνισμού στις ευρωπαϊκές συνθήκες

(παρακάτω υπό III.1) και η εξέταση του περιεχομένου των διατάξεων αυτών (παρακάτω υπό III.2) δεν δικαιώνει αυτές τις προσεγγίσεις.

III.1 Η αρχική (συστηματική) θέση του ανταγωνισμού.

Εξ αρχής, ο ελεύθερος ανταγωνισμός απετέλεσε μια βασική δομική αρχή της ενιαίας αγοράς. Έτσι, η ΣυνθΕΟΚ, στο κεφάλαιο περί αρχών¹¹, διατυπώνει, μεταξύ άλλων, τη διαβεβαίωση ότι για την εξυπηρέτηση των σκοπών της, η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει «τη θέσπιση ενός καθεστώτος που διασφαλίζει ότι ο ανταγωνισμός δεν νοθεύεται εντός της κοινής αγοράς». Εάν εξαιρέσει κανείς την αναρίθμηση που υπέστη η διάταξη, καθώς επίσης και την αντικατάσταση του όρου «κοινή» από τον όρο «ενιαία» και μετά «εσωτερική» αγορά, η διάταξη παρέμεινε στην ίδια θέση μέχρι τη συνθήκη της Λισαβόνας¹².

Ήδη, από τις πρώτες αποφάσεις, η νομολογία απέδωσε μεγάλη σημασία στην αρχή της διατήρησης του ανόθευτου ανταγωνισμού. Το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε αυτή εκτενώς στην απόφαση Continental Can¹³, καθώς

⁵ Βλ. ιδ. άρθρα 57-63 ΣυνθΕΚΑΕ.

⁶ Βλ. το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου και το με αυτό παρεμβαλλόμενο άρθρο 106α παρ. 1 της ΣυνθΕΚΑΕ, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EL:PDF>.

⁷ Βλ. το άρθρο 106α παρ. 3 της ΣυνθΕΚΑΕ, όπως παρεμβάλλεται με το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου 2 της Συνθήκης της Λισαβόνας.

⁸ Βλ. άρθρο 4 στοιχ. γ) της ΣυνθΕΚΑΧ περί απαγόρευσης των ενισχύσεων, Κεφάλαιο VI περί συμπράξεων και συγκεντρώσεων (άρθρο 65-66) και Κεφάλαιο VII (άρθρο 67) περί κρατικών προσβολών των όρων ανταγωνισμού. Πέραν αυτών και η ΣυνθΕΚΑΧ περιελάμβανε ειδικές διατάξεις για τον καθορισμό των τιμών (άρθρο 61-62).

⁹ Βλ. άρθρο 232 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ.

¹⁰ Βλ. αντί άλλων Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1407/2002 του Συμβουλίου, της 23ης Ιουλίου 2002, σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις προς τη βιομηχανία άνθρακα ΕΕ L 205 της 02/08/2002 σελ. 1, ο οποίος αντιμετώπιζε θέματα μετάβασης και κρίσης της βιομηχανίας άνθρακα στην Ένωση. Η ισχύς του Κανονισμού έληξε στις 31.12.2010.

¹¹ Βλ. άρθρο 3, στοιχείο f) της ΣυνθΕΟΚ.

¹² Για το σχέδιο ευρωπαϊκού συντάγματος, βλ. παρακάτω υπό III.3

¹³ Βλ. ΔΕΕ, 21.2.1973, υποθ. 6/72, Europemballage Corporation and Continental Can Company / Επιτροπής, Συλλ. 1973, σελ. 215, σκέψη 24, όπου το Δι-

και στην απόφαση INNO-ATAB¹⁴, η οποία εγκαινίασε μια μακρά σειρά αποφάσεων του Δικαστηρίου που αφορούσε στην υποχρέωση των κρατών μελών να απέχουν από μέτρα που είναι ικανά να παραβιάσουν την πρακτική αποτελεσματικότητα των περί ανταγωνισμού διατάξεων. Επίσης, η αρχή του ανόθευτου ανταγωνισμού επέτρεψε με την σωρευτική συνδρομή και του άρθρου 235 (308) ΣυνθΕΚ¹⁵ την νομική θεμελίωση των κοινοτικών κανονισμών περί ελέγχου των συγκεντρώσεων¹⁶.

Πάντως, πρέπει να σημειωθεί με έμφαση ότι η εξέχουσα θέση της αρχής του ελεύθερου ανταγωνισμού δεν τον καθιστά σκοπό της Κοινότητας (της Ένωσης). Είναι σημαντικό το γεγονός ότι η προάσπιση του ελεύθερου ανταγωνισμού βρέθηκε πάντα στο άρθρο 3 που αφορά στα μέσα (δράσης) της Κοινότητας και όχι στο άρθρο 2 που αφορά στους σκοπούς (στην αποστολή) της Κοινότητας, όπως κατά καιρούς αυτά διευρύνθηκαν. Από αυτή τη θεμελιώδη συστηματική διαφοροποίηση προκύπτει ότι η διατήρηση του ελεύθερου ανταγωνισμού συνιστά ένα μέσο για την επίτευξη των σκοπών της Ένωσης, θεμελιώδες μέν, αλλά πάντα ένα μέσο.

καστήριο τόνισε ότι: «Προβλέποντας την εγκαθίδρυση καθεστώτος που εξασφαλίζει ανόθευτο ανταγωνισμό εντός της κοινής αγοράς, το άρθρο 3, στοιχείο στ' απαιτεί, κατά μείζονα λόγο, τη μη κατάργηση του ανταγωνισμού. Αυτή η απαίτηση είναι τόσο ουσιώδης, ώστε χωρίς αυτή, πολυάριθμες διατάξεις της Συνθήκης δεν θα είχαν αντικείμενο».

¹⁴ Βλ. ΔΕΕ, 16.11.1977, υποθ. 13/77, INNO / ATAB, Συλλ. Νομολ. 1977, σελ. 2115, σκέψη 29.

¹⁵ Σήμερα άρθρο 352 ΣυνθΑΕΕ.

¹⁶ Βλ. Κανονισμό (ΕΟΚ) 4064/89 του Συμβουλίου της 21ης Δεκεμβρίου 1989 για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων, ΕΕ L 395 της 30.12.1989, σελ. 1 και Κανονισμό (ΕΚ) 139/2004 του Συμβουλίου, της 20ής Ιανουαρίου 2004, για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων, ΕΕ L 024 της 29.1.2004 σελ. 1.

III.2 Η σημασία των εξαιρέσεων.

Την προσέγγιση του μέσου επιβεβαιώνει και η ανάλυση των επί μέρους διατάξεων περί ανταγωνισμού της ΣυνθΑΕΕ. Πράγματι, οι διατάξεις αυτές περιέχουν τρεις σημαντικές ομάδες εξαιρέσεων: α) το άρθρο 101 παρ. 3 ΣυνθΑΕΕ¹⁷ θέτει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορούν να δικαιολογηθούν (κυρίως από τη σκοπιά των θετικών οικονομικών αποτελεσματικότητων¹⁸) συμπράξεις, καταρχήν, περιοριστικές του ανταγωνισμού¹⁹. Εξειδικευτικά ως προς τη διάταξη αυτή, έχουν, κατά καιρούς, εκδοθεί Κανονισμοί Ομαδικής Εξαίρεσης²⁰, β) το άρθρο 106 παρ. 2 ΣυνθΑΕΕ ορίζει ότι, μεταξύ άλλων, οι κανόνες του ανταγωνισμού δεν εφαρμόζονται στην περίπτωση των επιχειρήσεων που είναι επιφορτισμένες με την παροχή υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος (ΥΓΟΣ) στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο

¹⁷ Αντίστοιχο ρόλο στο πλαίσιο του άρθρου 102 ΣυνθΑΕΕ επιτελεί η οικονομική προσέγγιση και η υιοθέτηση του κανόνα της εύλογης εφαρμογής (rule of reason). Βλ. και Ανακοίνωση της Επιτροπής «Κατευθύνσεις σχετικά με τις προτεραιότητες της Επιτροπής κατά τον έλεγχο της εφαρμογής του άρθρου 82 της συνθήκης ΕΚ σε καταχρηστικές συμπεριφορές αποκλεισμού που υιοθετούν δεσπόζουσες επιχειρήσεις», ΕΕ C 45 της 24.2.2009 σελ. 7.

¹⁸ Μεταφράζουμε έτσι τον αγγλικό όρο «efficiencies».

¹⁹ Με τον εκσυγχρονισμό των διατάξεων περί ανταγωνισμού και τον Κανονισμό 1/2003 της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της συνθήκης ΕΕ L 001 της 4.1.2003 σελ. 1, καταργήθηκε το σύστημα της προηγούμενης κοινοποίησης για λήψη εξαίρεσης και εισήχθη το σύστημα της εκ του νόμου (ex lege) εξαίρεσης, βλ. άρθρο 1 παρ. 2 και αιτ. σκέψη 4 του Κανονισμού.

²⁰ Βλ. π.χ. Κανονισμό (ΕΕ) 330/2010 της Επιτροπής, της 20ής Απριλίου 2010, για την εφαρμογή του άρθρου 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες κάθετων συμφωνιών και εναρμονισμένων πρακτικών, ΕΕ L 102 της 23.4.2010 σελ. 1.

νομικά ή πραγματικά για την εκπλήρωση της ιδιαίτερης αποστολής τους. Η σημασία της εξαίρεσης έχει τονιστεί και από την θεσμική αναγνώριση της ευχέρειας των κρατών μελών ως προς την οργάνωση των ΥΓΟΣ με το άρθρο 16 ΣυνθΕΚ²¹ αλλά και με την προσθήκη σχετικού Πρωτοκόλλου²² στη ΣυνθΑΕΕ και γ) το άρθρο 107 παρ. 2-3 της ΣυνθΑΕΕ προβλέπει μια σειρά συμβατών και συμβιβάσιμων, αντίστοιχα, περιπτώσεων κρατικών ενισχύσεων. Και η διάταξη αυτή έχει τύχει κανονιστικής εξειδίκευσης με Κανονισμούς Ομαδικής Απαλλαγής και κείμενα ηπιού δικαίου (soft law) που έχει εκδώσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή²³.

Θα ήταν παράλογο να γίνει δεκτό ότι ένας σκοπός της Ένωσης τυγχάνει (τόσο εκτεταμένων) εξαιρέσεων. Γενικά, η έννοια του σκοπού δεν συνάδει με την έννοια της εξαίρεσης, ενώ η τελευταία γίνεται αντιληπτή, υπό την παραδοχή ότι η διαφύλαξη του ανόθευτου ανταγωνισμού συνιστά μέσο επίτευξης των σκοπών των συνθηκών. Πράγματι, ένα μέσο μπορεί να γνωρίζει εφαρμοστικές εξαιρέσεις και κάμψεις, όταν για λόγους που ανάγονται στην ιδιαιτερότητα ορισμένων καταστάσεων, η ολική ή μερική προσφυγή σε αυτό δεν παρίσταται ενδεδειγμένη.

III.3 Η «αναβάθμιση» με την Συνταγματική Συνθήκη και η «επαναφορά» της Συνθήκης της Λισαβόνας.

Η Συνθήκη Ευρωπαϊκού Συντάγματος, η οποία δεν ευτύχησε να τεθεί σε ισχύ, έδωσε την εντύπωση ότι «αναβάθμισε» την

²¹ Σήμερα άρθρο 14 ΣυνθΑΕΕ.

²² Πρωτόκολλο αριθ. 26.

²³ Πλέον μείζονα αναφορά πρέπει να γίνει Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 800/2008 της Επιτροπής, της 6ης Αυγούστου 2008, για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων ως συμβατών με την κοινή αγορά κατ' εφαρμογή των άρθρων 87 και 88 της Συνθήκης (Γενικός κανονισμός απαλλαγής κατά κατηγορία), ΕΕ L 214 της 9.8.2008 σελ. 3.

διατήρηση του ανόθευτου ανταγωνισμού από μέσο σε σκοπό. Τούτο, διότι ο ευρωσυνταγματικός νομοθέτης δεν επανέλαβε ρητώς την προηγούμενη διάκριση μεταξύ σκοπών και μέσων και συνονθύλευσε στο άρθρο I-3 της Συνταγματικής Συνθήκης ένα σύνολο σκοπών και μέσων ή και ενδιάμεσων καταστάσεων. Έτσι, το άρθρο I-3 παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος προέβλεπε ότι: «Η Ένωση προσφέρει στους πολίτες της ... [...] μια ενιαία αγορά στην οποία ο ανταγωνισμός είναι ελεύθερος και ανόθευτος». Πάντως και υπό την νέα αυτή συστηματική διευθέτηση, υποστηρίχθηκε βάσιμα – κατά την άποψη μας – ότι η διατήρηση του ανόθευτου ανταγωνισμού δεν «προήχθη» σε σκοπό της Ένωσης, αλλά παρέμεινε πάντα μέσο²⁴. Πράγματι, εάν υφίστατο τέτοια διαφοροποίηση, τούτο θα απαιτούσε και εκτεταμένες επεμβάσεις στις διατάξεις που εξειδικεύουν το εφαρμοστέο δίκαιο, πράγμα το οποίο δεν έλαβε χώρα.

Πάντως, αυτή η «αναβάθμιση» του ανταγωνισμού έδωσε λαβή στους πολέμιους του Ευρωπαϊκού Συντάγματος να προβάλλουν ότι, μέσω αυτού, η Ένωση έθετε σε πρωταρχική μοίρα τον ανταγωνισμό σε βάρος των ΥΓΟΣ. Όπως προεκτέθηκε, όχι μόνο κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί νομικά, αλλά συνιστά και παραπλανητική απεικόνιση της οικονομικής πραγματικότητας. Ήταν όμως ένας λόγος που προστιθέμενος μαζί με άλλους οδήγησαν στην απόρριψη του Ευρωπαϊκού Συντάγματος από το γαλλικό δημοψήφισμα.

Ο συμβιβασμός που ακολούθησε, προκειμένου η Ένωση να υπερβεί την σοβαρή κρίση στην οποία την ενέβαλλε η απόρριψη του Ευρωπαϊκού Συντάγματος από τη Γαλλία και την Ολλανδία, οδήγησε σε μια αναδιοργάνωση των συνθηκών, η οποία τελικώς όμως δεν επιφέρει καμία σημαντική μεταβολή ως προς τα ζητήματα εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού. Έτσι, προκειμένου να αρθεί το αδιέξοδο επήλθε ένας συμβιβασμός ως προς τη διατύπωση: η αναφορά στην εσωτερική αγορά μετακινήθηκε από την παρ. 2 στην παρ. 3 του άρθρου 2 και απαλείφθηκε η αναφορά στο καθεστώς του ανόθευτου ανταγωνισμού. Σε αντιστάθμιση αυτής της απαλείψεως προστέθηκε Πρωτόκολλο σχετικά με τον ανταγωνισμό στην ΣυνθΛΕΕ²⁵. Καμία όμως ουσιαστική μεταβολή δεν επήλθε, δεδομένου ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, οι διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου είναι ισοδύναμες μεταξύ τους και τα ίδιο ισχύει και για τα Πρωτόκολλα ή άλλα κείμενα πρωτογενούς δικαίου αντίστοιχης ισχύος²⁶. Περαιτέρω, καμία ουσιαστική μεταβολή δεν επήλθε στις εξειδικευτικές διατάξεις της ΣυνθΛΕΕ (άρθρα 101-109).

IV. Συμπεράσματα-προοπτικές

Η πολιτική συζήτηση γύρω το ρόλο του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού και τη θέση του στην ενωσιακή δικαιοταξία, όπως καταδείχθηκε ανωτέρω, βασίζεται συχνά σε παρανοήσεις και πεπλανημένες εκκινήσεις. Εντούτοις, αναδεικνύει το «πολιτικό» πρόβλημα της ελεγκτικής λειτουργίας αυτού του δικαίου.

IV. Συμπεράσματα-προοπτικές

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός κάνει πολλές φορές δύσκολη τη ζωή των επιχειρήσεων, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να επιλέξουν το δύσκολο δρόμο του αξιοκρατικού ανταγωνισμού (με καταβολή συνεχών προσπαθειών μείωσης του κόστους, καινοτομία και έρευνα κ.λπ.) έναντι του «εύκολου» δρόμου που θα προσέφερε ο συμπαίγνιακός συμπεριφορικός συντονισμός ή η κατάχρηση μιας δεσπόζουσας θέσης. Κάνει όμως δύσκολη και τη ζωή των εργαζομένων, διότι, υποχρεώνοντας τις επιχειρήσεις να λειτουργήσουν με όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας, οι τελευταίες έχουν την τάση να συμπιέζουν το εργατικό κόστος και να αφαιρούν ή να μην χορηγούν προνόμια στους εργαζομένους τους.

Τελικώς, ο μόνος ωφελούμενος είναι ο καταναλωτής, ο οποίος, μέσω του ανταγωνισμού, απολαμβάνει διαρκώς τελειοποιούμενα προϊόντα και υπηρεσίες με χαμηλότερη τιμή²⁷. Όμως, το μειονέκτημα αυτής της θετικής επίδρασης συνίσταται στο γεγονός ότι αυτού του είδους τα οφέλη είναι, κατά κανόνα, πιο μακροπρόθεσμα, κατ' αντίθεση προς τις δυσχέρειες και τους καταναγκασμούς, που είναι πιο άμεσοι.

Πάντως, εκείνο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι *conditio sine qua non* της βιώσιμης και κοινωνικά δίκαιης ανάπτυξης. Τούτο, διότι, τελικά, η διατήρηση του ανόθευτου ανταγωνισμού αποτελεί τον αναγκαίο εγγυητή ότι οι προσπάθειες των επιχειρήσεων για την βελτίωση της θέσης τους θα διακρίνονται από οικονομικό ορθολογισμό. Ο τελευταίος αποτελεί βασική προϋπόθεση και του κοινωνικού ορθολογισμού και της κοινωνικής συνοχής και ιδιαίτερα της διατηρησιμότητας της τελευταίας.

Το πιο ευρύ βέβαια στρώμα καταναλωτών είναι οι εργαζόμενοι, πράγμα που τα συνδικάτα στον πολιτικό λόγο που αρθρώνουν συχνά παραλείπουν να προβάλλουν.

²⁴ Βλ. «Commentaire de la Constitution de l'Union européenne» (Dir: Marianne Dony – Emmanuelle Bribosia), Editions de l'Université de Bruxelles, 2005, σελ. 40.

²⁵ Πρωτόκολλο αριθ. 27.

²⁶ Βλ. αντί άλλων πολλών, Γενικό Δικαστήριο, 27.6.2001, υποθ. T-164/99, Leroy, Συλλ. Νομολ. 2001, σελ. II-1819, σκέψη 59 και Γενικό Δικαστήριο, 18.10.2001, υποθ. T-333/99, X κατά EKT, Συλλ. Νομολ. 2001, σελ. II-3021 και Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, υποθ. 7/98, De Nicola, Συλλ. Δημόσια Διοίκηση, I-A49, II-85, σκέψη 90.

²⁷ Το πιο ευρύ βέβαια στρώμα καταναλωτών είναι οι εργαζόμενοι, πράγμα που τα συνδικάτα στον πολιτικό λόγο που αρθρώνουν συχνά παραλείπουν να προβάλλουν.

Latest Challenges for Eu Regulation on Electronic Commerce: Building Trust, Stimulating Growth and Protecting Privacy for Digital Living

Teresa Rodríguez de las Heras Ballell

Associate Professor of Commercial Law. Universidad Carlos III de Madrid.

I. ASSESSING THE CONTEXT: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND PRIORITIES

After years of non-stop development, electronic commerce, in the broader sense, has clearly yielded large economic and social benefits for European consumers, businesses and citizens. The digital revolution has radically reshaped markets, public areas, social relationships, education, culture and the way of living in Europe. Legal response has accompanied reasonably well such an expansive and fascinating revolution at the outset and along its first stage of evolution.

However, notwithstanding the foregoing optimistic and positive assertion, the enormous potential of the digital wave to strengthen European integration, facilitate cross-border trade, create employment, generate sustainable and inclusive growth, increase social and territorial cohesion and boost competitiveness as a highly-innovative economy is hitherto unrealised. According to latest

statistics and studies¹, the share of digital economic in European GDP remains small and relatively low compared to other countries and regions; a genuine Digital Single Market is still an unfulfilled aspiration; and the legal framework for the electronic environment is a patchwork of fragmented regulations, differing practices and standards. Not surprisingly, the ascertainment of the said imbalance between the anticipated benefits and their realisation has aroused some concern about the relative position of Europe in the digital map. The achievement of a real Digital Single Market with all its expected benefits requires a decisive boost of the Digital Agenda for Europe² under a concerted and comprehensive action plan.

The strategy devised for attaining the expected goal set five priorities³: developing the legal and cross-border offer of online products and services; improving operator information and consumer protection; encouraging reliable and efficient payment methods and delivery systems; combating abuse and resolving disputes more efficiently; and deploying high-speed networks and advanced technological solutions. At a first glance, actions, targets and strategies seem reasonable and appear to be a natural reinforcement of previous initiatives aimed to fill gaps and double efforts in those fields where hitherto actions have

1 COM (2011) 942 final. Commission Communication to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *A coherent framework for building trust in the Digital Single Market for e-commerce and online services*, SEC (2011) 1640 final, SEC (2011) 1641 final.

2 Commission Communication *A Digital Agenda for Europe*, COM (2010) 245.

3 Commission staff Working Document, *Report on the implementation of the e-commerce action plan*. The Commission has published on April 23, 2013, a report outlining the state of play on the implementation of the e-commerce action plan 2012-2015, presented in January 2012 to accelerate the development of on-line services and in particular of e-commerce. Available at http://ec.europa.eu/internal_market/e-commerce/docs/communications/130423_report-ecommerce-action-plan_en.pdf (last visit 09/05/2013).

not produced desired results. Nevertheless, a careful and closed look is required to put these new initiatives in perspective and find out then the rationale behind.

Actually, it is my contention that EU legal framework on electronic commerce and digital services has to usher in a “second generation”. The increasing sensation of insufficiency of existing rules and the incapacity of the legal framework to embrace all issues tirelessly arising from the pervading expansion of the digital world is indeed a determinative signal of the announced generational change. Rules in force are failing to satisfactorily govern the present digital context because they are mainly belonging to a first generation of legal initiatives that are showing signs of exhaustion. The growing sophistication of products, services and contents migrating to the digital space⁴ along with more and more closely woven social relationships are paving the way for genuine digital living.

This new dimension of the digital environment does, in my mind, entail three major consequences. Firstly, insofar as information and services become more and more readily accessible and widely visible⁵, trust is,

however, the scarcest resource in digital relationships. Secondly, the expanding sphere of digital living leads to the widening of digital identity that has immediate consequences on the protection of privacy in line with increasingly sophisticated personalization-based strategies adopted by providers. Thirdly, far from the initial image of a flat digital horizon, value is created today in closed communities. Therefore latest initiatives and proposals to reform the legal framework at the EU level should be understood as efforts to build up trust, to protect privacy without undermining the value of our digital identity and the potential of personalization and to boost growth of digital services in a landscape of digital communities.

II. A COHERENT FRAMEWORK FOR BUILDING TRUST AND STIMULATING GROWTH

Trust helps people to manage uncertainty in complex situations with unpredictable circumstances⁶. Hence, trust becomes one of the catalyzing ingredients of

social interaction⁷ and in the long term guarantees its subsistence and feasibility. Given a reasonable level of confidence or trust, people are more willing to enter into collaborative relationships or exchange transactions. Trust-creating process is mainly fueled by information⁸. Hence, one of the priorities of the digital strategy for the EU is to improve the framework for information provision. As a consequence, in a context of acute information asymmetries, intensified disclosure duties do naturally lead to higher consumer protection.

In a purportedly super-informed society, more information, albeit readily accessible and visible, does entail neither better decision-making nor more fluent interaction. Contrarily, other contributory factors are the determining ones, to the extent that credibility has to be achieved. Experience, reputation and reliability indicia are trust enablers. Sound, predictable and balanced rules reinforce reliability indicia. But a trustworthy environment can also lie in market-oriented strategies (trusted third parties) or community-based ones (collective recommender systems) that rely on past experiences and reputational capital.

Relationships in the electronic environment are highly trust-sensitive. Therefore, the promotion of trust is critical for boosting growth in electronic commerce and the provision of digital services. In general terms, most recent legal initiatives in the EU

4 RODRÍGUEZ DE LAS HERAS, Antonio, “La migración digital”, *TELOS. Cuadernos de comunicación, tecnología y sociedad*, 61, october-december, 2004, pp. 4-6.

5 According to our thesis of the “layers of electronic intermediation” as exposed in depth in the following papers, accessibility and visibility embodies the first two layers in the electronic reintermediation process. See RODRÍGUEZ DE LAS HERAS BALLELL, Teresa, “Intermediación en la Red y responsabilidad civil. Sobre la aplicación de las reglas generales de la responsabilidad a las

actividades de intermediación en la Red”, *Revista Española de Seguros*, núm. 142, 2010, pp. 217-259; and “La responsabilidad de los prestadores de servicios de intermediación y los estratos de la intermediación en la Red”, *Revista Derecho y Tecnología*, núm. 11, 2010, pp. 69-96.

6 LUHMAN, Niklas, “Familiarity, confidence, trust: problems and alternatives”, GAMBETTA, D.G. (Ed.), *Trust*, New York: Basil Blackwell, 1988, pp. 94-107. FUKUYAMA Francis, *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*, New York: The Free Press, 1995; LEWIS, J David, WEIGERT Andrew, “Trust as a social reality”, *Social Forces*, num. 63(4), pp. 967-985, 1985.

7 HILL, Claire A.; O’HARA, Erin Ann, “A Cognitive Theory of Trust”, 84 *Wash. U. L. Rev.* 1717 (2006), p. 1724.

8 FRANKEL, Tamar, “Trusting and Non-Trusting on the Internet”, 81 *B. U. L. Rev.* 457 (2001), pp. 457-458, as regards in particular electronic transactions, p. 460.

are directly or indirectly aimed to increase confidence. Notwithstanding, two of them are more visibly oriented to build up trust.

On the one hand, the Draft e-Trust Regulation⁹ aims to ameliorate the existing framework for electronic signatures and set out common rules for mutual recognition within the EU of digital identification systems and other connected trust services. The proposal strengthens the role of trust service providers beyond the narrow scope of certification service providers for electronic signature. Although the trust-third-party scheme adopted by the draft regulation must be acclaimed, unfortunately, it does perpetuate the strict regulatory/supervisory model of the current Directive on e-signatures (qualification requirements), fails to provide a comprehensive concept of trust¹⁰ and, despite a (too) broad definition of “trust services”¹¹, disregards the wide variety of trust services available in the market, since, in particular, it

does not cover the provision of trust services on voluntary agreements under private law. As a matter of fact, the current EU legal framework for electronic signatures, whose complexity has been undermining a genuine success, is in need of reform. However, the proposed regulation should be, in my mind, made more flexible and better adapted to the reintermediation process and the real profile of trust providers operating in the digital space.

Besides, it is my contention that rules on trust service providers should be drafted in parallel to the liability regime of intermediary service providers as laid down in the general legislation on electronic commerce, insofar as I maintain that the third layer in the reintermediation process is indeed the generation of trust.

On the other hand, the cross-border and internal-market-creating potential of distance selling and, in particular, electronic transactions is still untapped due to certain disparities in domestic legislation and a disproportionate legal fragmentation that undermines consumer confidence. Hence, barriers, constraints and uncertainties that are still encountered by consumers in electronic transactions (off-premises or distance contracts), particularly, in cross-border scenarios, should be efficiently removed¹². The last Directive on Con-

sumer rights¹³ is directed towards the said goal under a full harmonization strategy on key regulatory aspects (information requirements, formal requirements, right of withdrawal, some parties’ obligations, other consumer rights related to delivery, payment or passing of risk).

III. DIGITAL IDENTITY, PERSONALIZING STRATEGIES AND PRIVACY PROTECTION FOR DIGITAL LIVING

Insofar as digital living grows, privacy is becoming the largest challenge for legal systems. The widening sphere of our digital identity questions the foundations the current legal framework for data protection is based on. At the same time, businesses have become aware of the extraordinary value of information when duly managed to fuel successful personalization-based strategies, recommender systems, behavioral advertising programs and context-aware services. As a result, providers are able to tailor their customized products that are more proactive and sensitive to users’ preferences, as well as gain competitive advantages by distinguishing their offer from their rivals’ ones. Users, moreover, benefit from services and products meeting their real interests and from a vari-

9 **Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market, COM/2012/0238 final - 2012/0146 (COD).**

10 DUMORTIER, Jos; VANDEZANDE, Niels, “Trust in the proposed EU regulation on trust services?”, *Computer Law & Security Review*, 28, 2012, pp. 568-576.

11 Article 3.12: “trust service means any electronic service consisting in the creation, verification, validation, handling and preservation of electronic signatures, electronic seals, electronic time stamps, electronic documents, electronic delivery services, website authentication, and electronic certificates, including certificates for electronic signature and for electronic seals”.

12 Commission staff Working Document, *Bringing e-commerce benefits to consumers*, accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *A coherent framework to boost confidence in the Digital Single Market of e-commerce and other online services*, COM (2011) 942 final. SEC (2011)

1641 final.

13 Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council, OJ L 304/64, 22.11.2011

ety of tools assisting them in browsing through the sea of information goods. Nevertheless, in the supply of such value-added services, a huge amount of data has to be processed to feed the personalizing, recommending or contextualizing strategies. Collecting and processing sensitive personal data, huge amounts of transactional data and ample behavioral information for the said purposes arouse certain legal concerns¹⁴.

In a social networking environment, two further factors must be considered in the legal analysis. Firstly, users are actively involved in the provision of relevant information intended to fuel personalization strategies and recommender systems, for instance, by tagging items to be recommended. Secondly, the intense participation in social networks represents an infinite source of valuable information. Assuming that in a community-based site, like-minded individuals assemble and share interests and preferences, regular and repetitive social patterns in searching, browsing, selecting or buying offer a

wealth of (shared) data about users and represent a valuable source of information to fuel personalization and recommendation strategies.

In parallel, in the building of our digital ego on a consent basis, the trade-off between privacy and personalization has to take into consideration a third controversial component. The right to control our digital identity has to include the right to forget and be forgotten by the digital collective memory.

Against such a backdrop, the Commission has proposed a major comprehensive reform of the EU's 1995 rules on data protection with the main purposes of modernizing the existing framework to face the buffeting of the indefatigable technological progress (social networking, cloud computing, location-based services, augmented reality) and smooth over disparities among countries within the EU due to diverging implementations. The draft General Data Protection Regulation¹⁵ would lead the modernization of EU data protection rules and, as a Regulation, would prevent fragmentation in the implementation stage. As regards substantive innovations, the right to be forgotten has attracted great attention, partly aroused by several recent cases involving intermediary service providers what reopens the need to seriously consider the interoperability of privacy rules as regards controllers' position with the existing liability regime of electronic intermediaries.

15 Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council *on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data* (General Data Protection Regulation) COM(2012) 11 final, 2012/0011 (COD).

IV. REALIZING THE VALUE OF COMMUNITIES

In the very near future, the coming challenges for EU rules on electronic commerce and digital living arise from the exponential growth of communities and their inexhaustible value for economic, political and social aims.

Even if contracts are the basic building materials of communities, their emergence is redefining the digital landscape and arousing legal concerns with a transversal force that affects a variety of legal issues. Whereas social networks are revolutionizing privacy expectations and P2P platforms are challenging intellectual property rules, crowdfunding platforms or social lending ones are claiming urgent legal attention and demanding reforms¹⁶ in a wide range of rules from Financial Markets regulation to Company Law, or Consumer Law¹⁷.

Therefore, should Europe wish to be prepared for managing coming digital challenges and boosting digital living, thinking and acting should be community-oriented. Common thinking, act in common.

teresa.rodriuezdelasheras@uc3m.es

16 Rules laid down in Title III of the US *Jumpstart Our Business Startups Act (JOBS Act)* H.R. 3606, de 5 de abril de 2012 - "Capital Raising Online While Deterring Fraud and Unethical Non-Disclosure Act of 2012" or simply "Crowdfunding Act" - set the basis for regulating funding platforms. SEC regulations should develop them in the near future. BRADFORD, C. Steven, "Crowdfunding and the Federal Securities Laws", 2012 *Colum.Bus.L.Rev.*, 2012, pp. 1-150

17 DE BUYSERE, Kristof, GAJDA, Oliver, KLEVERLAAN, Ronald, MAROM, Dan, *A Framework For European Crowdfunding*, 2012, www.crowdfundingframework.eu, p

14 RODRÍGUEZ DE LAS HERAS BALLELL, Teresa, "Legal framework for personalization-based business models", in J.J. PAZOS-ARIAS; C. DELGADO KLOOS; M. LÓPEZ NORES (Eds.), *Personalization of Interactive Multimedia Services: A Research and Development Perspective*. New York: NOVA, 2009, pp. 3-23; RODRÍGUEZ DE LAS HERAS BALLELL, Teresa, "Legal Aspects of Recommender Systems in the Web 2.0: Trust, Liability and Social Networking", en PAZOS ARIAS, Jose; FERNÁNDEZ VILAS, Ana; DÍAZ REDONDO, Rebeca P. (Eds.), *Recommender Systems for the Social Web*, Series "Intelligent Systems Reference Library" vol. 32, New York (etc): Springer-Verlag, 2012, pp. 43-62.

Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης

με βάση την Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της ΕΕ για την προστασία δεδομένων

Ιωάννης Δ. Ιγγλεζάκης

Επ. Καθηγητής ΑΠΘ, Δικηγόρος

Ι. Γενικά

Τα σύγχρονα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προσφέρουν ένα νέο πεδίο έκφρασης του ατόμου, αλλά και των συλλογικοτήτων, στον 21ο αιώνα¹. Τα όρια, ωστόσο, μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου στο πλαίσιο αυτό είναι δυσδιάκριτα². Και τούτο, διότι οι χρήστες των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης δημοσιεύουν πλήθος προσωπικών δεδομένων που τους αφορούν, δίχως να υπολογίζουν τις συνέπειες για την ιδιωτική τους ζωή³. Οι πληροφορίες αυτές, συχνά,

δεν απευθύνονται μόνο στον στενό κύκλο των προσώπων, με τα οποία ο χρήστης διατηρεί φιλία, αλλά και σε ένα πιο ευρύτερο κύκλο προσώπων με τα οποία διατηρεί επικοινωνία στο πλαίσιο του Διαδικτύου και των κοινωνικών δικτύων. Τα χαρακτηριστικά δε του Διαδικτύου και της διαδικτυακής επικοινωνίας, δηλαδή η ευκολία και η ταχύτητα με την οποία διαδίδονται οι πληροφορίες, σε συνδυασμό με το ότι είναι ιδιαίτερα δυσχερές ο έλεγχος της διακίνησης των πληροφοριών, είναι απότοκα σημαντικών προβλημάτων για την ιδιωτικότητα των χρηστών των κοινωνικών δικτύων. Για τους λόγους αυτούς, σήμερα, τα κοινωνικά δίκτυα θεωρούνται μια από τις μεγαλύτερες απειλές για την ιδιωτική ζωή⁴.

Το ισχύον πλαίσιο προστασίας προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ και πιο συγκεκριμένα, η οδηγία 95/46⁵, σε εναρμόνιση με την οποία εκδόθηκε ο ν. 2472/1997, παρουσιάζει ελλείψεις όσον αφορά την αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανακύπτουν σε σχέση με τις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης. Ευτυχή συγκυρία, μπορούμε να πούμε, ότι αποτελεί η πρόθεση του κοινοτικού νομοθέτη να αναθεωρήσει

κοινωνικής δικτύωσης. Μέρος 2ο, Συνήγορος 2011 (86), σελ. 64 επ.

⁵ ΕΕ L 281/31 της 23.11.1995. Βλ. σχετικά U. Dammann/S. Simitis, EG-Datenschutzrichtlinie Kommentar, 1997, Ehmann/Helfrich, EG-Datenschutzrichtlinie: Kurzkommentar, 1999. W. Kilian (Hrsg.), EC Data Protection Directive, 1997. H.-H. Schild, Die EG-Datenschutzrichtlinie, EuZW 1996, σελ. 549 επ. U. Brühmann/T. Zerdick, Umsetzung der EG-Datenschutzrichtlinie, CR 1996, σελ. 429 επ. R. Ellger, Konvergenz oder Konflikt bei der Harmonisierung des Datenschutzes in Europa?, CR 1994 σελ. 558 επ. S. Simitis, Die EU-Datenschutzrichtlinie – Stillstand oder Anreiz?, NJW 1997, σελ. 283 επ. G. Gounalakis/E. Mandl, Die neue EG-Datenschutzrichtlinie – Grundlagen einer Umsetzung in nationales Recht (I), CR 1997, σελ. 431 επ., (II), CR 1997, σελ. 497 επ. Γ. Λουκέρη, Εναρμόνιση του δικαίου προστασίας του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στην ευρωπαϊκή ένωση, NoB 1997 σελ. 547 επ. Ι. Ιγγλεζάκης, Εσωτερική αγορά και προστασία δεδομένων, Επιστ Επ Αρμ 1994, σελ. 171 επ.

¹ * Εισήγηση στο 4ο Πανελλήνιο συνέδριο e-ΘΕΜΙΣ και Πανεπιστημίου Μακεδονίας με θέμα «Δίκαιο Πληροφορικής. Legaltech & Data Protection», 22-24 Μαρτίου 2013, στη Θεσσαλονίκη. Βλ. W. Hoffmann-Riem, Neue Kollektivität im World Wide Web als Herausforderung für das Recht, JZ 2012, σελ. 1081 επ.

² A. Tsaoussi, Facebook Privacy and the Challenges of Protecting Minors on Social Networking Sites, κοινωνική θεωρία, τ. 2, 2012, σελ. 79 επ.

³ Βλ. P. v. Eecke/M. Tryuens, Privacy and social networks, CLSR 2010, σελ. 535 επ. (536) G. Gonzalez Fuster/S. Gutwirth, Privacy 2.0?, RDTI 32/2008, σελ. 349 επ. ENISA POSITION PAPER No. 1. Security Issues and Recommendation for Online Social Networks, October 2007. Ι. Ιγγλεζά-

κη, Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης. Μέρος 1ο, Συνήγορος 2011 (84), σελ. 74 επ. Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Οι ισότοποι Κοινωνικής Δικτύωσης ως εθνική, ευρωπαϊκή και διεθνής πρόκληση της προστασίας της ιδιωτικότητας, 2010, σελ. 63 επ. της ίδιας, Κοινωνικά δίκτυα και προσωπικότητα, ΔιΜΕΕ 2012, σελ. 186 επ. (190).

⁴ Βλ., λ.χ., Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Κοινωνικά δίκτυα και προσωπικότητα, ό.π., σελ. 186. Ιγγλεζάκης, Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης, σελ. 74 επ. του ίδιου, Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες

το ισχύον νομικό πλαίσιο με την από 25 Ιανουαρίου 2012 Πρόταση Κανονισμού της ΕΕ για την προστασία των προσωπικών δεδομένων⁶. Η πρόταση αυτή αποσκοπεί στην πλήρη εναρμόνιση της προστασίας προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ, και στην παροχή αυξημένου επιπέδου προστασίας, με αυτήν δε, γίνονται βήματα προς την κατεύθυνση μιας πιο συνεπούς αντιμετώπισης των ζητημάτων προστασίας προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης. Στις ρυθμίσεις αυτές της πρότασης Κανονισμού θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

II. Εδαφική εφαρμογή των κανόνων προστασίας δεδομένων

Η οδηγία 95/46/ΕΚ βρίσκει εφαρμογή, καταρχήν, όταν η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων εκτελείται στα πλαίσια των δραστηριοτήτων υπευθύ-

νου εγκατεστημένου στο έδαφος του κράτους μέλους (άρθρο 4 § 1 περ. α'). Συνεπώς, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του νόμου η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από παρόχους υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης που δεν έχουν εγκατάσταση στην επικράτεια κράτους μέλους της ΕΕ, όπως είναι οι πιο διαδεδομένες υπηρεσίες που, ως γνωστόν, έχουν την έδρα τους στις ΗΠΑ.

Παραπέρα, σύμφωνα με τη διατάξη του άρθρου 4 § 1 περ. γ' της οδηγίας, η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από τις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης θα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της, όταν οι πάροχοι αυτών των υπηρεσιών προσφεύγουν σε μέσα, αυτοματοποιημένα ή μη που βρίσκονται στο έδαφος της Ένωσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ομάδα εργασίας του άρθρου 29 διατύπωσε την άποψη ότι αυτό συμβαίνει όταν οι πάροχοι σχετικών υπηρεσιών θέτουν αρχεία cookies στους η/υ των χρηστών ή όταν επεξεργάζονται τις διευθύνσεις IP των χρηστών και τούτο, διότι οι η/υ των χρηστών μπορούν να θεωρηθούν ως μέσα υπό την ως άνω έννοια, ενώ η τοποθέτηση αρχείων cookies στους η/υ των χρηστών συνιστά χρήση των

μέσων αυτών στο κράτος που διαμένει ο χρήστης⁷. Κατά την άποψή μας, αυτή η θέση είναι αβάσιμη, διότι η χρήση των αρχείων cookies είναι δευτερεύουσα σε σχέση με την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των χρηστών των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης⁸.

Στην πρόταση Κανονισμού, ο καθορισμός του γεωγραφικού πεδίου εφαρμογής, στο άρθρο 3, είναι πιο ευνοϊκός για το υποκείμενο των δεδομένων. Πέρα από το κριτήριο της εγκατάστασης του υπεύθυνου επεξεργασίας ή του εκτελούντος επεξεργασία στην Ένωση, ο Κανονισμός θα εφαρμόζεται και στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προσώπων που διαμένουν στην Ένωση από υπεύθυνο επεξεργασίας μη εγκατεστημένο στην Ένωση, εάν οι δραστηριότητες επεξεργασίας σχε-

⁶ Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (γενικός κανονισμός για την προστασία δεδομένων), COM(2012) 11 final. Βλ. σχετ. I. Ιγγλεζάκη, Η μεταρρύθμιση των κανόνων προστασίας προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ, *Συνήγορος* 2012, σελ. 70 επ., του ίδιου, *Ζητήματα εναρμόνισης της νομοθεσίας για την προστασία προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ*, ΔιΜΕΕ 2012, σελ. 477 επ.· Ζ. Καρδασιάδου, *Στον απόηχο της Οδηγίας 95/46/ΕΚ*, *ΕυρΠολ* 2/2011, σελ. 209 επ.· L. Costa/Y. Pouillet, *Privacy and the regulation of 2012*, *CLSR* 2012, σελ. 254 επ.· P. De Hert/V. Papakonstantinou, *The proposed data protection Regulation replacing Directive 95/46/EC: a sound system for the protection of individuals*, *CLSR* 2012, σελ. 130 επ.· J. Eckhardt, *EU-DatenschutzVO – Ein Schreckgespenst oder Fortschritt?* *CR* 2012, σελ. 195 επ.· N. Härting, *Starke Behörden schwaches Recht – der neue EU-Datenschutzentwurf*, *BB* 2012, σελ. 459 επ.· G. Hornung, *A General Data Protection Regulation for Europe? Light and Shade in the Commission's Draft of 25 January 2012*, *scripted*, vol. 9, Issue 1, 2012.

⁷ Βλ. Έγγραφο εργασίας σχετικά με τη διεθνή εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο Διαδίκτυο από ιστοχώρους με έδρα εκτός της ΕΕ, 2002, σελ. 10· επίσης, βλ. της ίδιας, *Γνώμη 1/2008 σχετικά με τα θέματα προστασίας δεδομένων σε σχέση με τις μηχανές αναζήτησης*, σελ. 11.

⁸ Βλ. Ιγγλεζάκη, *Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης*. Μέρος 2ο, σελ. 64-65.

τίζονται με: α) την προσφορά αγαθών ή υπηρεσιών στα εν λόγω πρόσωπα στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα στην Ένωση ή β) την παρακολούθηση της συμπεριφοράς τους. Επομένως και αν, ακόμα, μια επιχείρηση που παρέχει υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης δεν διαθέτει εγκατάσταση στην Ένωση, θα υπόκειται στις διατάξεις του Κανονισμού, εφόσον παρέχει υπηρεσίες σε πρόσωπα που διαμένουν σε αυτήν ή σε πρόσωπα που παρακολουθούνται με τεχνικές επεξεργασίας δεδομένων, οι οποίες συνίστανται στη διαμόρφωση του προφίλ ενός προσώπου, ιδίως στο πλαίσιο της συμπεριφορικής διαφήμισης.

Παραπέρα, οι διατάξεις της οδηγίας 95/46 δεν βρίσκουν εφαρμογή στην περίπτωση που η επεξεργασία δεδομένων πραγματοποιείται από φυσικό πρόσωπο για την άσκηση αποκλειστικά προσωπικών ή οικιακών δραστηριοτήτων. Η εξαίρεση αυτή διατηρείται και στην πρόταση Κανονισμού, όπου προβλέπεται ότι ο κανονισμός δεν εφαρμόζεται στην επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από φυσικό πρόσωπο χωρίς οποιοδήποτε κερδοσκοπικό συμφέρον στο πλαίσιο αποκλειστικά προσωπικής ή οικιακής δραστηριότητας (άρθρο 2 § 2 περ. δ).

Επομένως και υπό την ισχύ του κανονισμού, οι χρήστες των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης δεν θα θεωρούνται υπεύθυνοι επεξεργασίας και δεν θα εφαρμόζονται οι διατάξεις του επί αυτών, όταν η πρόσβαση στις πληροφορίες του λογαριασμού ενός χρήστη δεν επεκτείνεται πέραν των επαφών της επιλογής του, με εξαίρεση την περίπτωση που η υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιείται ως πλατφόρμα συνεργασίας για έναν οργανισμό ή μια εταιρία⁹. Το στοιχείο

του κερδοσκοπικού συμφέροντος που εισάγεται με τον κανονισμό περιορίζει την εφαρμογή του μόνο σε αυτές τις περιπτώσεις, με συνέπεια να μην θεωρείται ως υπεύθυνος επεξεργασίας ένας χρήστης, ο οποίος έχει ανοικτό προφίλ και το οποίο είναι προσβάσιμο σε όλους τους χρήστες της υπηρεσίας κοινωνικής δικτύωσης.

III. Νομιμότητα της επεξεργασίας

Η νομιμότητα της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης θεμελιώνεται, κατά βάση, στην παροχή συγκατάθεσης εκ μέρους των προσώπων στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα. Περαιτέρω, η επεξεργασία δεδομένων θα είναι νόμιμη όταν είναι απαραίτητη για την εκτέλεση σύμβασης, δηλαδή για την παροχή υπηρεσιών και, άλλως, όταν είναι αναγκαία για την ικανοποίηση του έννομου συμφέροντος που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας, λ.χ., για την αξιοποίηση των προσωπικών δεδομένων των χρηστών για το σκοπό της άμεσης εμπορικής προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών¹⁰.

Κρίσιμα ερωτήματα προβάλλουν κυρίως σε σχέση με την παροχή συγκατάθεσης στην επεξεργασία δεδομένων από τις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης. Ιδίως, αμφισβητείται κατά πόσο η συγκατάθεση είναι ελεύθερη, ρητή, ειδική και παρέχεται μετά από επαρκή ενημέρωση και με πλήρη επίγνωση των συνεπειών της συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων (άρθρο 2 περ. ια' ν. 2472/1997)¹¹.

Στην πρόταση κανονισμού η συγκατάθεση ρυθμίζεται στο άρθρο 6 § 1 περ. α', όπου αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις για τη νομιμότητα της επεξεργασίας. Συγκεκριμένα, ορίζεται ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είναι σύμφωνη εφόσον το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα παρείχε συγκατάθεση στην επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν για έναν ή περισσότερους ειδικούς σκοπούς.

Η πρόταση κανονισμού ορίζει στο άρθρο 4 περ. 8 τις προϋποθέσεις της έγκυρης συγκατάθεσης, παρόμοια όπως και στην οδηγία 95/46. Διευκρινίζεται, όμως, ότι η δήλωση του προσώπου ότι δέχεται να αποτελέσουν τα προσωπικά του δεδομένα αντικείμενο επεξεργασίας πρέπει να γίνεται εν πλήρει επιγνώσει και με δήλωση ή με σαφή θετική ενέργεια, συνεπώς, δε, όχι σιωπηρά.

Συνακόλουθα, έλλειψη ρητής συγκατάθεσης θα διαπιστώνεται στην περίπτωση αλλαγής των όρων της πολιτικής ιδιωτικότητας ενός ιστοχώρου κοινωνικής δικτύωσης, εφόσον ο χρήστης δεν ενημερώνεται για την εν λόγω αλλαγή και δεν του ζητείται να ανανεώσει τη συγκατάθεση του¹². Επίσης, επειδή οι χρήστες των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης δεν κάνουν συνήθως αλλαγές στις προεπιλεγμένες ρυθμίσεις που αφορούν την πρόσβαση τρίτων στα δεδομένα του λογαριασμού τους, πρέπει, σύμφωνα με τη γνώμη της ομάδας εργασίας του άρθρου 29, να προβλέπεται εκ των προτέρων ο περιορισμός της πρόσβασης στο περιεχόμενο του λογαριασμού του χρήστη, από τρίτους που δεν περιλαμβάνονται στις επαφές της επιλογής τους¹³.

¹⁰ Βλ. Ιγγλεζάκη, Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης. Μέρος 2ο, σελ. 65, υπό 3.

¹¹ Βλ. Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Κοινωνικά δίκτυα και προσωπικότητα, ΔιΜΕΕ 2012, σελ. 189· D.-K. Kipker/F. Voskamp, Datenschutz in sozialen Netzwerken nach der Datenschutzgrundverordnung, DuD

2012, σελ. 737 επ.

¹² Βλ. Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, ό.π.

¹³ Βλ. Ομάδα εργασίας του άρθρου 29, Γνώμη 5/2009, σελ. 8.

⁹ Βλ. Ομάδα εργασίας του άρθρου 29, Γνώμη 5/2009 σχετικά με τις επιγραμματικές υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης, σελ. 7.

Ακόμα, αξίζει να γίνει αναφορά σε δύο ρυθμίσεις που αφορούν τη συγκατάθεση και προβλέπονται στο άρθρο 7 της πρότασης κανονισμού. Η πρώτη αφορά το βάρος απόδειξης σε σχέση με την παροχή της συγκατάθεσης του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα για συγκεκριμένους σκοπούς και το οποίο φέρει ο υπεύθυνος επεξεργασίας (άρθρο 7 § 1). Και η δεύτερη και σπουδαιότερη αφορά την υποχρέωση διακριτής επισήμανσης της συγκατάθεσης.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 7 § 2, εάν η συγκατάθεση του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα παρέχεται στο πλαίσιο έγγραφης δήλωσης η οποία αφορά και άλλο θέμα, η απαίτηση παροχής συγκατάθεσης πρέπει να είναι διακριτή σε σχέση με το εν λόγω άλλο θέμα. Τέτοια υποχρέωση δεν υπήρχε στην κοινοτική οδηγία 95/46, παρ' ότι υπονοούνταν με την προϋπόθεση να είναι ειδική η συγκατάθεση. Η κατοχύρωση μιας τέτοιας υποχρέωσης θα συμβάλλει στη διασαφήνιση της χορήγησης της συγκατάθεσης.

Όσον αφορά τον τύπο της συγκατάθεσης, όπως στην οδηγία 95/46, έτσι και στην πρόταση κανονισμού, δεν προβλέπεται έγγραφος τύπος για την παροχή της συγκατάθεσης, η οποία πρέπει απλώς να είναι διατυπωμένη ρητά, όπως προαναφέρθηκε. Κατ' αυτόν τον τρόπο και σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στο ελληνικό δίκαιο σχετικά με τη συγκατάθεση κατά την επεξεργασία ευαίσθητων δεδομέ-

νων¹⁴ ή στο γερμανικό δίκαιο όπου ο έγγραφος τύπος συνιστά τον κανόνα και η μη τήρησή του την εξαίρεση¹⁵, γίνεται ευχερής η παροχή συγκατάθεσης στο επιγραμμικό περιβάλλον, ακόμα και όταν δεν γίνεται χρήση ηλεκτρονικής υπογραφής. Βεβαίως, όπως προβλέπεται στο άρθρο 4 περ. 8, η συγκατάθεση δίνεται με δήλωση ή με σαφή θετική ενέργεια και, συνεπώς, δεν μπορεί να παρέχεται με το σύστημα «opt-out», δηλ. σιωπηρά και όχι με ιδιόχειρη υπογραφή ή με κλικ σε τετράγωνο, όπως αντιθέτως είχε δεχθεί το γερμανικό Ακυρωτικό¹⁶.

Η προϋπόθεση του νόμου να είναι ελεύθερη η συγκατάθεση σημαίνει ότι δεν μπορεί η παροχή συγκατά-

θεσης να αποτελεί προϋπόθεση *sine qua non* για τη σύναψη σύμβασης¹⁷. Στον ν. 2472/1997 δεν προβλέπεται ρητά μια τέτοια απαγόρευση, όπως, λ.χ., στον γερμανικό νόμο (BDSG), όπου ορίζεται ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας δεν μπορεί να καθιστά υποχρεωτική τη συγκατάθεση στην επεξεργασία για την κατάρτιση άλλης σύμβασης όταν δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα, ώστε το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα να λάβει

τις συμβατικές παροχές¹⁸. Παρόμοια διάταξη δεν υφίσταται στην πρόταση κανονισμού, ωστόσο, συνάγεται ερμηνευτικά από το άρθρο 4 § 7¹⁹.

Σημαντική καινοτομία της πρότασης κανονισμού είναι η διάταξη της παρ. 4 του άρθρου 7, σύμφωνα με την οποία, η συγκατάθεση δεν μπορεί να συνιστά τη νομική βάση για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, εάν υπάρχει σημαντική ανισορροπία μεταξύ της θέσης του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα και του υπευθύνου επεξεργασίας. Όπως αναφέρεται στην αιτιολογ. σκέψη αρ. 34, αυτό ισχύει ιδίως εάν το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα τελεί σε σχέση εξάρτησης από τον υπεύθυνο επεξεργασίας, όπως, μεταξύ άλλων, εάν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υποβάλλονται σε επεξεργασία από τον εργοδότη στο πλαίσιο της εργασιακής τους σχέσης,

¹⁴ Βλ. Ιγγλεζάκη, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, 2004, σελ. 214 επ. Επισημαίνεται ότι η αδυναμία παροχής συγκατάθεσης με ηλεκτρονικά μέσα αποτελεί εμπόδιο στην άσκηση του δικαιώματος πληροφοριακού αυτοκαθορισμού.

¹⁵ Βλ. § 4 a BDSG παρ. 1 εδ. γ', όπου αναφέρεται ότι η συγκατάθεση πρέπει να παρέχεται εγγράφως, εκτός αν ειδικές συνθήκες επιτρέπουν την παροχή της με άλλη μορφή.

¹⁶ Βλ. BGH, Urteil v. 16.07.2008 - Az.: VIII ZR 348/06 - Payback-Entscheidung.

¹⁷ Βλ. Ιγγλεζάκη, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, σελ. 215.

¹⁸ Βλ. § 28 par. 3b BDSG.

¹⁹ Βλ. D.-K. Kipker/F. Voskamp, Datenschutz in sozialen Netzwerken nach der Datenschutzgrundverordnung, σελ. 738.

ενώ εάν ο υπεύθυνος επεξεργασίας είναι δημόσια αρχή, ανισορροπία στις συγκεκριμένες πράξεις επεξεργασίας δεδομένων υπάρχει μόνον εάν η δημόσια αρχή μπορεί να επιβάλει μια υποχρέωση δύναμει των σχετικών δημόσιων εξουσιών της και η συγκατάθεση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι παρέχεται ελεύθερα, λαμβάνοντας υπόψη το συμφέρον του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα. Το ερώτημα είναι, βεβαίως, αν η διάταξη αυτή μπορεί να βρει εφαρμογή στα κοινωνικά δίκτυα. Η απάντηση πρέπει να είναι αρνητική, διότι παρά την ανισορροπία μεταξύ του χρήστη και του παρόχου υπηρεσίας κοινωνικής δικτύωσης, ο πρώτος δεν τελεί σε σχέση εξάρτησης από τον δεύτερο και μπορεί να μην κάνει χρήση των εν λόγω υπηρεσιών, εφόσον δεν επιθυμεί να δώσει τη συγκατάθεσή του²⁰.

IV. Ανήλικοι χρήστες

Όπως είναι γνωστό, οι υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιούνται σε μεγάλο βαθμό από ανήλικους χρήστες, εφήβους και παιδιά²¹. Βεβαίως,

οι ανήλικοι που βρίσκονται σε πολύ νεαρή ηλικία δεν έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα, ωστόσο, στην ισχύουσα νομοθεσία για την προστασία προσωπικών δεδομένων δεν υπάρχει σχετική, ειδική πρόβλεψη²².

Στην πρόταση κανονισμού ως παιδί ορίζεται οποιοδήποτε πρόσωπο ηλικίας κάτω των 18 ετών, ενώ ειδικές ρυθμίσεις προβλέπονται στο άρθρο 8 που αφορά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων παιδιού. Συγκεκριμένα, προβλέπεται ότι η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων παιδιού ηλικίας κάτω των 13 ετών είναι σύννομη μόνο εάν και εφόσον η συγκατάθεση παρέχεται ή εγκρίνεται από τον γονέα ή τον κηδεμόνα του παιδιού (άρθρο 8 § 1).

Βεβαίως, τεχνικά η επαλήθευση της ηλικίας ενός προσώπου είναι ιδιαίτερα δυσχερής και η πρόταση κανονισμού προβλέπει την υποχρέωση του υπεύθυνου επεξεργασίας να καταβάλλει εύλογες προσπάθειες για να εξασφαλίσει επαληθεύσιμη συγκατάθεση, λαμβάνοντας υπόψη τη διαθέσιμη τεχνολογία. Περαιτέρω, προβλέπεται η παροχή εξουσιοδότησης προς την Επιτροπή για την έκδοση πράξεων, με τις οποίες θα προσδιορίζονται τα κριτήρια και οι απαιτήσεις για τις μεθόδους εξασφάλισης της επαληθεύσιμης συγκατάθεσης (§ 3) ή και να θεσπίσει πρότυπα έντυπα για ειδικές μεθόδους με σκοπό τη διασφάλιση της επαληθεύσιμης συγκατάθεσης.

Για τα παιδιά ηλικίας μεταξύ 13 και 17 ετών δεν υπάρχει καμία πρόβλεψη

στην πρόταση κανονισμού για την παροχή συγκατάθεσης. Στην αιτιολογική σκέψη αριθ. 129 αναφέρεται ότι η Επιτροπή πρέπει να εκδώσει κατ' εξουσιοδότηση πράξη για τον προσδιορισμό των κριτηρίων και των προϋποθέσεων σε σχέση με τη συγκατάθεση παιδιού, ωστόσο, στο άρθρο 8 δεν προβλέπεται τέτοια εξουσιοδότηση και εύλογα αμφισβητείται αν είναι νοητή η παροχή εξουσιοδότησης σε ένα τόσο σημαντικό θέμα, ενόψει της διάταξης του άρθρου 290 ΣΛΕΕ, η οποία ορίζει ότι οι κατ' εξουσιοδότηση πράξεις αφορούν μη ουσιώδη στοιχεία της νομοθετικής πράξης.

V. Δικαιώματα των χρηστών

Με την πρόταση κανονισμού επιχειρείται η ενδυνάμωση των δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των προσωπικών τους δεδομένων και για το σκοπό αυτό δίδεται βάρος στην ενημέρωση και την πρόσβαση (άρθρα 14, 15), ενώ καθίσταται κανόνας η διαφανής ενημέρωση σχετικά με την πολιτική προστασίας των προσωπικών δεδομένων και η κοινοποίηση πληροφοριών στο πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων (άρθρο 11).

Δύο νέα δικαιώματα τα οποία εισάγει η πρόταση κανονισμού που βρίσκουν εφαρμογή στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης, είναι το δικαίωμα στη φορητότητα των δεδομένων και το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη, στα οποία θα γίνει στη συνέχεια αναφορά.

Με το δικαίωμα στη φορητότητα των δεδομένων ενισχύεται ο έλεγχος επί των δεδομένων του προσώπου στα οποία αυτά αναφέρονται, όπως και το δικαίωμα της πρόσβασης, καθ' όσον του δίνει τη δυνατότητα να

²⁰ Βλ. D.-K. Kipker/F. Voskamp, ό.π., σελ. 738-739.

²¹ Βλ. Ομάδα εργασίας του άρθρου 29, Γνώμη 5/2009, ό.π., σελ. 14 επ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ομάδα εργασίας διατυπώνει τις εξής προτάσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος της προστασίας των δεδομένων των παιδιών: α) πρωτοβουλίες ευαισθητοποίησης για τη διασφάλιση της ενεργούς συμμετοχής των παιδιών, β) δίκαιη και νόμιμη επεξεργασία των δεδομένων των ανηλίκων, όπως η μη απαίτηση ευαίσθητων δεδομένων στις φόρμες εγγραφής, η απουσία άμεσης εμπορικής προώθησης ειδικά προς τους ανήλικους, η προηγούμενη σύμφωνη γνώμη των γονέων πριν από την ολοκλήρωση της εγγραφής και τα κατάλληλα επίπεδα λογικού διαχωρισμού μεταξύ των κοινοτήτων παιδιών και ενηλίκων, γ) εφαρμογή τεχνολογιών για την ενίσχυση της ιδιωτικής ζωής (PETS), π.χ. εξορισμού ρυθμίσεις φιλικές προς την ιδιωτική ζωή, αναδυόμενα προειδοποιητικά πλαίσια στα κατάλληλα στάδια, λογισμικό επιβεβαί-

ωσης της ηλικίας, δ) αυτορρύθμιση από τους παρόχους, για ενθάρρυνση της έγκρισης κωδικών δεοντολογίας, οι οποίοι πρέπει να διαθέτουν αποτελεσματικά μέτρα επιβολής και πειθαρχικής φύσης, και ε) αν είναι απαραίτητο, ειδικά νομοθετικά μέτρα για την αποθάρρυνση αθέμιτων ή/και δόλιων πρακτικών.

²² Σημειώνεται ότι στη γερμανική επιστήμη γίνεται δεκτό ότι μετά το 13ο έτος της ηλικίας είναι δυνατή η παροχή έγκυρης συγκατάθεσης: βλ. Tinnfeld/Buchner/Petri, Einführung in das Datenschutzrecht, 5 Aufl., σελ. 402.

εξασφαλίσει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας αντίγραφο των δεδομένων που υποβάλλονται σε επεξεργασία, σε έναν τύπο αρχείου που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τον χρήστη. Περαιτέρω, ο χρήστης δύναται να μεταφέρει τα εν λόγω δεδομένα και κάθε άλλη πληροφορία που παρείχε και που διατηρείται από μια υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης σε μια άλλη. Έτσι, γίνεται ευχερέστερη, όπως και στην περίπτωση της φορητότητας τηλεφωνικού αριθμού, η αλλαγή παρόχου υπηρεσιών²³. Ασφαλώς, όμως, οι χρήστες θα μπορούν να διατηρούν το λογαριασμό τους σε μια υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης και ταυτόχρονα να δημιουργούν και έναν άλλο λογαριασμό με τα ίδια δεδομένα και σε άλλη τέτοια υπηρεσία²⁴.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δυνατότητα χορήγησης αντιγράφου των προσωπικών δεδομένων των χρηστών των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης παρέχεται ήδη από εταιρίες όπως είναι, λ.χ., το Facebook ή το Google+, ωστόσο τα ηλεκτρονικά αυτά αντίγραφα δεδομένων δεν προσφέρονται για μεταφορά σε άλλη υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης. Ως εκ τούτου, χρήσιμη είναι η πρόβλεψη για την κατ' εξουσιοδότηση έκδοση πράξης από την Επιτροπή, με την οποία θα προσδιορίζεται ο ηλεκτρονικός μορφότυπος και τα τεχνικά πρότυπα και οι διαδικασίες για τη μεταφορά δεδομένων.

Ένα από τα σημαντικά προβλήματα στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης είναι ότι, ακόμα και όταν οι χρήστες προβούν στην απενεργοποίηση ή διαγραφή του λογαριασμού τους, τα προσωπικά τους δεδομένα δεν διαγράφονται πλήρως. Δικαίωμα διαγραφής προβλέπεται ήδη στο άρθρο 12 περ. β' της οδηγίας 95/46 όταν η επεξεργασία δεν είναι σύμφωνη με

τις διατάξεις της οδηγίας, όπως στην περίπτωση όπου δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις της νομιμότητας της επεξεργασίας κατά το άρθρο 7 της οδηγίας και ειδικά στην περίπτωση των κοινωνικών δικτύων, όταν ο χρήστης καταγγέλλει τη σύμβαση και αποσύρει τη συγκατάθεσή του²⁵.

Με βάση την πρόταση κανονισμού και το άρθρο 17 § 1 περ. β', το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα δικαιούται να απαιτήσει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας τη διαγραφή και τη μη περαιτέρω διάδοση των προσωπικών δεδομένων που το αφορούν, εφόσον, μεταξύ άλλων, αποσύρει τη συγκατάθεσή του. Μάλιστα, δε, σύμφωνα με το άρθρο 7 § 3, η δυνατότητα ανάκλησης της συγκατάθεσης είναι δυνατή οποτεδήποτε. Κατά συνέπεια, ο χρήστης υπηρεσίας κοινωνικής δικτύωσης θα μπορεί ανά πάσα στιγμή να προβεί στη διαγραφή των προσωπικών δεδομένων που τον αφορούν.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα διαγραφής του ψηφιακού παρελθόντος του ατόμου είναι μια αναγκαιότητα στο πρόβλημα της συνεχούς διαθεσιμότητας των πληροφοριών, στην εποχή της πλήρους ή αβάσταχτης ψηφιακής μνήμης²⁶. Με

την κατοχύρωση του δικαιώματος αυτού θα ενισχυθεί η πληροφοριακή αυτοδιάθεση των φυσικών προσώπων σε σχέση με τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τους αφορούν και τα οποία δημοσιεύονται στο Διαδίκτυο²⁷.

Σημειώνεται ότι το δικαίωμα διαγραφής στην πρόταση κανονισμού εξοπλίζεται με σημαντικές κυρώσεις, οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 79 § 5 περ. β' και εκτείνονται από πρόστιμο ύψους έως 500.000 ευρώ ή έως 1% του ετήσιου παγκόσμιου κύκλου εργασιών της.

Παραπέρα, στην παρ. 2 του άρθρου 17 της πρότασης κανονισμού καθιερώνεται το δικαίωμα των προσώπων να λησμονηθούν. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, εάν ο υπεύθυνος επεξεργασίας δημοσιοποίησε τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, οφείλει να λάβει κάθε εύλογο μέτρο, συμπεριλαμβανομένων τεχνικών μέτρων, σε σχέση με τα δεδομένα για τη δημοσίευση των οποίων αρμόδιος είναι ο υπεύθυνος επεξεργασίας για να ενημερώσει τρίτους που επεξεργάζονται τα εν λόγω δεδομένα ότι το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα ζητεί να διαγραφούν τυχόν σύνδεσμοι ή αντίγραφα ή αναπαραγωγές των συγκεκριμένων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Στη βιβλιογραφία υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα αυτό δεν βρίσκει εφαρμογή στα κοινωνικά δίκτυα, για το λόγο ότι οι πάροχοι υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης δεν δημοσιοποιούν οι ίδιοι τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών, αλλά απλώς διαθέτουν τα μέσα για τη δημοσιοποίηση των δεδομένων αυτών, και ότι οι χρήστες

²⁵ Βλ. Ι. Ιγγλεζάκη, Το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη σύμφωνα με την πρόταση Κανονισμού της ΕΕ για την προστασία δεδομένων, Σύνηγορος 94/2012, σελ. 74 επ.· του ίδιου, Η μεταρρύθμιση των κανόνων προστασίας προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ. Η πρόταση Κανονισμού για την αντικατάσταση της οδηγίας 95/46/ΕΚ, Σύνηγορος 92/2012, σελ. 70 επ.

²⁶ Βλ. Φ. Παναγοπούλου-Κουντατζή, Το δικαίωμα στη λήθη στην εποχή της αβάσταχτης μνήμης: Σκέψεις αναφορικά με την Πρόταση Κανονισμού Προστασία Δεδομένων, Εφημ.ΔΔ 2/2012, σελ. 264 επ.· Η. Graux/J. Ausloos/P. Valcke, The Right to be Forgotten in the Internet Era: 11 ICRI Working Paper (2012), διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2174896>· L. Mitrou/M. Karyda, EU's Data Protection Reform and the right to be forgotten – A Legal response to a technological challenge?,

²³ Βλ. σχετικά L. Costa/Y. Poullet, Privacy and the regulation of 2012, ό.π., σελ. 257.

²⁴ Βλ. D.-K. Kipker/F. Voskamp, ό.π., σελ. 740.

σελ. 1 επ., διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2165245>.

²⁷ Βλ. L. Costa/Y. Poullet, Privacy and the regulation of 2012, CLSR 2012, σελ. 254 επ. (257). Σχετικά με το δικαίωμα του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού βλ. Ιγγλεζάκη, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, ό.π., σελ. 51 επ.

είναι αυτοί που προβαίνουν στη δημοσιοποίησή τους στις ιστοσελίδες του κοινωνικού δικτύου²⁸.

Κατά την άποψή μας, η θέση αυτή είναι εσφαλμένη, διότι τα προσωπικά δεδομένα που οι χρήστες των κοινωνικών δικτύων εισφέρουν στους ιστοχώρους κοινωνικής δικτύωσης δημοσιοποιούνται από τους παρόχους των ιστοχώρων που διαθέτουν την τεχνική δυνατότητα και σε αυτό αναφέρεται η διάταξη του άρθρου 17 § 2 και όχι στο ποιος εισφέρει τα δεδομένα.

Βεβαίως, η διάταξη δεν εισάγει την υποχρέωση του υπεύθυνου επεξεργασίας να αφαιρέσει από το δίκτυο όλα τα ίχνη των προσωπικών δεδομένων²⁹. Έτσι, δεν επιβάλλονται υποχρεώσεις που θα ήταν σχεδόν ανέφικτο να εκπληρωθούν και θα προσέβαλλαν την επιχειρηματική ελευθερία του φορέα παροχής υπηρεσιών³⁰, απλά παραμένει η υποχρέωση του υπεύθυνου επεξεργασίας να ενημερώσει τους τρίτους που επεξεργάζονται τα δεδομένα για το αίτημα διαγραφής. Η λύση του κοινοτικού νομοθέτη να αντικαταστήσει την υποχρέωση διαγραφής με μια υποχρέωση ενημέρωσης των τρίτων που επεξεργάζονται δεδομένα είναι μεν ρεαλιστική, αλλά δεν δίδει ικανοποιητική λύση στο πρόβλημα του ελέγχου της διάθεσης προσωπικών δεδομένων στο επιγραμμικό περιβάλλον³¹. Και τούτο, διότι προφανώς δεν διασφαλίζεται ότι οι τρίτοι θα συμμορφωθούν με το αίτημα διαγραφής, αλλά ούτε είναι και βέβαιο ότι μπορεί να ευρεθούν όλοι οι τρίτοι που επεξεργάζονται δεδομένα³².

VI. Προστασία δεδομένων ήδη από τον σχεδιασμό και εξ ορισμού

Ένα από τα προβλήματα που παρουσιάζονται στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης είναι η ελλιπής προστασία των προσωπικών δεδομένων που δημοσιεύονται σε ένα λογαριασμό χρήστη. Όπως διαπιστώνει και η ομάδα εργασίας του άρθρου 29, οι εν λόγω υπηρεσίες πρέπει να παρέχουν εξ ορισμού ρυθμίσεις που να δίδουν στους χρήστες τη δυνατότητα να παρέχουν ειδικά τη συγκατάθεσή τους για την πρόσβαση τρίτων στις πληροφορίες που δημοσιεύουν στο προφίλ τους και τούτο, προκειμένου να μειωθεί ο κίνδυνος της παράνομης επεξεργασίας³³.

Στην πρόταση κανονισμού καθιερώνεται η αρχή της προστασίας δεδομένων ήδη από τον σχεδιασμό (privacy by design) και εξ ορισμού (privacy by default)³⁴. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 23 § 1 ορίζεται ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας οφείλει, τόσο κατά τον καθορισμό των μέσων επεξεργασίας όσο και κατά την ίδια την επεξεργασία, να εφαρμόζει κατάλληλα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα και διαδικασίες κατά τρόπο ώστε η επεξεργασία να πληροί τις απαιτήσεις του κανονισμού και να διασφαλίζεται η προστασία των δικαιωμάτων του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα.

Και ακόμα, στο άρθρο 23 § 2 ορίζεται ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας πρέπει να εφαρμόζει μηχανισμούς ώστε να διασφαλίζεται ότι, εξ ορισμού, υποβάλλονται σε επεξεργασία μόνον εκείνα τα δεδομένα προσωπικού χα-

ρακτήρα τα οποία είναι αναγκαία για κάθε συγκεκριμένο σκοπό επεξεργασίας και ότι τα εν λόγω δεδομένα δεν συλλέγονται ούτε διατηρούνται πέραν του ελάχιστου απαραίτητου ορίου για τους σκοπούς αυτούς, από την άποψη τόσο της ποσότητας των δεδομένων όσο και του χρόνου της αποθήκευσής τους, ενώ, οι εν λόγω μηχανισμοί πρέπει να διασφαλίζουν ότι, εξ ορισμού, δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν καθίστανται προσπελάσιμα σε αόριστο αριθμό φυσικών προσώπων.

VII. Συμπέρασμα

Η πρόταση κανονισμού περιέχει πολλούς νεωτερισμούς σε σχέση με την προστασία των προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικότητας στο Διαδίκτυο. Είναι σαφές ότι με την ψήφιση του κανονισμού θα λυθεί, καταρχήν, το πρόβλημα της εδαφικής εφαρμογής του δικαίου προστασίας δεδομένων και θα τονισθεί η σημασία της συγκατάθεσης στην επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, η οποία πρέπει να είναι ελεύθερη, ρητή και ειδική και να παρέχεται μετά από ενημέρωση με πλήρη επίγνωση των συνεπειών της επεξεργασίας δεδομένων.

Για πρώτη φορά θεσπίζονται κανόνες για τους ανήλικους χρήστες, οι οποίοι ωστόσο, χρήζουν περαιτέρω επεξεργασίας, όπως προαναφέρθηκε. Τέλος, τα δικαιώματα των χρηστών και κυρίως το δικαίωμα στη φορητότητα δεδομένων και το δικαίωμα των προσώπων στην ψηφιακή λήθη αποτελούν σημαντικές καινοτομίες και με την εισαγωγή τους θα ενισχυθεί η προστασία του δικαιώματος πληροφοριακής αυτοδιάθεσης των χρηστών του Διαδικτύου, ενώ θετικά αποτελέσματα αναμένεται να έχει και η εισαγωγή των αρχών της προστασίας δεδομένων ήδη από τον σχεδιασμό και εξ ορισμού.

²⁸ Βλ. D.-K. Kipker/F. Voskamp, ό.π., σελ. 741.

²⁹ Βλ. Knabe, ό.π., Art. 17, αριθ. περιθ. 2· Härting, Starke Behörden, schwaches Recht, ό.π., σελ. 464.

³⁰ Βλ. σχετ. ΔΕΕ, υπόθεση C-70/10, Scarlet Extended SA κατά SABAM, σκέψη αρ. 48.

³¹ Βλ. Knabe, ό.π., Art. 17, αριθ. περιθ. 2· Härting, Starke Behörden, schwaches Recht, ό.π., σελ. 464.

³² Βλ. Ομάδα εργασίας του άρθρου 29 για

την προστασία δεδομένων, Γνωμοδότηση 01/2012 σχετικά με τις προτάσεις μεταρρύθμισης της προστασίας των δεδομένων, 23.3.2012, 00530/12/EL, WP 19, σελ. 15.

³³ Βλ. Ομάδα εργασίας του άρθρου 29, ό.π., σελ. 8.

³⁴ Βλ. Ιγγλεζάκη, Η μεταρρύθμιση των κανόνων προστασίας προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ, ό.π., σελ. 72.

Η δημοσίευση ονομάτων και φωτογραφιών συλληφθέντων και το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου

Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή

Δρ. Ν. (Humboldt), Μ.Δ.Ε. (Παν. Αθηνών), Μ.Ρ.Η. (Harvard)

I. Εισαγωγή

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που η επιτυχία των μέσων μαζικής ενημερώσεως αξιολογείται με βάση την ποσότητα των δημοσιευθεισών φωτογραφιών συλληφθέντων που λαμβάνονται πάντοτε όχι απλώς χωρίς τη συγκατάθεση του απεικονιζόμενου, αλλά και παρά τη ρητή του εναντίωση του προς τούτο. Συχνά οι δημοσιογραφικές έρευνες εξελίσσονται σε εκστρατείες του τύπου κατά του κατηγορουμένου, προεξοφλώντας, μάλιστα, την ενοχή του. Μόλις η αστυνομία εντοπίσει και συλλάβει το δράστη, τα μέσα μαζικής ενημερώσεως εστιάζουν την προσοχή τους στον άνθρωπο αυτό: φωτογραφίες στις εφημερίδες, εμφανίσεις στην τηλεόραση, αστυνομικά αφιερώματα δημοσιογράφων που αποφαίνονται επί της ενοχής του ή μη.¹ Η δημοσιοποίηση αυτή μπορεί να λάβει χώρα όχι μόνο εκ μέρους του τύπου, αλλά και

από επίσημους κρατικούς φορείς, π.χ. εκ μέρους της αστυνομίας ή των εισαγγελικών αρχών. Σε κάθε περίπτωση, η δημοσιοποίηση των φωτογραφιών, αλλά και των ονομάτων συλληφθέντων είτε αυτή προέρχεται από τον τύπο είτε από κάποιον επίσημο κρατικό φορέα θέτει επί τάπητος το ζήτημα της μυστικότητας της ποινικής προδικασίας και του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου.²

II. Μυστικότητα της ποινικής προδικασίας και τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου

Η μυστικότητα της ποινικής προδικασίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 241 του ΚΠοινΔ, σύμφωνα με το οποίο, η ανάκριση γίνεται πάντοτε εγγράφως και χωρίς δημοσιότητα. Ο δικαιολογητικός λόγος της μυστικότητας αυτής είναι ότι η δημοσιότητα κατά την ανάκριση θα συνεπαγόταν μία άσκοπη και απαράδεκτη

ηθική μείωση για όποιον η υφιστάμενη κατηγορία αποδείχθηκε τόσο ισχυρή, ώστε να καταρρεύσει ήδη από την προδικασία μέσω απαλλακτικού βουλεύματος και να αποκλεισθεί η παραπομπή του στο ακροατήριο.³ Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις διαρροής απόρρητων πληροφοριών αναφορικά με την πορεία της προδικασίας, αλλά ακόμα και αυτούσιων εγγράφων από τη δικογραφία ή φωτογραφιών όσων προσάγονται στον ανακριτή.

Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου⁴ κατοχυρώνεται ρητά

³ Βλ. Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, 4η έκδοση, Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2012, αρ. περ. 228, όπ. περαιτ. παραπ.

⁴ Στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) διατυπώνονται τα συστατικά στοιχεία του τεκμηρίου αθωότητας. Συγκεκριμένα, το τεκμήριο αφορά μόνο πρόσωπα που «κατηγορούνται για ποινικό αδίκημα». Επιπρόσθετα, ο κατηγορούμενος πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν να μην είχε διαπράξει κανένα αδίκημα έως ότου το κράτος, μέσω των διοικητικών αρχών, συγκεντρώσει επαρκείς αποδείξεις βάσει των οποίων ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο σχηματίζει πεποίθηση ότι είναι ένοχος. Περαιτέρω, το τεκμήριο αθωότητας «απαιτεί [...] τα μέλη του δικαστηρίου να μην είναι προκατειλημμένα ότι ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει την αξιόποινη πράξη για την οποία κατηγορείται». Βλ. ΕΔΔΑ, Απόφαση Barberà, Messegue και Jabardo κατά Ισπανίας (6.12.1988).

¹ Βλ. Γιώργο Ρήγο, Το τεκμήριο της αθωότητας, Η μεταχείριση από τα ΜΜΕ των δράστών, πραγματικών ή υποτιθέμενων, εγκληματικών πράξεων· τι σημαίνει ότι «κάθε άνθρωπος μέχρι την αμετάκλητη καταδίκη του για ορισμένο έγκλημα θεωρείται αθώος», ΠοινΧρ 1992, σ. 625-636 (635).

² Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου συνίσταται στο δικαίωμα του κατηγορουμένου να θεωρείται αθώος μέχρι την αναντίρρηση απόδειξη της ενοχής του. Βλ. διεξοδ. Διονύση Δ. Πρωτόπαπα, Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ. 17 επ., όπ. περαιτ. παραπ.

στο άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ και 14 παρ. 2 ΔΣΑΠΔ, ώσπου να διαγνωστεί δικαστικώς η ενοχή του, έτσι ώστε αυτός να έχει αξίωση να τον μεταχειρίζονται οι δημόσιες αρχές και κάθε τρίτος ιδιώτης σαν να ήταν αθώος της αποδιδόμενης σ' αυτόν εγκληματικής πράξεως. Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου συνάγεται επίσης τόσο από τις διατάξεις του άρθρου 6 Σ, με τις οποίες θεσπίζονται δικονομικές εγγυήσεις και προϋποθέσεις προσβολής της προσωπικής ασφάλειας πολύ λεπτομερείς,⁵ όσο και από την αρχή του κράτους δικαίου.⁶ Όποιος δε προσβάλλει αυτήν την αξίωσή του έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει, μια υποχρέωση που, προκειμένου για όργανα του κράτους, υπέχει το ελληνικό Δημόσιο, κατά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ. Το εν λόγω τεκμήριο δεν δεσμεύει μόνο τη δικαστική εξουσία, αλλά και κάθε άλλη δημόσια αρχή, και χωρίς να απαγορεύει την ενημέρωση του κοινού για τις υπό διεξαγωγή έρευνες, επιβάλλει να επιδεικνύεται κάθε διακριτικότητα και περίσκεψη κατά την ενημέρωση αυτή.⁷

Ως απόρροια του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου, τα μέσα ενημερώσεως οφείλουν να μη παρουσιάζουν τον κατηγορούμενο κατά τρόπο που θίγει πρόδηλα την προσωπικότητά του και παραβιάζει το τεκμήριο αθωότητάς του.⁸ Ως εκ τούτου, η προστασία

της εικόνας του προσώπου λαμβάνει αυξημένη προστασία στο πλαίσιο της ποινικής δίκης, δεδομένου ότι η δημοσίευση της φωτογραφίας της εικόνας του υπόπτου ή του κατηγορουμένου μπορεί να αποτελέσει παραλλήλως και προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου.⁹ Η δημοσίευση της φωτογραφίας του κατηγορουμένου ή πολύ περισσότερο ο τηλεοπτικός διασυρμός αυτού στο στάδιο της προδικασίας συμβαίνει συχνά κατά κύριο λόγο στις περιπτώσεις πράξεων που ενδιαφέρουν την κοινή γνώμη.

III. Δημοσιοποίηση στοιχείων κατηγορουμένων εκ μέρους των ΜΜΕ

Στον αντίποδα του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου, τα άρθρα 10 παρ. 1 ΕΣΔΑ και 14 παρ. 2 και 1 και 2 και το άρθρο 5Α Σ του Συντάγματος καθιερώνουν το δικαίκο πλέγμα της ελευθερίας στην ενημέρωση, που συγκροτείται (α) από την αξίωση των οργάνων του τύπου να έχουν πρόσβαση στις πηγές ενημερώσεως, (β) από την υποχρέωση των κρατικών αρχών, όχι μόνο να μην εμποδίζουν, αλλά και θετικά να διευκολύνουν αυτήν την πρόσβαση, στο πλαίσιο της αρχής της διαφάνειας κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας, και (γ) από το δικαίωμα της κοινωνίας να ενημερώνεται για όσα συμβαίνουν μέσα στους κόλπους της. Οι δύο ανωτέρω εκτεθεισες δικαιοτικές αρχές του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου αφενός και του δικαιώματος πληροφόρησης αφετέρου τελούν σε σύγκρουση μεταξύ τους, οπότε ανακύπτει το πρόβλημα της ερμηνευτικής μεθόδου για την αποδεκτή εξισορρό-

πησή τους.¹⁰

Τα δημοσιεύματα και οι ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές που δημοσιοποιούν στοιχεία του κατηγορουμένου κρίνονται παραλλήλως επί της ενοχής του ή μη μπορούν όχι μόνο να συμπαρασύρουν και να επηρεάσουν την ευάλωτη κοινή γνώμη, αλλά, ακόμη, και να επηρεάσουν την κρίση των δικαστών που θα κρίνουν επί της υποθέσεως,¹¹ πολλών μάλλω των ενόρκων στα Μικτά Ορκωτά Δικαστήρια. Η προσπάθεια επιρροής της γνώμης του δικαστή μπορεί μάλιστα να οδηγήσει στη διακύβευση του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά το άρθρο 20 παρ. 1 Σ,¹² λόγω της αρνητικής επιδράσεως της δημοσιότητας στο πλαίσιο της δημοσιοποίησης των δεδομένων του επικίνδυνου για την κοινωνία προσώπου.¹³ Η δικαστική ειδησιογραφία επεκτείνεται σε λεπτομερειακές συνήθως περιγραφές διεισδύοντας ακόμα και σε απόκρυφες πτυχές της προσωπικότητας των πρωταγωνιστών του δικανικού δράματος.¹⁴

Ο γενικός κανόνας της μη δημοσιοποίησης θεσπίζεται στο άρθρο 8 παρ. 2 του ν. 3090/2002, σύμφωνα με τον οποίο απαγορεύεται η μετάδοση από την τηλεόραση ή η κινηματογράφηση ή μαγνητοσκόπηση ή φωτογράφιση των προσώπων που οδηγούνται ενώ-

⁵ Βλ. Κώστα Χ. Χρυσόγονο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σ. 230 επ.

⁶ Βλ. Αγησίλαο Μπακόπουλο, Το τεκμήριο αθωότητας, σε: Η δημοκρατική νομοποίηση του δικαστή και το τεκμήριο αθωότητας, Εταιρία δικαστικών μελετών και ένωση ελληνικών συνταγματολόγων, Συνέδριο στην Κύπρο 8 και 9 Οκτωβρίου 1992, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993 σ. 90 επ. (126).

⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, Αποφάσεις Allenet de Ribemont κατά Γαλλίας (10.2.1995), Dakaras κατά Λιθουανίας (10.10.2000), Lavents κατά Λιθουανίας (28.11.2002), Adolf κατά Αυστρίας (26.3.1982).

⁸ Βλ. Κώστα Χ. Χρυσόγονο, όπ. ανωτ. (υποσ. 5), σ. 231.

⁹ Βλ. Τατιάνα-Ελένη Συνοδινού, Η προστασία της εικόνας του προσώπου και τα όριά της, σε: Ένωση Ελλήνων Νομικών e-Θέμης (επιμ.), Το δίκαιο στην ψηφιακή εποχή, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο, Βόλος 9-10 Μαρτίου 2012, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σ. 3-12 (7).

¹⁰ Βλ. Κώστα Μπέη, ΕυρΣΔΑ 6 § 2 - Τεκμήριο αθωότητας κατηγορουμένων, ΔιοικΕφ-Πειρ 1837/2002, διαθέσιμο σε: <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17201>, τελευταίος έλεγχος: 1.4.2013.

¹¹ Βλ. Πώργο Ρήγο, όπ. ανωτ. (υποσ. 1), σ. 635.

¹² Βλ. Κωνσταντίνο Γ. Μπακογιάννη, Η προβολή της ποινικής δίκης από τα ΜΜΕ («έμμεση δημοσιότητα») ως ζήτημα συνταγματικού δικαίου, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή και Γεώργιο Τριανταφύλλου (επιμ.), Ανθρώπινα Δικαιώματα και ποινικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 271-294 (285).

¹³ Βλ. Σωτήριο Ελ. Ιωακειμίδη, Η ιδιότητα του κατηγορουμένου ως προσωπικό δεδομένο και το πρόβλημα της προσβολής του από τα ΜΜΕ, ΔτΑ 2011, σ. 847-887 (858).

¹⁴ Βλ. Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη, όπ. ανωτ. (υποσ. 3), αρ. περιθ. 237.

πιο των δικαστικών ή εισαγγελικών ή αστυνομικών και λοιπών αρχών.¹⁵ Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης κατά συνέπεια οφείλουν να σέβονται την προσωπικότητα του κατηγορουμένου και να αποφεύγουν σχόλια και κρίσεις σχετικά με την ενοχή του καθώς και απεικονίσεις που εμφανίζουν τον κατηγορούμενο αντιπαθή στην κοινή γνώμη, πριν από την έκδοση αμετάκλητης αποφάσεως, προκειμένου να μην αντιμετωπίζεται ο κατηγορούμενος ως ένοχος και να μην επηρεάζεται η εσωτερική ανεξαρτησία του δικαστή.¹⁶ Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται ο ποινικός κώδικας στο εικοστό πρώτο κεφάλαιο περί των εγκλημάτων κατά της τιμής, στο άρθρο 367 παρ. 1 στοιχ. γ' του οποίου ορίζεται ότι δεν αποτελούν άδικη πράξη οι εκδηλώσεις που μεταξύ άλλων γίνονται από δικαιολογημένο ενδιαφέρον. Ως εκ τούτου, ο δημοσιογράφος νομιμοποιείται σε περιορισμό του δικαιώματος της προσωπικότητας για θέματα που έχουν ζωτικό ενδιαφέρον για το κοινωνικό

σύνολο.¹⁷

Σύμφωνα πάντως με τη νομολογία, το δικαίωμα προς πληροφόρηση του κοινού κάμπτεται προ του υπέρτερου δικαιώματος προστασίας της προσωπικότητας, όταν οι επίμαχες καταγγελίες διατυπώνονται όσο εκκρεμούν εξεταστικές ή ανακριτικές διαδικασίες, οπότε κατά το στάδιο αυτό ισχύει το τεκμήριο αθωότητας του ελεγχόμενου.¹⁸ Αντίστοιχα, σύμφωνα με την απόφαση 67/2002 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, η ανακοίνωση στον τύπο ακόμα και του ονόματος του συλληφθέντος (όχι όμως η ανακοίνωση της συλληψέως χωρίς αναφορά του ονόματος) συνιστά παράνομη επεξεργασία ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων.¹⁹ Η μετάδοση εικόνων των κατηγορουμένων την ώρα που

προσάγονται στις αρχές φορώντας χειροπέδες και προσπαθώντας να καλύψουν τα πρόσωπά τους με κάποιο ρούχο συνιστά προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου και γενικώς της προσωπικότητας των συλληφθέντων.²⁰ Έτσι η δίκαιη απονομή της δικαιοσύνης επιτάσσει να μη διακυβεύεται έστω και έμμεσα αυτό το δικαίωμα μέσω της διαδόσεως απόψεων και πληροφοριών που αναφέρονται σε εκκρεμείς ποινικές διαδικασίες.²¹

Ως προσπάθεια σταθμίσεως του τεκμηρίου αθωότητας με το εύλογο ενδιαφέρον του κοινού να ενημερώνεται για σημαντικές και ασυνήθιστες υποθέσεις, θα πρέπει η ειδησεογραφική κάλυψη στην προδικασία να περιορίζεται στην ασχολίαστη περιγραφή των διαδικαστικών φάσεων, τις οποίες διανύει η υπόθεση, ενώ στο ακροα-

¹⁵ Αναφορικά με τη ραδιοτηλεοπτική μετάδοση της δίκης, αρχικώς εισήχθη η απαγόρευση ραδιοφωνικής ή τηλεοπτικής μετάδοσεως της ποινικής δίκης με το άρθρο 28 του ν. 2145/1993. Κατ'εξαίρεση επιτρεπόταν αυτή εάν συναινούν ο εισαγγελέας και οι διάδικοι και εάν υπήρχε σχετική δικαστική απόφαση. Το άρθρο 35 παρ. 4 στοιχ. α και β του ν. 2171/1993 εισήγαγε το κατά κανόνα επιτρεπτό της αναμεταδόσεως και την απαγόρευση αυτής εάν είχε υποβληθεί αίτημα από τον κατηγορούμενο ή τον παθόντα, η δίκη δεν συνδέεται με τη δημόσια ζωή και υπήρχε ειδικά αιτιολογημένη απόφαση που απαγόρευε αυτή. Κατόπιν τούτου επανήλθε με το άρθρο 8 παρ. 1 του ν. 3090/2002 ο κανόνας της απαγορεύσεως και του κατ'εξαίρεση επιτρεπτού της αναμεταδόσεως. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 1 του ν. 3090/2002, απαγορεύεται κατ'αρχήν η ραδιοτηλεοπτική μετάδοση της δίκης και επιτρέπεται κατ'εξαίρεση, όταν συντρέχουν σωρευτικώς οι ακόλουθες προϋποθέσεις: α) συντρέχει ουσιώδες δημόσιο συμφέρον, β) συναινούν ο εισαγγελέας και οι διάδικοι και γ) επιτρέπεται μετάδοση με απόφαση δικαστηρίου.

¹⁶ Πρβλ. Γεώργιο Β. Κάβουρα, Το τεκμήριο αθωότητας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 127.

¹⁷ Βλ. Κωνσταντίνου Μ. Μπουτουνά, Οριοθέτηση της προσωπικότητας στην αντιπαράθεση με τα ΜΜΕ, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σ. 11.

¹⁸ Βλ. ΑΠ 788/2000 και 1394/2012.

¹⁹ Βλ. ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 67/2002, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr (Αποφάσεις), τελευταίος έλεγχος: 1.4.2013. Η αυτή απαγόρευση δεν ισχύει, σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση, και για την ανακοίνωση ονόματος ή φωτογραφίας ή άλλων στοιχείων, μεμονωμένων ή μη, προσώπου που φέρεται αναμειγμένο σε εγκληματική δραστηριότητα και καταζητείται νομίμως με σκοπό τη σύλληψη.

²⁰ Βλ. Αλέξανδρο Ηλ. Δημάκη, Η σχέση ποινικής δίκης και μέσων μαζικής ενημερώσεως με έμφαση στο ζήτημα της τηλεοπτικής μετάδοσεως της δίκης, σε: Λεωνίδα Κοτσάλη και Γεώργιο Τριανταφύλλου (επιμ.), Ανθρώπινα Δικαιώματα και ποινικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 239-270 (261).

²¹ Βλ. Council of Europe, Recommendation Rec (2003) on the provision of information through the media in relation to criminal proceedings, Explanatory report (15), διαθέσιμο σε: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=42101>, τελευταίος έλεγχος: 1.4.2013.

τήριο να εξαντλείται στην μετάδοση όσων λαμβάνουν χώρα εκεί από τη σκοπιά του οποιουδήποτε ακροατή παρακολουθεί τη διαδικασία.²² Ως εκ τούτου, δεν συμβιβάζονται με το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου οι σε μεγάλο πλάνο φωτογραφίες του κατηγορουμένου στο εδώλιο, δεδομένου ότι οποιοσδήποτε παρευρισκόμενος στο ακροατήριο αδυνατεί να περιεργάζεται τον κατηγορούμενο από κοντά.²³ Επίσης τα μέσα μαζικής ενημέρωσης οφείλουν να τονίζουν ότι ο κατηγορούμενος είναι μόνο ύποπτος τελέσεως της φερόμενης ως διαπραχθείσας πράξεως και όχι δράστης αυτής.²⁴ Χρήσιμη για την αντικειμενική ενημέρωση του κοινού θα ήταν η έκδοση επισήμων ανακοινωθέντων από τις ίδιες τις δικαστικές αρχές για δίκες που απασχολούν την κοινή γνώμη.²⁵

Πάντως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η σημασία της μαγνητοσκοπήσεως της ποινικής δίκης για λόγους καταγραφής και διασώσεως σημαντικών στιγμών από την ιστορία του τόπου. Στην περίπτωση αυτή όμως δεν κρίνεται σκόπιμη η ταυτόχρονη τηλεοπτική μετάδοση,²⁶ αλλά η διατήρηση αυτής σε ιδιαίτερο αρχείο για ιστορικούς σκοπούς.

IV. Δημοσιοποίηση στοιχείων κατηγορουμένων από κρατικές αρχές

Η δημοσιοποίηση στοιχείων άρτι συλληφθέντων δεν λαμβάνει χώρα μόνο εκ μέρους

του τύπου, αλλά πολύ συχνά και από επίσημες κρατικές αρχές.

Σύμφωνα με το προϊσχύσαν άρθρο 2 στοιχ. β' εδ. β' του ν. 2472/1997, «ειδικά για τα σχετικά (δεδομένα) με ποινικές διώξεις ή καταδίκες δύναται να επιτραπεί η δημοσιοποίηση μόνον από την εισαγγελική αρχή για τα αδικήματα που αναφέρονται στο εδάφιο β' της παραγράφου 2 του άρθρου 3 με διάταξη του αρμόδιου Εισαγγελέα Πρωτοδικών ή του Εισαγγελέα Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο. Η δημοσιοποίηση αυτή αποσκοπεί στην προστασία του κοινωνικού συνόλου, των ανηλίκων, των ευάλωτων ή ανίσχυρων πληθυσμιακών ομάδων και προς ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων». Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 2 στοιχ. β' του ν. 2472/1997, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 8 παρ. 1 του ν. 3635/2007, «Οι διατάξεις του παρόντος νόμου δεν εφαρμόζονται στην επεξεργασία δεδομένων, η οποία πραγματοποιείται: β) από τις δικαστικές – εισαγγελικές αρχές και τις υπηρεσίες που ενεργούν υπό την άμεση εποπτεία τους στο πλαίσιο της απονομής της δικαιοσύνης ή για την εξυπηρέτηση των αναγκών της λειτουργίας τους με σκοπό τη βεβαίωση εγκλημάτων, που τιμωρούνται ως κακουργήματα ή πλημμελήματα με δόλο και ιδίως εγκλημάτων κατά της ζωής, κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής, κατά της προσωπικής ελευθερίας, κατά της ιδιοκτησίας, κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων, παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, επιβουλής της δημόσιας τάξης, ως και τελουμένων σε βάρος ανηλίκων θυμάτων. Ως προς τα ανωτέρω εφαρμόζονται οι ισχύουσες ουσιαστικές και δικονομικές ποινικές διατάξεις.».

Δυνάμει αυτής της νομοθεσίας αρμόδιες κρατικές αρχές δημοσιοποι-

ούν ονόματα συλληφθέντων με την επίκληση της εξυπηρετήσεως άλλων σκοπών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η δημοσιοποίηση φωτογραφιών οροθετικών εκδιδομένων γυναικών. Εν προκειμένω, ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών με την υπ' αρ. 22/2012 Διάταξή του παρήγγειλε τη δημοσιοποίηση του προσώπου και της ποινικής διώξεως που κινήθηκε για βαριά σκοπούμενη σωματική βλάβη κλπ. αδικημάτων σε βάρος γυναίκας, κατ' εφαρμογή της διατάξεως του άρθρου 2 περ. β' εδ. β' του ν. 2472/1997. Το σκεπτικό του Εισαγγελέα ήταν ότι με τη δημοσιοποίηση των φωτογραφιών θα προστατευθεί το κοινωνικό σύνολο και θα πραγματωθεί ευχερέστερα η αξίωση της πολιτείας για τον κολασμό των αδικημάτων υπό τη μορφή της αποκαλύψεως της τυχόν τελέσεως εκ μέρους της κατηγορουμένης ομοίων πράξεων, της προτροπής όλων όσοι έχουν ήδη συνενυρεθεί μαζί της να υποβληθούν σε ιατρικές εξετάσεις και της αποτροπής του πανικού που θα μπορούσε να προκληθεί σε όσους έχουν συνενυρεθεί με εκδιδόμενο πρόσωπο με παρόμοια χαρακτηριστικά. Στη συνέχεια ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών με άλλες πέντε σχετικές Διατάξεις παρήγγειλε τη δημοσιοποίηση των στοιχείων άλλων είκοσι τριών οροθετικών εκδιδομένων γυναικών για τον ίδιο σκοπό.

Ο νομοθέτης αφουγκραζόμενος την προβληματική της δημοσιοποίησης προσωπικών δεδομένων κατηγορουμένων με αφορμή τη δημοσιοποίηση φωτογραφιών των οροθετικών εκδιδομένων και την κατακραυγή που αυτή προκάλεσε λόγω του ότι αποτελούσε τροχοπέδη για την προστασία της δημόσιας υγείας επανέφερε το ζήτημα της δημοσιοποίησης δεδομένων σχετικών με ποινικές διώξεις ή καταδίκες στο άρθρο 79 του πρόσφατου ν. 4139/2013 (Νόμος περί εξαρτησιογόνων ουσιών και άλλες δι-

²² Βλ. Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη, όπ. ανωτ. (υποσ. 3), αρ. περιθ. 241.

²³ Βλ. Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη, όπ. ανωτ. (υποσ. 3), αρ. περιθ. 241.

²⁴ Βλ. Αργύριο Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4η έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, αρ. περιθ. 413, όπ. περαιτ. παραπ.

²⁵ Βλ. Αλέξανδρο Ηλ. Δημάκη, όπ. ανωτ. (υποσ. 20), σ. 267.

²⁶ Βλ. Αλέξανδρο Ηλ. Δημάκη, όπ. ανωτ. (υποσ. 20), σ. 260.

ατάξεις). Σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση, η εισαγγελική διάταξη πρέπει να είναι ειδικώς και πλήρως αιτιολογημένη, να προσδιορίζει τον τρόπο δημοσιοποίησης και το χρονικό διάστημα που θα διαρκέσει ενώ προβλέπεται η δυνατότητα του κατηγορουμένου να προσφύγει εντός δύο ημερών κατά της εισαγγελικής διατάξεως στην προϊστάμενη εισαγγελική αρχή, η οποία θα αποφανθεί εντός δύο ημερών. Μέχρι την έκδοση της τελικής αποφάσεως απαγορεύεται η έκδοση των στοιχείων. Σκοπός του νομοθέτη είναι η προστασία του κοινωνικού συνόλου, των ανηλίκων, των ευάλωτων ή ανίσχυρων πληθυσμιακών ομάδων, αλλά και η ευχερέστερη πραγμάτωση της αξιώσεως της Πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων.

Πάντως, τα άρθρα 25 και 26 του Σχεδίου Οδηγίας «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών»²⁷ προβλέπουν ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας υποχρεώνεται στην έκδοση αποφάσεως δημοσιοποίησης σε συνεργασία με την Αρχή Προστασίας Δεδομένων. Υπό αυτή την έννοια εύλογα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι για τη δημοσιοποίηση των δεδομένων των κατηγορουμένων ο εισαγγελέας θα έπρεπε να ζητήσει την προηγούμενη άδεια της Αρχής,²⁸ όπως προέβλεπε, άλλωστε, το προηγούμενο

Πηγή: www.usnews.com

νομοθετικό καθεστώς. Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται, ωστόσο, η ανησυχία ότι η άσκηση ελέγχου εκ μέρους της Αρχής θα υπήγαγε ουσιαστικά τους λειτουργούς της εισαγγελικής αρχής, οι οποίοι, όπως και οι δικαστικοί λειτουργοί, απολαμβάνουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας και υπόκεινται κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους, στο διοικητικό έλεγχο της Αρχής, πράγμα το οποίο τυγχάνει ευθέως αντίθετο προς την συνταγματική αρχή της διακρίσεως των εξουσιών.²⁹ Σε κάθε περίπτωση, όμως, η Αρχή ακόμα και αν δεν επέμβει στο έργο του Εισαγγελέα, δύναται να τον συμβουλεύσει δυνάμει της γνωμοδοτικής της αρμοδιότητας που απορρέει από το άρθρο 19 παρ. 1 του ν. 2472/1997 σε θέματα προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, στα οποία ειδικεύεται εκφράζοντας τη θέση της αναφορικά με την αναλογικότητα του μέτρου της δημοσιοποίησης δεδομένων κατηγορουμένων.³⁰

V. Αντί επιλόγου

Αισθητή είναι η απουσία μίας συστηματικής προσεγγίσεως του ζητήματος της δημοσιοποίησης των φωτογραφιών και των ονομάτων συλληφθέντων, με αποτέλεσμα η δημοσιοποίηση να εκφράζει στις περισσότερες περιπτώσεις μία ηθική απαξία, παρά να εξυπηρετεί υπέρτερους σκοπούς, όπως αυτό της εξαθρώσεως τρομοκρατικών οργανώσεων ή κυκλωμάτων παιδεραστών. Δεν πρέπει πάντως να παραγνωρίζεται το ενδεχόμενο ότι η δημοσιοποίηση φωτογραφιών άρτι συλληφθέντων ενδέχεται να οδηγήσει στην εξάρθρωση ενός εγκλήματος μέσω της παροχής πληροφοριών από τους πολίτες που θα αναγνωρίσουν το πρόσωπο της φωτογραφίας. Αντιστοίχως, η δημοσιοποίηση φωτογραφίας παιδεραστή μπορεί να δράσει προληπτικά αποτρέποντας την επανάληψη φρικαλεοτήτων. Αυτό το ενδεχόμενο, ωστόσο, δεν πρέπει να οδηγεί σε μία γενική αρχή δημοσιοποίησης, η οποία δεν εξυπηρετεί τέτοιου είδους σκοπούς δημοσίας τάξεως, αλλά αποσκοπεί στην αποτροπή και επίπληξη μέσω της διαπομπεύσεως.

²⁷ Διαθέσιμη σε: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0010:FIN:EL:PDF>, τελευταίος έλεγχος: 1.4.2013.

²⁸ Βλ. Βασίλη Σωτηρόπουλο, Τροπολογία για δημοσιοποίηση στοιχείων κατηγορουμένων, 27.1.2013, διαθέσιμο σε: http://elawyer.blogspot.gr/2013/01/blog-post_27.html, τελευταίος έλεγχος: 1.4.2013.

²⁹ Βλ. ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 128/2012, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 1.4.2013.

³⁰ Βλ. Φερνίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Η δημοσιοποίηση φωτογραφιών οροθετικών εκδομένων ως μέτρο για την προστασία της δημόσιας υγείας, ΕφημΔΔ 2012, σ.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα ανθρώπινα έμβρυα

Σκέψεις με αφορμή την υπόθεση Brüstle (C-34/10)

Δημήτρης Τσαραπατσάνης

Δ.Ν., Λέκτορας του Πανεπιστημίου του Σέφιλντ

Στην πρόσφατη απόφαση Brüstle της 18ης Οκτωβρίου 2011 (C-34/10), το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) αποφάνθηκε ότι, για τους σκοπούς της ερμηνείας και εφαρμογής της Οδηγίας 98/44/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τη χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας για βιοτεχνολογικές εφευρέσεις, οι όροι «ανθρώπινο έμβρυο» πρέπει να γίνουν κατανοητοί με τρόπο διασταλτικό, ώστε να αποκλειστεί η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις των οποίων η παραγωγή προϋποθέτει την καταστροφή ανθρωπίνων εμβρύων. Έτσι, το ΔΕΕ απέκλεισε από τη δυνατότητα κατοχύρωσης με διπλώματα ευρεσιτεχνίας όλες τις εφευρέσεις οι οποίες χρησιμοποιούν εμβρυϊκά βλαστοκύτταρα, στο μέτρο που η εξαγωγή των τελευταίων από ανθρώπινα έμβρυα προϋποθέτει την καταστροφή των εμβρύων. Η απάντηξη¹ απόφαση του Δικαστηρίου έθεσε επί τάπητος το ζήτημα του status των ανθρωπίνων εμβρύων στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, γέννησε σημαντικά ερωτήματα σχετικά με το αν η απαγόρευση χορήγησης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας θα έχει

επιπτώσεις στη χρηματοδότηση της έρευνας σε εμβρυϊκά βλαστοκύτταρα από την Ένωση².

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία της απόφασης, είναι σκόπιμο να αναφερθούμε συνοπτικά στην Οδηγία 98/44/ΕΚ.³ Η εν λόγω Οδηγία στοχεύει στην εναρμόνιση των εθνικών νομικών πλαισίων αναφορικά με χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε βιοτεχνολογικές εφευρέσεις, ώστε να προαχθεί ο τομέας των επιστημών της ζωής. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε διατυπώσει εναργώς ήδη από το 1985 την άποψη ότι ο εθνικός κατακερματισμός των προϋποθέσεων χορήγησης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας μπορούσε να αποτελέσει τροχοπέδη στην ανάπτυξη του τομέα της βιοτεχνολογίας, με δεδομένο ότι μια εφεύρεση που κατοχυρώνεται με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας με βάση το δίκαιο ενός από τα κράτη μέλη θα μπορούσε να μην καλύπτεται από το δίκαιο κάποιου άλλου κράτους μέλους. Σύμφωνα με το ανωτέρω σκεπτικό, το αποτέλεσμα

του κατακερματισμού θα ήταν η μη παροχή κινήτρων για βιοτεχνολογική έρευνα σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Θεωρήθηκε, επομένως, αναγκαία η δημιουργία ενός ενιαίου πανευρωπαϊκού νομικού πλαισίου, μέσω της εναρμόνισης των σχετικών κανόνων.

Εντούτοις, η υιοθέτηση του πλαισίου αυτού, καίτοι ευκατὰ, δεν αποτέλεσε εύκολη υπόθεση. Οι διαφορετικές, και, συχνότατα, ανοιχτά αντιθετικές, προσεγγίσεις αναφορικά με τη διαχείριση των βιοτεχνολογιών, ιδίως σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την κατοχύρωση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με την ανθρώπινη ζωή, σημάδεψαν τη διαδικασία υιοθέτησης της Οδηγίας 98/44/ΕΚ. Διακυβευόταν, πράγματι, η πολιτική και νομική διαχείριση της σχέσης μεταξύ ανθρώπινου σώματος, ανθρώπινης ζωής, αγοράς και μελλοντικών θεραπευτικών αποτελεσμάτων. Μια από τις βασικές αρχές που διέπουν την Οδηγία είναι η επιλογή διατήρησης του ανθρώπινου σώματος εκτός του πεδίου της αγοράς, μέσω της απαγόρευσης της κατοχύρωσης διπλώματος ευρεσιτεχνίας σε αυτό.⁴ Επιπλέον, γίνεται ρητή αναφορά στην αρχή της εγγύησης της αξιοπρέπειας και της ακεραιότητας του ατόμου.⁵ Στο

¹ Βλ. Aurora Plomer, 'EU Ban on Stem Cell Patents: Intended and Unintended Consequences', σε <http://eutopialaw.com/2011/11/04/eu-law-and-the-human-embryo-the-consequences-of-brustle-v-greenpeace/#more-644>.

² Βλ. Aurora Plomer, 'Horizon 2020: EU Funding of hESC research in the balance', <http://eutopialaw.com/2012/10/24/horizon-2020-eu-funding-of-hesc-research-in-the-balance/>

³ Για το ιστορικό της υιοθέτησης της Οδηγίας 98/44/ΕΚ και τις πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις που προηγήθηκαν βλ. Gerard Porter 'The Drafting History of the European Biotechnology Directive' σε Aurora Plomer και Paul Torremans (eds.), *Embryonic Stem Cell Patents*. European Law and Ethics, Oxford University Press, 2009, σ.3-26.

⁴ Βλ. την αιτιολογική σκέψη 16 της Οδηγίας 98/44/ΕΚ.

⁵ ο.π.

πλαίσιο αυτό, υιοθετήθηκε το άρθρο 6 παρ.2 περ.γ' της Οδηγίας 98/44/ΕΚ, βάσει του οποίου, για την προστασία της δημόσιας τάξης και των χρηστών ηθών, απαγορεύεται η κατοχύρωση με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας εφευρέσεων που προϋποθέτουν χρήσεις ανθρωπίνων εμβρύων για βιομηχανικούς ή εμπορικούς σκοπούς.

Η απόφαση C-34/10 του ΔΕΕ, που ερμήνευσε για πρώτη φορά το άρθρο 6 παρ.2 περ.γ' της Οδηγίας 98/44/ΕΚ, εκδόθηκε στο πλαίσιο της υποβολής προδικαστικού ερωτήματος από το Bundesgerichtshof ενόψει της επίλυσης της διαφοράς μεταξύ του Oliver Brüstle, κατόχου ενός γερμανικού διπλώματος ευρεσιτεχνίας το οποίο αφορά απομονωμένα και καθαρά προγονικά νευρικά κύτταρα, τις μεθόδους παραγωγής τους από εμβρυϊκά βλαστοκύτταρα, καθώς και τη χρησιμοποίηση των νευρικών προγονικών κυττάρων για τη θεραπεία νευρικών βλαβών και της Greenpeace. Η τελευταία στράφηκε κατά του διπλώματος ευρεσιτεχνίας του Oliver Brüstle, το δε δικαστήριο που κατ'αρχήν επιλήφθηκε της διαφοράς, το Bundespatentgericht, διαπίστωσε ότι το επίμαχο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας είναι άκυρο στο μέτρο που αφορά προγονικά κύτταρα προερχόμενα από ανθρώπινα εμβρυϊκά κύτταρα και μεθόδους παραγωγής των προγονικών αυτών κυττάρων. Ο Oliver Brüstle προσέφυγε κατά της ανωτέρω απόφασης στο Bundesgerichtshof, το οποίο και έθεσε στο ΔΕΕ μια σειρά από προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία της απαγόρευσης χρήσης ανθρωπίνων εμβρύων για εμπορικούς ή βιομηχανικούς σκοπούς.

Βασικό μόνον στην αρχή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, το ΔΕΕ νομολόγησε ότι η απαγόρευση πρέπει να «νοηθεί διασταλτικώς» (σκέψη 34 της απόφασης). Έτσι, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι «αποτελεί 'ανθρώπινο έμβρυο' κατά την έννοια του άρθρου

6, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας κάθε ανθρώπινο ωάριο ήδη από το στάδιο της γονιμοποίησης, κάθε μη γονιμοποιημένο ανθρώπινο ωάριο στο οποίο έχει μεταμοσχευθεί ο πυρήνας ώριμου κυττάρου και κάθε μη γονιμοποιημένο ωάριο που οδηγήθηκε σε διαίρεση και σε πολλαπλασιασμό μέσω παρθενογενέσεων» (σκέψη 38 της απόφασης). Επιπλέον, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 6 παρ.3 περ. γ' της Οδηγίας 98/44/ΕΚ «αποκλείει τη δυνατότητα κατοχυρώσεως με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας μιας εφευρέσεως, οσάκις η τεχνική μέθοδος που αποτελεί αντικείμενο της αιτήσεως κατοχυρώσεως συνεπάγεται την καταστροφή ανθρωπίνων εμβρύων ή τη χρήση τους ως βασικό υλικό, ανεξαρτήτως του σταδίου στο οποίο επέρχεται η εν λόγω καταστροφή ή πραγματοποιείται η εν λόγω χρήση, έστω και αν στην περιγραφή της τεχνικής μεθόδου της οποίας ζητείται η κατοχύρωση δεν αναφέρεται η χρήση ανθρωπίνων εμβρύων» (σκέψη 52 της απόφασης). Είναι δε σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι, σύμφωνα με το ΔΕΕ, η απαγόρευση κατοχύρωσης διπλώματος ευρεσιτεχνίας δεν αφορά μόνο σε εφευρέσεις που αποτελούν το άμεσο αποτέλεσμα της καταστροφής ή χρήσης εμβρύων, αλλά ακόμη και σε εφευρέσεις που αποτελούν έμμεσο αποτέλεσμα της χρήσης, δηλαδή σε εφευρέσεις που κατά βάση δεν αφορούν στα ίδια τα έμβρυα, αλλά στην επεξεργασία εξαχθέντων από αυτά βλαστοκυττάρων. Τέτοιες, άλλωστε, ήταν και οι εφευρέσεις επί των οποίων επιχείρησε να κατοχυρώσει δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ο Oliver Brüstle. Επί του σημείου αυτού, το ΔΕΕ έκρινε ότι «η κατοχύρωση με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας μιας εφευρέσεως αποκλείεται, έστω και αν η αίτηση κατοχυρώσεως δεν έχει ως αντικείμενο τη χρήση ανθρωπίνων εμβρύων, αφ' ης στιγμής η εφαρμογή της εφευρέσεως συνεπάγεται την καταστροφή ανθρωπίνων

εμβρύων» (σκέψη 49).

Η απόφαση Brüstle θέτει μια σειρά από λεπτά νομικά και πραγματικά ζητήματα, τα οποία εν μέρει μόνο μπορώ να διαπραγματευθώ εδώ.⁶ Καταρχάς, είναι σαφές ότι, βραχυπρόθεσμα, η αδυναμία κατοχύρωσης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις που χρησιμοποιούν εμβρυϊκά βλαστοκύτταρα θα έχει ως αποτέλεσμα είτε τη διακοπή της σχετικής έρευνας, είτε την μετατόπισή της σε εκείνες τις χώρες (όπως, επί παραδείγματι, οι ΗΠΑ), οι οποίες επιτρέπουν την κατοχύρωση. Με δεδομένο ότι οι συνέπειες αυτές θα μπορούσαν να αποφευχθούν με μια συσταλτική ερμηνεία του άρθρου 6 παρ.2 περ.γ' της Οδηγίας 98/44/ΕΚ, σε αντίθεση με τη διασταλτική ερμηνεία που τελικά επελέγη, τίθεται το ερώτημα αν το Δικαστήριο έχει την απαιτούμενη νομιμοποίηση για να λάβει μια τέτοιου είδους απόφαση, ή αν η απόφαση έπρεπε να ληφθεί από τον ενωσιακό νομοθέτη. Η απάντηση, ασφαλώς, δεν είναι ούτε απλή, ούτε και μονοσήμαντη. Προϋποθέτει μια γενικότερη θεωρία για τον ορθό καταμερισμό αρμοδιοτήτων μεταξύ των διαφορετικών θεσμικών οργάνων της Ένωσης, αλλά και μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών.

Επί του σημείου αυτού, νομίζω ότι κρίσιμη μπορεί να είναι η ακόλουθη σκέψη. Το ζήτημα του νομικού καθεστώτος των εμβρύων, και της συνακόλουθης δυνατότητας απαγόρευσης της κατοχύρωσης ευρεσιτεχνιών που βασίζονται στη χρήση εμβρύων, συνυφίνεται με το γενικότερο ερώτημα του ηθικού status των τελευταίων. Εντούτοις, υπό τις συνθήκες του αξιακού πλουραλισμού που χαρακτηρίζει τις ώριμες Ευρωπαϊκές κοινωνίες, το ηθι-

⁶ Για πληρέστερη ανάπτυξη, βλ. Aurora Plomer, 'After Brüstle: EU Accession to the ECHR and the Future of European Patent Law', Queen Mary Journal Of Intellectual Property, 2(2), 2012, σ.110-135

κό status των ανθρωπίνων εμβρύων αποτελεί αντικείμενο διαφωνίας. Η διαφωνία μάλιστα αυτή, της οποίας ο πυρήνας αφορά στο ζήτημα της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής, φαίνεται να έχει έντονα θρησκευτικά χαρακτηριστικά.⁷ Εξάλλου, επί του ζητήματος του ηθικού status των ανθρωπίνων εμβρύων είναι δυνατή η υποστήριξη περισσότερων, και διαμετρικά αντίθετων, κατ'αρχήν εύλογων θέσεων.

Οι επιλογές που έχουν γίνει από τα κράτη μέλη σε σχέση με το ζήτημα της έρευνας σε ανθρώπινα έμβρυα αντικατοπτρίζουν αυτήν την πολλαπλότητα αντιθετικών αλλά εύλογων οπτικών. Έτσι, σε κάποια κράτη μέλη επιτρέπεται η παραγωγή και η καταστροφή εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς (Ηνωμένο Βασίλειο). Αντίθετα, σε κάποια άλλα, η καταστροφή αυτή υπόκειται σε απόλυτη απαγόρευση (Γερμανία). Τέλος, είναι νοητά και ενδιάμεσα ρυθμιστικά καθεστώτα, με την καταστροφή εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς να απαγορεύεται κατ'αρχήν, αλλά να μπορεί να επιτραπεί κατ'εξαίρεση και υπό συγκεκριμένους, αυστηρούς, όρους (Γαλλία). Οι επιλογές των κρατών μελών βασίζονται σε διαφορετικές αναγνώσεις της αρχής της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής, οι οποίες φαίνονται κατ'αρχήν εύλογες, και πάντως όχι φανερά λανθασμένες.

Εν όψει των ανωτέρω σκέψεων, τίθεται το ερώτημα αν η διασταλτική ερμηνεία της απαγόρευσης κατοχύρωσης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην οποία προέβη ο ενωσιακός δικαστής με την απόφαση Brüstle είναι δικαιολογημένη. Νομίζω ότι έχουμε λόγους να αμφιβάλλουμε. Η επιβολή μιας ενιαίας πανευρωπαϊκής αντίληψης περί της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής, όταν μάλιστα τα ερευνητικά και οικονομικά διακυβεύματα είναι ιδιαίτερος σημαντικά, δεν σέβεται επαρκώς την αυτονομία των κρατών μελών. Η αυτονομία αυτή θεμελιώνεται, εν προκειμένω, στο γεγονός ότι περισσότερες της μίας εύλογες αντιλήψεις για το ηθικό status των ανθρωπίνων εμβρύων είναι υποστηρίξιμες. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι μια συσταλτική ερμηνεία της Οδηγίας 98/44/ΕΚ, βασιζόμενη στο minimum συμφωνίας που υφίσταται μεταξύ των κρατών μελών, θα ήταν προτιμότερη.

⁷ Βλ. Ronald Dworkin, *Life's Dominion*, Vintage Books, 1994, σ. 68-101.

Η υποβοηθούμενη τεχνητή αναπαραγωγή ως δικαίωμα 'εν εξελίξει' στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου

Δ.Ν. Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμονας ΔΠΘ

Η υποβοηθούμενη τεχνητή αναπαραγωγή αποτελεί σήμερα μια επανάσταση στο χώρο της γενετικής τεχνολογίας, θέτοντας με τρόπο πιεστικό την ανάγκη εξέλιξης του δικαίου στο πεδίο της αναπαραγωγικής αυτονομίας των υποκειμένων. Η μετάβαση αυτή αποτυπώνεται στην τάση εισαγωγής ειδικής νομοθεσίας στις επιμέρους εθνικές έννομες τάξεις. Έτσι, όπως και στην περίπτωση του ελληνικού Ν. 3305/2005, οι εθνικές έννομες τάξεις επιχειρούν το συγκερασμό της προστασίας τόσο της αναπαραγωγικής αυτονομίας των υποκειμένων, όπως αυτή απορρέει από το δικαίωμα τους στην προσωπικότητα και την ιδιωτικότητα όσο και των αξιών που διέπουν μια πολιτεία αναφορικά με την προστασία της αξιοπρέπειας, της ζωής και της οικογένειας. Παράλληλα, η νομοθετική αναγνώριση της υποβοηθούμενης τεχνητής αναπαραγωγής μεταβάλλει και τον τρόπο με τον οποίο μέχρι σήμερα κατανοούνταν ο θεσμός της οικογένειας, εκσυγχρονίζοντας το περιεχόμενο

του αλλά και δημιουργώντας καινοφανή ηθικά διλήμματα αναφορικά με τον τρόπο της σύγχρονης αποστολής και λειτουργίας του.¹

Η διαρκής αναζήτηση μιας δίκαιης ισορροπίας στην επίλυση των συγκρούσεων που ανακύπτουν μεταξύ της ανάγκης προστασίας του αναπαραγωγικού αυτοπροσδιορισμού των υποκειμένων, της οικογενειακής ζωής και των συμφερόντων του παιδιού αντανακλάται στη σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ). Με αφορμή μια σειρά σημαντικών υποθέσεων, το ΕΔΔΑ έχει μέχρι σήμερα αναγνωρίσει το βασικό περιεχόμενο ενός δικαιώματος στην τεχνητή ανθρώπινη αναπαραγωγή, ως δικαίωμα εν εξελίξει, με δυναμικό και όχι στατικό περιεχόμενο, το οποίο μεταβάλλεται υπό την επιρροή της κοινωνικής και τεχνολογικής μεταβολής και συναντά ως όριο του το νόμο και τα δικαιώματα

¹ J. A. Robertson, *Procreative liberty and harm to offspring in assisted reproduction*, *American Journal of Law and Medicine*, 2004, σ. 7-40.

των άλλων.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει σήμερα: α. ότι υφίσταται ένα δικαίωμα στην ανθρώπινη τεχνητή αναπαραγωγή το οποίο απορρέει από το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), δηλαδή από την προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του υποκειμένου, β. ότι το δικαίωμα στην ανθρώπινη τεχνητή αναπαραγωγή εγγυάται τον αυτοπροσδιορισμό και την αυτονομία του υποκειμένου συνιστώντας πτυχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του και επίκεντρο της ιδιωτικότητάς του, γ. ότι το δικαίωμα αυτό προστατεύεται αν και όχι πάντα με ομοιόμορφο τρόπο από την εθνική νομοθεσία των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης,² δ. ότι το δικαίωμα στην ανθρώπινη τεχνητή αναπαραγωγή συναντά όρια τα οποία προσδιορίζονται τόσο από το νόμο ο οποίος αντικατοπτρίζει τις αξίες μιας δεδομένης κοινωνίας αλλά και από τη συναίνεση μεταξύ ενδιαφερόμενων μερών, δηλαδή των συζύγων, ε. ότι το δικαίωμα στην ανθρώπινη παραγωγή διαθέτει ένα ελάχιστο περιεχόμενο, όπως αυτό προσδιορίζεται από την ελεύθερη πρόσβαση στη σχετική ιατρική υποστήριξη.

Το ζήτημα των ορίων που η αναγκαία συναίνεση και των δυο συζύγων θέτει, υπογραμμίζεται στην απόφαση *Evans versus UK* (No 6339/05, 10.4.2007). Στην υπόθεση αυτή, η *Natalie Evans* η οποία υπέφερε από καρκίνο των ωοθηκών υποβλήθηκε σε διαδικασία τεχνητής αναπαραγωγής (IVF) πριν την αφαίρεση των ωοθηκών της, με συνέπεια τη δημιουργία έξι εμβρύων. Ωστόσο, η διακοπή της σχέσης του ζευγαριού οδήγησε τον σύντροφό της να αποσύρει τη συναίνεση

σή του στην κυοφορία τους, αφού δεν επιθυμούσε πλέον να αποτελέσει το γενετικό τους πατέρα. Παρά το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η σχετική εθνική νομοθεσία που στην περίπτωση αυτή απαιτούσε την καταστροφή των εμβρύων απέκλειε κάθε δυνατότητα της *Evans* να αποκτήσει γενετικούς της απογόνους, θεώρησε, ωστόσο, ότι η έλλειψη συναίνεσης του συντρόφου της, η έλλειψη ενός *consensus* μεταξύ των μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης στο ζήτημα αυτό, καθώς και η δυσχέρεια αναγνώρισης ενός δικαιώματος ζωής υπέρ των εμβρύων, ήταν λόγοι που δεν συνηγορούσαν υπέρ της αναγνώρισης μιας προσβολής της ιδιωτικότητας της αιτούσας στην συγκεκριμένη περίπτωση.

Το ζήτημα της ελεύθερης πρόσβασης στην ανθρώπινη τεχνητή αναπαραγωγή έθεσε η υπόθεση *Dickson versus UK* (No 44362/04, 4.12.2007). Ο *Dickson* εξέτιε φυλάκιση δεκαπέντε ετών όταν υπέβαλε το αίτημα να επισκεφθεί ιατρικό κέντρο υποβοήθησης ανθρώπινης αναπαραγωγής, προκειμένου να συμμετάσχει σε διαδικασίες τεχνητής αναπαραγωγής (IVF) με τη σύζυγό του, η οποία λόγω της ηλικίας της

είχε πολύ λίγες πιθανότητες επιτυχημένης σύλληψης μετά την αποφυλάκισή του. Η απόρριψη του αιτήματός του από τις εθνικές αρχές θεωρήθηκε από το ΕΔΔΑ παραβίαση της δίκαιης ισορροπίας μεταξύ δημοσίου συμφέροντος και της προστασίας ενός ελάχιστου ορίου της αναπαραγωγικής αυτονομίας του *Dickson* στη συγκεκριμένη περίπτωση. Στην υπόθεση αυτή, ουσιαστικά το ΕΔΔΑ διαμόρφωσε το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης σε υπηρεσίες τεχνητής αναπαραγωγής ως το *minimum* της αναγκαίας προστασίας της αναπαραγωγικής ελευθερίας.

Η υπόθεση *S.H. versus Austria* (No 57813/00, 3.11.2011) προσέγγισε το θέμα της μεταβολής του θεσμού της οικογένειας στο πλαίσιο της τεχνολογικής εξέλιξης της αναπαραγωγής. Η υπόθεση αφορούσε δυο ζευγάρια από την Αυστρία τα οποία ήθελαν να υποβληθούν σε διαδικασίες τεχνητής αναπαραγωγής (IVF), λειτουργώντας ως αμοιβαίοι δότες γενετικού υλικού (σπέρματος και ωαρίων). Μια τέτοιου είδους δωρεά απαγορεύονταν από την εθνική νομοθεσία η οποία ωστόσο δεν απαγόρευε τη διενέργειά της εκτός της Αυστρίας. Το ΕΔΔΑ εξέτασε το σκοπό της νομοθετικής απαγόρευσης, ο οποί-

² J. G. Schenker, *Assisted reproduction practice in Europe: Legal and ethical aspects*, Human Reproduction Update, 1997, σ. 173-184.

ος ουσιαστικά προέκρινε ως ιδιαίτερης σημασίας για το συμφέρον της ελεύθερης ανάπτυξης του παιδιού το να μην αποτελεί μέλος μιας οικογένειας με περισσότερους από δυο γενετικούς γονείς, υπογραμμίζοντας ότι πάνω στο ζήτημα αυτό δεν έχει διαμορφωθεί ένα consensus στο πλαίσιο των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι δεν υπήρχε στην συγκεκριμένη περίπτωση παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

Στην πιο πρόσφατη υπόθεση που εξετάσε το ΕΔΔΑ, *Costa & Pavan versus Italy* (No 54270/10, 28.8.2012) το δικαστήριο του Στρασβούργου αντιμετώπισε ζητήματα σχέσης ηθικής και δικαίου στο ζήτημα της τεχνητής αναπαραγωγής. Οι αιτούντες οι οποίοι ήταν

υγιείς φορείς κυστικής ίνωσης επικαλέστηκαν την παραβίαση της ιδιωτικότητάς τους κατά το άρθρο 8 ΕΣΔΑ εξ αιτίας της νομοθετικής απαγόρευσης προεμφυτευτικού ελέγχου ο οποίος θα τους έδινε τη δυνατότητα να αποφύγουν την κληροδότηση της ασθένειας της κυστικής ίνωσης στους απογόνους τους. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την ασυμβατότητα που υπήρχε στην ιταλική νομοθεσία (Ν. 40/2004 και Νομοθετικό Διάταγμα Νο 31639)³, η οποία επέτρεπε μεν τη δυνατότητα διακοπής μιας κύησης αλλά απαγόρευε τον προεμφυτευτικό έλεγχο σε περιπτώσεις γενετικά κληρονομούμενων ασθενειών,

Πηγή: www.publicpolicy.telefonica.com

όπως η κυστική ίνωση, και διαπίστωσε ότι η επιλογή των γονέων «να μην αποκτήσουν ένα παιδί το οποίο να υποφέρει από κυστική ίνωση συνιστούσε έκφραση της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής κατά το άρθρο 8 ΕΣΔΑ».⁴ Επρόκειτο για απαγόρευση η οποία συνιστούσε μια μορφή διάκρισης μεταξύ ζευγαριών που είχαν τη δυνατότητα να τεκνοποιήσουν με φυσικό τρόπο και ζευγαριών χωρίς αυτή τη δυνατότητα, ενώ περαιτέρω η προστασία των αιτούντων θα μπορούσε να θεμελιωθεί και στο δικαίωμα γνώσης επί των ζητημάτων υγείας τους. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε πως η πλειοψηφία των κρατών μελών του Συμβου-

λίου της Ευρώπης παρείχε νομοθετικά τη δυνατότητα προεμφυτευτικού ελέγχου, αφού σε όλη την Ευρώπη, μόνο η νομοθεσία της Ιταλίας, της Αυστρίας και της Ελβετίας (η οποία σχεδιάζει την άρση του σχετικού περιορισμού) περιείχε σχετική ως προς τη συγκεκριμένη διατύπωσή της απαγόρευση.

Κλείνοντας θα πρέπει να υπογραμμίσουμε μια από τις βασικές σκέψεις που το ΕΔΔΑ διατύπωσε στην υπόθεση *Costa και Pavan*. Αυτό που με ιδιαίτερη έμφαση υπογράμμισε το δικαστήριο του Στρασβούργου είναι η ανάγκη ο εθνικός νομοθέτης κατά τη ρύθμιση του δικαιώματος στην τεχνητή αναπαραγωγή να παρακολουθεί και να εναρμονίζεται κατά το δυνατό προς τις εκάστοτε τεχνολογικές εξελίξεις. Με τον τρόπο αυτό το ΕΔΔΑ αναγνώρισε το

δυναμικό χαρακτήρα του δικαιώματος αυτού, την επίδραση που η τεχνολογική και κοινωνική μεταβολή επιφέρει στην προστασία του αλλά και την ανάγκη περιπτώσιολογικής αντιμετώπισης των ηθικών διλημμάτων αλλά και των συγκρούσεων που η ενάσκηση του γεννά. Πρόκειται για ένα ακόμη δικαίωμα που μέσα από τη νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου εμπλουτίζει το πλούσιο ήδη περιεχόμενο του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα κατά το άρθρο 8 ΕΣΔΑ επιβεβαιώνοντας τη λειτουργία της Σύμβασης ως 'ζωντανού εργαλείου' (living instrument, *Tyler versus UK*, No 5856/72, 25.4.1978), ως ενός κειμένου που αναπτύσσεται και εξελίσσεται με στόχο την συνεχή διεύρυνση της προστασίας της ανθρώπινης αυτονομίας και ελευθερίας.

³ V. Fineschi/ M. Neri/ E. Turilazzi, The new Italian law on assisted reproduction technology (Law 40/2004), *Journal of Medical Ethics*, 2007, σ. 536-539.

⁴ K. Herting, Europe Rights Court condemns Italy ban on embryo screening, *Paper Chase Newsbust*, 29 August 2012.

A TALE OF TWO ISLANDS: Bailout or Bankruptcy?

Kolfinna Baldvinsdóttir

Vice-president of the Brussels Press-Club

Why should (German) taxpayers bail out Russian oligarchs who are in danger of losing their tax-evaded money? Silly question. Of course they shouldn't – none of their business. Where did the ECB and the IMF get the idea to rob the savings from guaranteed saving accounts from ordinary people in Cyprus? It is exactly contrary to what they are supposed to do. What a silly idea.

Capitalism is supposed to be driven by the profit motive. The more you are ready to take risks, the heftier your profit. But risk has two sides to the coin: Profit and loss. High risks, big profits, but potential loss. Just as the American airline CEO quipped, when his company went bust: Bankruptcy is to capitalism what the idea of hell is to Christianity. Without hell (bankruptcy) there is no paradise (fortune).

Many commentators on the Cyprus bank crisis have drawn attention to many similarities between Iceland and Cyprus. The similarities are striking. Both islands wanted to become sanctuaries for the super-rich. Both offered high rates of inter-

est and lax regulation. Both islands experienced cancerous growth of the banking system. In the case of Iceland it was 10 times the GDP in 6 years; Cyprus was more modest - 8 times the GDP and it took them a bit more years. Both have connections to the Russian mafia. Having amassed handsome profits in the

of interest. So, is there anything the Cypriots could learn from the Icelandic experience five years ago?

Well, there are differences. Iceland was and still is outside the EU and the EMU. Cyprus is in and supposed to be sheltered in that exclusive company. In both cases the crisis was started by illiquid (insolvent)

alcohol business in St Petersburg in the 90s, Icelandic oligarchs bought the then recently privatized national bank of Iceland. For many years the Cyprus banks have been a sanctuary for Russian oligarchs, offering both necessary secrecy and generous rates

banks but the reaction seems to be different. In the case of Iceland the banks simply went bankrupt. In the case of Cyprus (just as in the case of Ireland) there is a frantic scramble to shore up the banks at taxpayers' expense. Why on earth? Why is there

no respect for the basic principles of market economics?

Those who take risks get high profits. That is why inequality is a basic feature of capitalist society. If things go wrong, those who earn the profits are supposed to take on the losses. Since when have capitalists become such eager admirers of the welfare state (admittedly the welfare of capitalists)? Why is everything being turned upside down: you privatize the profits but nationalize the losses. This means tearing up the unwritten social contract of market societies. People accept inequality to a certain degree, as a just reward for willingness to take risk or make extraordinary contribution in terms of effort, skill, innovation etc. What people are not ready to accept is that those who reap the profits in good times, could hand out the bill or refer the losses to the general public in bad times. That is the end of democracy. This is also the end of rule of law. In the past it was the beginning of a revolution.

The Nobel laureate, Paul Krugman, once again (in his column in the Herald Tribune) cited the example of Iceland as something to learn from. (although he seems to applaud the magic of devaluations but forgetting all about the suffering of the victims). Ok, but what was the Icelandic way?

Essentially it was this: The banks were not bailed out, they went bankrupt. Partly this was courtesy of Gordon Brown who put the Icelandic banks operating in London, as well as the government and Central Bank of Iceland, on a list of terrorist organizations, alongside Al Qaeda. After that, banks need not bother to open their doors again.

The Icelandic banks had by that

time outgrown the real economy 10 times. All of it was on borrowed money. Who were the creditors? Mostly German bankers. (Just as in the case of the Irish and Spanish real estate bubble). Who lost money on Iceland? German bankers. (They lost approximately 7x Iceland's GDP).

What were the consequences? The German (and other foreign) banks simply wrote off their failed investments. After the Icelandic government had put the Icelandic banks into receivership, German banks sold their claims at fire sale prices in the aftermarket. Who were the buyers? Mostly American hedge funds, which picked up the claims for perhaps 5% of nominal value. In the meantime the Icelandic government, through emergency legislation, nationalized the failed banks. They took all "Icelandic" assets out of the bankrupted banks (saving deposits and outstanding loans to Icelandic companies). When the banks were privatized again they came into the ownership of those American hedge funds. The hedge funds wanted to make windfall gains through the privatized banks' profits.

But now they are up against another wall. Iceland still maintains its own national currency. Admittedly it was devalued to the tune of 70%+. For the Icelandic people that meant high inflation, doubling of debt, exorbitant interest rates, dispossession of a generation, higher taxes, cuts in social services and drastic fall in purchasing power. This by the way seems to have passed the notice of Mr Krugman. For export industries it meant short term bonanza. Society is polarized as never before between those who benefitted from the crash and the others, who pay the bills and bear the burden.

But Iceland itself went into IMF-

hebarkingofthedog.wordpress.com/tag/iceland/

receivership and to prevent another devaluation, the IMF imposed capital controls. They were meant to be temporary, but they are still there, getting more and more stringently implemented. What does that mean for the hedge fund managers who want to present their full claims (even if they were bought at fire sale prices)? It means that they have to accept negotiating with the government. Under capital controls they cannot convert their assets in the local currency (which is worthless) into euros or dollars. Either they have to reinvest their local currency money in Iceland or seek exemption from capital controls. They are unlikely to get it, unless they accept massive "haircuts".

What is the moral of the story? Nation states – even small micro states – are not without power when it comes to dealing with the owners of capital. They are usually depicted as helpless victims of superior forces, almighty bond markets or speculative investors. But it ain't necessarily so. But it requires political leadership to take on the international predators. The way to do it is to let them go bankrupt and to (at least temporarily) abolish or limit the freedom of movement of capital. That is the Icelandic lesson. Can the Cypriots learn anything from this story? Perhaps they should invite the Icelandic Central Bank governor to Nicosia – rather than Mr Draghi?

Η εξέλιξη των σχέσεων της Ουγγαρίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ουγγαρία είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την 1η Μαΐου 2004. Είχε υποβάλλει αίτηση να ενταχθεί στην Κοινότητα δέκα χρόνια νωρίτερα, με τις διαπραγματεύσεις να ξεκινούν επίσημα το 1998. Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός χαρακτήριζε όλες τις κυβερνήσεις που εξελέγησαν στη χώρα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Αλλά και νωρίτερα, από τη δεκαετία του '60, μετά την αλλαγή του καθεστώτος και την άνοδο του Κάνταρ στην εξουσία, η Ουγγαρία είχε αρχίσει να προσεγγίζει τη Δύση.

Το 1988, η Ουγγαρία ήταν η πρώτη χώρα του ανατολικού μπλοκ που ξεκίνησε να έχει διπλωματικές επαφές με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η οποία άνοιξε γραφεία στη Βουδαπέστη το 1990, θέτοντας τέλος στις δεκαετίες πολιτικού διχασμού στην Ευρώπη. Στη Σύνοδο Κορυφής της Κοπεγχάγης το 2002, αποφασίστηκε ότι η Ουγγαρία θα ήταν μία από τις 10 χώρες που θα εντάσσονταν στην Ε.Ε. το 2004, στα πλαίσια της 5ης διεύρυνσης.

Ένα χρόνο αργότερα, στις 12/4/2003, οργανώθηκε δημοψήφισμα για να εγκριθεί και από το λαό η απόφαση για την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το 83,8% των ψηφοφόρων απάντησε θετικά. Ωστόσο, η μικρή συμμετοχή του εκλογικού σώματος, με μόνο το 45,6% να προσέρχεται στις κάλπες, ενώ υπήρχαν προβλέψεις για συμμετοχή μέχρι 70%, έκανε πολλούς να αμφισβητήσουν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος.

Μπορεί το δημοψήφισμα να είχε στηριχθεί από όλες τις πολιτικές δυνάμεις και τα μέσα ενημέρωσης, η αντιπολίτευση, όμως, του FIDESZ τόνιζε πως εκτός από τα θετικά στοιχεία που θα είχε για τη χώρα η ένταξη της στην ΕΕ, οι πολίτες έπρεπε να λάβουν

υπόψη τους, πριν ψηφίσουν, ότι 100000 θέσεις εργασίας μπορεί να χαθούν, λόγω των ευρωπαϊκών κανονισμών και ότι ο ξένος ανταγωνισμός μπορεί να προκαλέσει την κατάρρευση ορισμένων τομέων της οικονομίας.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποδέχθηκε το αποτέλεσμα του ουγγρικού δημοψηφίσματος. Μέσω του προγράμματος PHARE (Pologne- Hongrie-Aide a la Reconstruction Economique), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βοήθησε τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στις πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις τους. Ειδικό διαπραγματευτές συνεργάστηκαν με τις αρχές των κρατών για την μετάβαση σε μια οικονομία της αγοράς και την προσαρμογή των νομοθεσιών τους στο κοινοτικό κεκτημένο. Πρέπει να επισημανθεί ότι αρχικά, το 1989, δημιουργήθηκε μόνο για την Ουγγαρία και την Πολωνία και κατόπιν επεκτάθηκε και

στις υπόλοιπες χώρες που εντάχθηκαν στην ΕΕ το 2004, εκτός της Κύπρου και της Μάλτας.

Από την ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση μέχρι σήμερα, η Ουγγαρία έχει επωφεληθεί από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, καθώς από το 2007 ως το 2013 έλαβε περίπου 25,7 δισεκατομμύρια ευρώ. Υπάρχει μόνιμη

αντιπροσωπεία της Ουγγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση που λειτουργεί σαν προέκταση της κυβέρνησης και συνεργάζεται στενά με τον Υπουργό και το Γενικό Γραμματέα Ευρωπαϊκών Υποθέσεων. Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχουν εκλεγεί 22 ευρωβουλευτές, από τα κυριότερα κόμματα της Ουγγαρίας και ο Ούγγρος Laszlo Andor είναι ο Επίτροπος Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Η περίπτωση της Ουγγαρίας, τα τελευταία χρόνια, προσφέρεται για την κατανόηση της σχέσης εξάρτησης εθνικών κρατών

και διεθνών αγορών. Η αδυναμία δανεισμού εξαιτίας των υψηλών επιτοκίων, οδήγησε το 2008 τη σοσιαλιστική κυβέρνηση του MSZP να προσφύγει στο ΔΝΤ και τους ευρωπαίους εταίρους, για να διασωθεί η οικονομία της, αλλά και να μην εκτροχιαστεί η πορεία της προς το ευρώ. Ακολούθησαν δύο χρόνια δημοσιονομικής πειθαρχίας και λιτότητας, όπως προέβλεπε το «ουγγρικό μνημόνιο», αποκλιμάκωση των επιτοκίων και τελικά, επιστροφή στις αγορές.

Ωστόσο, το 2010 οι εκλογές στην Ουγγαρία ανέδειξαν νικητή το συντηρητικό κόμμα FIDESZ, το οποίο επέκρινε τη σοσιαλιστική κυβέρνηση για τις αντιλαϊκές πολιτικές των δύο προηγούμενων ετών. Η νέα κυβέρνηση «χαλάρωσε» τη δημοσιονομική πολιτική της χώρας με αποτέλεσμα να εκτοξευθούν τα spreads και η ουγγρική κυβέρνηση να βρεθεί εκ νέου στο κατώφλι του ΔΝΤ, που μαζί με την Ευρωπαϊκή Ένωση πιέζουν την Ουγγαρία να επιστρέψει σε μια πολιτική λιτότητας. Η κυβέρνηση του FIDESZ, όμως, απορρίπτει τα προτεινόμενα μέτρα και παρουσιάζει τη στάση της αυτή ως «αγώνα για την ελευθερία» του ουγγρικού λαού.

Αναγνωρίζεται ότι η κυβέρνηση έχει καταφέρει να κρατήσει το δημόσιο έλλειμμα κάτω από το όριο του 3%, αλλά οι βασικοί δείκτες της οικονομίας είναι σε ανησυχητική κατάσταση. Οι επενδύσεις μειώνονται, όπως και η βιομηχανική παραγωγή, ενώ ο πληθωρισμός παραμένει σε υψηλά επίπεδα.

Λόγω της έλλειψης συμφωνίας με τους διεθνείς εταίρους, η χρηματοδότηση του δημοσίου χρέους κόστισε περισσότερο φέτος από πέρσι. Η κυβέρνηση προτιμά να πληρώνει υψηλούς τόκους για τα χρέη της, παρά να συμφωνήσει με την ΕΕ και το ΔΝΤ. Το πρόβλημα με αυτή την προσέγγιση είναι ότι η Ουγγαρία έτσι εξαρτάται όλο και περισσότερο από το εξωτερικό, γιατί αυτοί που χάνουν από την κρίση είναι οι

μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, ενώ οι μόνες που μπορούν να παράγουν είναι οι πολυεθνικές.

Όταν ο κόσμος διέρχεται από μια περίοδο κρίσης, όπως συμβαίνει σήμερα στην Ευρώπη, είναι προσφιλής τακτική των πολιτικών ηγετών να αναζητούν κάποιον «εχθρό», να κατηγορούν κάποια κοινωνική ομάδα (π.χ. μετανάστες, Ρομά κλπ) ως τον υπαίτιο όλων των κακών, αναβάλλοντας την εύρεση ουσιαστικών λύσεων στα προβλήματα της κοινωνίας. Η κρίση που αντιμετωπίζει τα τελευταία χρόνια η Ευρώπη, όμως, δεν οφείλεται μόνο στην κακή κατάσταση της οικονομίας πολλών κρατών. Το ευρωπαϊκό οικοδόμημα έχει «τεράστιες συστημικές αδυναμίες», με κυριότερες την αποτυχημένη μεταναστευτική πολιτική, τις αυστηρές κοινωνικές δομές, που δεν επιτρέπουν την κοινωνική κινητικότητα και την τεράστια ανεργία των νέων. Όλα αυτά έχουν πυροδοτήσει ένα κλίμα απογοήτευσης από τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, που εκφράζεται με την ισχυροποίηση ακραίων αριστερών και ακραίων δεξιών ομάδων και κομμάτων.

Οι περισσότερες από τις ομάδες αυτές υπήρχαν πριν από το 2008, επομένως η λειτουργία τους δε πρέπει να συνδεθεί με την παγκόσμια οικονομική κρίση. Αν η παρουσία τους ήταν μόνο απότοκο της κρίσης, αυτό θα σήμαινε πως όταν η Ευρώπη εξέλθει από αυτή, θα παύσουν να υπάρχουν, κάτι που φαίνεται απίθανο, αν δε βρεθούν βιώσιμες λύσεις στα ανωτέρω προβλήματα.

Η Ουγγαρία αντιμετωπίζει πρόβλημα με την άνοδο της άκρας δεξιάς. Στις εκλογές του 2010 μπήκε για πρώτη φορά στο Κοινοβούλιο το ακροδεξιό κόμμα Jobbik, που σύμφωνα με έρευνες διεθνών φορέων συνδέεται με παραστρα-

τιωτικές οργανώσεις. Έχουν αυξηθεί τα κρούσματα βίας κατά των αθίγγανων και των Εβραίων, με βουλευτή του Jobbik να δηλώνει το περασμένο φθινόπωρο ότι πρέπει να καταγραφούν όλοι οι Εβραίοι που ζουν στη χώρα. Οι αθίγγανοι, με τη σειρά τους, που αποτελούν μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της Ουγγαρίας, έχουν υπάρξει θύματα βίας ακόμα και στα σχολεία, ενώ αναφέρονται περιπτώσεις ομάδων που δολοφονούσαν κατά συρροήν αθίγγανους τα τελευταία χρόνια.

Τέλος, μια σειρά μεταρρυθμίσεων το 2010 και το 2011, όπως η μεταρρύθμιση στα μέσα ενημέρωσης, τη δικαιοσύνη και ένα νέο Σύνταγμα προκάλεσαν πολλά ερωτηματικά στην Ουγγαρία και διεθνώς.

Ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμοί και ΜΚΟ εντός και εκτός Ουγγαρίας κατηγορήσαν την κυβέρνηση ότι οι νέοι νόμοι παραβιάζουν τις σχετικές συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη διάκριση των εξουσιών και τις ατομικές ελευθερίες. Εξέφρασαν φόβους ότι η Ουγγαρία τείνει να γίνει ένα κεντρικά ελεγχόμενο ημι-αυταρχικό κράτος, ακολουθώντας κι άλλες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όπου τα τελευταία χρόνια σημειώνεται «δημοκρατική οπισθοδρόμηση» (democratic backsliding).

Το νέο Σύνταγμα θεωρείται προβληματικό γιατί προέκυψε μετά από ανεπαρκή συζήτηση με την αντιπολίτευση και την κοινωνία των πολιτών, αλλά και για ορισμένα άρθρα του. Για παράδειγμα, στο νέο Σύνταγμα δεν υπάρχει ξεκάθαρη δήλωση ότι τα δικαστήρια συνιστούν χωριστή εξουσία και πρέπει να είναι ανεξάρτητα. Παράλληλα, άρχισαν να περιορίζονται οι αρμοδιότητες του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Τα στοιχεία της εκλογικής μεταρ-

ρύθμισης που προκάλεσαν τις εντονότερες αντιδράσεις ήταν ο επανακαθορισμός των εκλογικών περιφερειών και η υποχρεωτική προεγγραφή των ψηφοφόρων σε λίστες. Ο καθορισμός των περιφερειών έπρεπε να γίνει σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, από μια ανεξάρτητη επιτροπή, ενώ έτσι θεωρείται ότι εξυπηρετούνται τα συμφέροντα του κυβερνώντος FIDESZ, όπως και με τις λίστες. Η προεγγραφή κρίθηκε τελικά αντισυνταγματική τον Ιανουάριο του 2013 από το Συνταγματικό Δικαστήριο και θα ισχύσει μόνο για τους ψηφοφόρους εκτός Ουγγαρίας.

Η αναδιάρθρωση των ΜΜΕ είναι επίσης αμφιλεγόμενη, καθώς ιδρύεται το Συμβούλιο των Μέσων Ενημέρωσης (Media Council), όπου πρέπει να εγγραφονται (Registration) όλα τα μέσα, είτε έντυπα είτε ηλεκτρονικά. Τα μέλη του διορίζονται, ενώ προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής προστίμων σε περίπτωση δημοσίευσης ειδήσεων που δεν θεωρούνται «αντικειμενικές» (imbalanced) ή «προσβάλλουν το δημόσιο αίσθημα». Στην πράξη, αποσιωπούνται οι αρνητικές κριτικές από την Ευρώπη και τονίζεται ιδιαίτερα κάθε θετική δράση της κυβέρνησης.

Επίσης, με το νέο Σύνταγμα, η Ουγγαρία παραβίασε την Οδηγία για την Προστασία Προσωπικών Δεδομένων καθώς και το Άρθρο 8 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, που τονίζουν ότι κάθε κράτος μέλος πρέπει να θεσπίσει μια «ανεξάρτητη» αρχή για την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Το Γραφείο Επιτρόπου Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα αντικαταστάθηκε από μια Εθνική Αρχή Προστασίας Δεδομένων, τα μέλη της οποίας, μπορεί να αποπέμψει ο Πρωθυπουργός χωρίς αιτιολόγηση. Τέλος, περιορίζεται η ανεξαρτησία της Κεντρικής Τράπεζας.

Η Επιτροπή έστειλε 3 Προειδοποιητικές Επιστολές στην Ουγγαρία – το πρώτο στάδιο σε περίπτωση παράβασης των συνθηκών της ΕΕ. Κατόπιν των πιέσεων αυτών, έγιναν κάποιες μεταρρυθμίσεις τον περασμένο Μάρτιο, που εξετάστηκαν από την ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις 17 Απριλίου, παρουσία και του Ούγγρου Πρωθυπουργού Victor Orban.

Το κεντροδεξιό Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα, όπου ανήκει το κόμμα του Orban, έδωσε στήριξη στην ουγγρική κυβέρνηση. Από την άλλη, ο αρχηγός της Συμμαχίας Φιλελεύθερων και Δημοκρατών Guy Verhofstadt ζήτησε να ληφθούν μέτρα σύμφωνα με το Άρθρο 7 της συνθήκης της ΕΕ, που προβλέπει κυρώσεις, όπως η αναστολή των δικαιωμάτων ψήφου, εναντίον κρατών μελών που διαπιστώνεται ότι παραβιάζουν τις αξίες της ΕΕ. Η αντιπρόεδρος της Κομισιόν Viviane Reding, παρουσίασε τη θέση της Επιτροπής για τις συνταγματικές αλλαγές που ενέκρινε το Ουγγρικό Κοινοβούλιο στις 11 Μαρτίου, τονίζοντας ότι ο τρόπος που έγιναν οι συνταγματικές αλλαγές δίνει την εντύπωση πως η κυβέρνηση θέλει να εκμεταλλευτεί τα 2/3 της κοινοβουλευτικής της πλειοψηφίας για να παρακάμψει το Συνταγματικό Δικαστήριο. Αυτό ίσως θέσει σε κίνδυνο τη βασική

αρχή των ελέγχων και ισορροπιών σε μια δημοκρατία.

Η Reding αναφέρθηκε σε μια ρήτρα που εισήχθη με τις συνταγματικές αλλαγές, η οποία επιτρέπει στην κυβέρνηση να επιβάλει ad hoc φόρους στους πολίτες, σε περίπτωση που καλείται η χώρα να πληρώσει πρόστιμα στην ΕΕ για παραβίαση του ευρωπαϊκού δικαίου. Η ρήτρα προκαλεί ενδιαφέρον γιατί η Ουγγαρία είναι ήδη υπό έλεγχο σε δύο διαδικασίες για παράβαση του ευρωπαϊκού δικαίου και είναι πολύ πιθανό να δεχθεί πρόστιμα. Αναρωτήθηκε αν είναι λογικό ένα κράτος να αναγκάζει τους πολίτες του να πληρώνουν κάθε φορά που αποτυγχάνει να συμμορφώνεται με το ευρωπαϊκό δίκαιο και επισήμανε ότι πρακτικά οι πολίτες θα δέχονται διπλά πρόστιμα: ένα για το γεγονός ότι δεν θα έχουν κατοχυρωμένα τα δικαιώματά τους σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο, και δεύτερον γιατί θα πρέπει να πληρώσουν για αυτό.

Ο Orban υπερασπίστηκε τις αλλαγές στο σύνταγμα, χαρακτηρίζοντάς τις απαραίτητες προκειμένου να ολοκληρωθούν οι εργασίες εξάλειψης της κληρονομιάς από τον Κομμουνισμό της Ουγγαρίας. Το σίγουρο είναι πως οι σχέσεις της Ουγγαρίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση θα χαρακτηρισθούν από πολλές διακυμάνσεις και στο μέλλον.

ΤΙ ΤΡΕΧΕΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

➤ Νέοι κανόνες διασφαλίζουν τη διαχείριση παρ- πόνων από δυσανεστήμενους πελάτες

Οι Ευρωπαίοι καταναλωτές θα έχουν ευκολότερη πρόσβαση σε γρήγορη, φτηνή και αμερόληπτη διαχείριση των διενέξεών τους με τους εμπόρους για προϊόντα και υπηρεσίες χάρη σε δύο νέους νόμους που ψηφίστηκαν από το ΕΚ. Η νέα νομοθεσία στοχεύει να βοηθήσει τους αγοραστές να αποφύγουν τις μακροχρόνιες και κοστοβόρες δικαστικές υποθέσεις, ειδικά σε ό,τι αφορά τις διαδικτυακές ή τις διασυνοριακές αγορές.

Οι νέοι κανόνες για την Εναλλακτική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών (ΕΕΚΔ) και την Ηλεκτρονική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών (ΗΕΚΔ) θα επιταχύνουν τη χρήση των μοντέλων εναλλακτικής επίλυσης στην ΕΕ, προσφέροντας στους καταναλωτές ένα γρήγορο, φτηνό και απλό τρόπο να επιλύσουν τις διαφορές τους με τους εμπόρους αντί να εμπλέκονται σε συχνά μακροχρόνιες δικαστικές διαδικασίες.

Ένας μεσολαβητής για κάθε εναλλακτική επίλυση διαφορών

Πολλές ευρωπαϊκές χώρες διαθέτουν ήδη μοντέλα εναλλακτικής επίλυσης, όμως η έλλειψη ορισμένων κοινών προδιαγραφών και η περιορισμένη ενημέρωση των καταναλωτών καθιστούν δύσκολη την αξιοποίησή τους από τους πολίτες. Η νέα οδηγία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν τη λειτουργία φορέων εναλλακτικής επίλυσης διαφορών σε όλους τους επιχειρηματικούς τομείς και περιλαμβάνει διατάξεις που διασφαλίζουν ότι οι μεσολαβητές θα είναι αμερόληπτοι.

Οι αγοραστές θα μπορούν να χρησιμοποιούν τους νέους κανόνες για να αποφύγουν τα ένδικα μέσα σε

περίπτωση που έχουν παράπονα για προϊόντα και υπηρεσίες είτε πρόκειται για ηλεκτρονική συναλλαγή είτε για αγοραπωλησία σε κάποιο κατάστημα και μάλιστα ανεξαρτήτως αν η αγορά έγινε εκτός συνόρων ή εντός της χώρας του πελάτη. Οι ευρωβουλευτές εξασφάλισαν πως η διαιτησία αυτή θα παρέχεται δωρεάν στον πελάτη ή έναντι μόνο «συμβολικής αμοιβής». Οι κανόνες προσθέτουν, δε, πως κάθε διένεξη θα πρέπει να επιλύεται εντός 90 ημερών.

«Η οδηγία για την Εναλλακτική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών αποτελεί διπλή νίκη τόσο για τους αγοραστές όσο και για τους εμπόρους. Ένας διευρωπαϊκός μηχανισμός άμεσης επανόρθωσης και χαμηλού κόστους θα γλιτώσει τους καταναλωτές από έξοδα δισεκατομμυρίων ευρώ κάθε χρόνο και θα ενθαρρύνει το ηλεκτρονικό, διασυνοριακό εμπόριο, το οποίο συνιστά καθοριστικό κίνητρο ανάπτυξης στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά», δήλωσε ο εισηγητής του ΕΚ Louis Grech (Σοσιαλιστές, Μάλτα).

Διαχείριση παραπόνων διαδικτυακά

Προκειμένου να βοηθήσει την επίλυση διαφορών για προϊόντα που

πωλούνται μέσω του διαδικτύου, ο κανονισμός για την Ηλεκτρονική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών εξουσιοδοτεί την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να παράσχει μία διαδικτυακή πλατφόρμα σε όλες τις γλώσσες της ΕΕ. Αυτή η πλατφόρμα, η οποία θα είναι προσβάσιμη μέσω του πόρταλ «Η Δική σου Ευρώπη», θα προσφέρει στους καταναλωτές μία πρότυπη φόρμα παραπόνων, φιλική προς το χρήστη, την οποία θα μπορούν να συμπληρώνουν στη μητρική τους γλώσσα.

Η πλατφόρμα θα υποδεικνύει στους αγοραστές τον καταλληλότερο τρόπο επίλυσης των διαφορών τους. Θα είναι σε θέση να διαχειριστεί κάθε βήμα ενός παραπόνου διαδικτυακά και οι πληροφορίες που θα διακινούνται εντός της θα προστατεύονται από τους κανόνες της ΕΕ για την ιδιωτικότητα και την προστασία των δεδομένων. Η βοήθεια για την Ηλεκτρονική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών θα είναι διαθέσιμη για κάθε διένεξη που αφορά τις διαδικτυακές πωλήσεις, ανεξαρτήτως αν η έδρα του εμπόρου βρίσκεται εντός της ΕΕ.

«Οι καταναλωτές και οι έμποροι, ειδικά οι μικρότεροι εξ αυτών, αισθάνονται ανασφαλείς αναφορικά με το διαδικτυακό και το διασυνοριακό εμπόριο, επειδή δε γνωρίζουν πού να απευθυνθούν για βοήθεια σε περίπτωση που αντιμετωπίσουν κάποιο πρόβλημα. Η Ηλεκτρονική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών (ΗΕΚΔ) θα τους δώσει την απαραίτητη αυτοπεποίθηση να αγοράζουν και να πωλούν εντός της ΕΕ. Αυτό καθιστά τον νέο κανονισμό ορόσημο στην επανεκκίνηση της Ενιαίας Αγοράς», δήλωσε η

εισηγήτρια του ΕΚ Róża Thun (ΕΛΚ, Πολωνία).

Επόμενα βήματα

Η οδηγία για την Εναλλακτική Επίλυση Καταναλωτικών Διαφορών (ΕΕΚΔ) και ο κανονισμός για την Ηλεκτρονική Επίλυση Καταναλωτικών Δι-

αφορών (ΗΕΚΔ) θα τεθούν σε ισχύ 20 ημέρες μετά τη δημοσίευσή τους στην επίσημη εφημερίδα της ΕΕ. Η οδηγία θα πρέπει να εφαρμοστεί σε όλα τα κράτη μέλη εντός 24 μηνών από τη θέση της σε ισχύ, και η πλατφόρμα για την ηλεκτρονική επίλυση θα είναι διαθέσιμη λίγο αργότερα.

➤ Προγράμματα εγγύησης για τους νέους: Το ΕΚ ζητά την άμεση εφαρμογή τους

Τα σχέδια για τα προγράμματα παροχής εγγυήσεων για τους νέους τα οποία θα εξασφαλίζουν ότι όλοι οι νέοι άνθρωποι θα λαμβάνουν μια προσφορά εργασίας, εκπαίδευσης ή πρακτικής άσκησης μετά από τέσσερις μήνες ανεργίας, έλαβαν την τη στήριξη του ΕΚ. Με το ψήφισμα που υιοθέτησαν οι ευρωβουλευτές καλούν τους Ευρωπαίους υπουργούς εργασίας να συμφωνήσουν το Φεβρουάριο για την εισαγωγή των προγραμμάτων αυτών σε όλα τα κράτη μέλη.

«Στόχος μας δεν είναι να επιβάλουμε τη δημιουργία θέσεων εργασίας, αλλά να θέσουμε σε εφαρμογή ένα εργαλείο που θα δώσει στους νέους μια ευκαιρία και θα βοηθήσει στο να αποφευχθεί το φαινόμενο μιας χαμένης γενιάς», δήλωσε η Πρόεδρος της επιτροπής Απασχόλησης του ΕΚ, Pervenche Berès (Σοσιαλιστές, Γαλλία) στη συζήτηση το βράδυ της Δευτέρας.

Τα προγράμματα παροχής εγγυήσεων για τους νέους θα αποτελέσουν έναν μηχανισμό που θα εξασφαλίζει ότι «όλοι οι νέοι πολίτες και νόμιμοι κάτοικοι της ΕΕ έως και την ηλικία των 25 ετών, και άτομα κάτω των 30 ετών που έχουν πρόσφατα αποχωρήσει από εκπαιδευτικά ιδρύματα, λαμβάνουν ποιοτική προσφορά απασχόλησης, δυνατότητα συνεχούς εκπαίδευσης ή μαθητείας εντός τεσσάρων μηνών από τη στιγμή που αποχωρούν από την επίσημη εκπαίδευση ή που μένουν άνεργοι».

Η εφαρμογή των προγραμμάτων σε όλα τα κράτη μέλη

Το ΕΚ έχει ήδη ζητήσει, δύο φορές, την εισαγωγή και εφαρμογή

των προγραμμάτων αυτών και υποστηρίζει ένθερμα την πρωτοβουλία της Επιτροπής να προτείνει σύσταση του Συμβουλίου για την εισαγωγή των προγραμμάτων αυτών σε όλα τα κράτη μέλη.

➤ Το τείχος... των πολιτών Δικαιώματα των πολιτών

Η δημιουργία ενός ηλεκτρονικού "τοιχού" από φωτογραφίες Ευρωπαίων που οι ίδιοι έστειλαν στο Facebook του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι μια από τις εκδηλώσεις για το Ευρωπαϊκό Έτος του Πολίτη 2013. Για τον "τοιχο" χρειαστήκαν 450 πορτρέτα και πράγματι, φίλοι του ΕΚ στο Facebook του τα έστειλαν πολύ πριν λήξει η προθεσμία. Το τείχος τώρα γίνεται και "πραγματικότητα", σε έναν από τους μεγαλύτερους σιδηροδρομικούς σταθμούς των Βρυξελλών και της Ευρώπης.

Στόχος της εκστρατείας που έχει ξεκινήσει το ΕΚ για το Έτος Πολίτη είναι να περάσει στους πολίτες καθαρά το μήνυμα των κοινών αξιών και των

Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση

Τα προγράμματα παροχής εγγυήσεων για τους νέους θα πρέπει να μπορούν να λαμβάνουν ευρωπαϊκή χρηματοδότηση, ιδίως από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, στο οποίο θα πρέπει να διατίθεται τουλάχιστον το 25% των πόρων των διαρθρωτικών ταμείων, υποστηρίζουν οι ευρωβουλευτές.

Το Κοινοβούλιο καλεί την Επιτροπή να στηρίξει τα κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν χρηματοπιστωτικές δυσχέρειες προκειμένου να μπορέσουν να θεσπίσουν τα προγράμματα αυτά.

Η ανεργία των νέων σε Ελλάδα και ΕΕ

Η ανεργία των νέων στην ΕΕ έφτασε το 23,7% το Νοέμβριο του 2012. Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το 15% σε όλα τα κράτη μέλη εκτός από τέσσερις χώρες (Γερμανία, Αυστρία, Ολλανδία και Δανία), ενώ φτάνει το 30% στην Πορτογαλία, την Ιταλία, τη Σλοβακία και τη Λετονία, και το 50% σε Ελλάδα και Ισπανία.

μεγάλων ωφελημάτων της ΕΕ.

Από τους 450 που συνέβαλλαν με τις φωτογραφίες τους, τρεις επελέγη-

Citizens wall at the Brussels's Midi Station

σαν με κλήρωση για να ταξιδέψουν στις Βρυξέλλες και να γνωρίσουν το Κοινοβούλιο από κοντά.

VIKTOR SUKUP

The “Sword of Damocles” and the “Hidden Face” ...

“The Sword of Damocles” is the Spanish title of Greek writer Petros Markaris’ book originally published in Zurich as “Finstere Zeiten. Zur Krise in Griechenland” (Dark Times. Reflections about the crisis in Greece, Diogenes, 2012). The image constitutes a convenient warning about the disaster which is still shaking Greece and Europe. The book offers, in just over 130 pages, an updated overview of his country’s crisis between October 2009 and June 2012. It contains a dozen of articles published during this period in German papers as well as an interview with the author about his life, ideas and works.

Born -in 1937- and raised in Istanbul, Markaris lives in Athens since 1964 and continues to be close to the German culture since his years in the German school. This could favor in some way his understanding of Greek problems but also let him underestimate Northern Europe’s co-responsibility in his country’s recent tragedy. He emphasizes certainly the ambivalent relation between his country and the European Union, but especially Greece’s own historic responsibilities in the crisis which followed the 2009 PASOK election victory. Both center-left PASOK and center-right New Democracy, which alternated in power since 1974, are the main drivers of the disastrous state of the economy, he explains, as it is basically the result of their mismanagement and the heavy bureaucracy they established with their followers, building up an army of around one million public service officials in a country of eleven million inhabitants. For Markaris the crisis is, more than economic, political

and cultural. He insists in the misuse of abundant EU funding since 1980 which made many Greeks “new rich” who began to live considerably above their real wealth thanks to a rising credit bubble. He also offers interesting observations about the impact of the crisis on everyday’s life as well as the frightening surge of extreme-right Golden Dawn and its links with the massive immigration into his now dramatically impoverished country. More than half of its young people are unemployed and find hardly any alternatives to emigrating themselves, as do many Albanians who came to Greece 20 years ago and return now to their still very extremely country.

Markaris’ book gives useful insights into the roots of the crisis, especially the responsibility of both dominant parties and even the deep political divide after the bloody civil war. There are certainly wider contexts, where other countries, institutions and banks share important responsibilities in the inefficient use of EU money, Greece’s credit bubble, its increasingly artificial economy and the massive corruption which together made the Greek participation in the euro system a hazardous adventure for which a high price must now be paid. And it is not paid by the main culprits of this apocalyptical crisis which are not to be found in the poorer and middle-class segments of the population today victims of enormous past irresponsibilities of Greek and other actors and of the disastrous austerity policy imposed on them by basically the same forces. Markaris also underlines the big advantage of the existence, during several decades, of a “European

Germany” but that Europe witnesses now a growing North-South divide and risks, he rightly says, becoming a “German Europe”. It’s easy, anyway, to understand that young Greek who, out of desperation, told Markaris he voted for the extreme right, not expecting anything from this party but just because he wanted “revenge” ...

Vangelis Demiris’ book *La face cachée de la crise grecque*, (The Hidden Face of the Greek Crisis, published by La Boîte à Pandore, Brussels and Paris, 2012) describes the same problems but, while not hiding the Greek responsibilities in the generation of the crisis, especially -he underlines- that of the ND government of 2004-9, puts more emphasis on those of the European leadership and its disastrous crisis management since 2009. Born in 1969 in Paris, the journalist is based in Brussels and follows European affairs for different Greek media from this privileged viewpoint for more than ten years. So he is a direct witness of the many controversial moves behind the scenes of the Greek crisis, from the original blindness of European institutions to the real state of Greek finances many years before the outbreak of the open crisis in 2009, to the first and second “aid programs” for the debt-strangled country, the contradictory and hardly coherent French and German policies, the reactions of often arrogant European “partners” which show more misunderstanding and shortsightedness than rationality and solidarity, until the failed Papandreu referendum poker game, the Papademos transition government and the general elections in May 2012. He recalls that neither the billionaires of the shipping industry nor the prosperous Orthodox Church nor the inflated military spending have had to participate in the country’s “re-

form and rescue policies”, while middle and popular classes suffer the extreme belt-tightening measures imposed by Brussels and Berlin which are rather ruining than rescuing Greece. He does not forget the deleterious role of the infamous rating agencies in compounding the fragile countries’ financial problems. He also complains about the very deteriorated image of his country, which makes it, for instance, today more difficult for Greek students to rent an apartment in Brussels.

One main point of his book concerns the controversial question of national sovereignty, which is of course central to any integration process but exacerbated in a case like today’s Greece. Demiris quotes here the then president of the Euro-Group Jean-Claude Juncker, who compares Greece’s situation to that of East Germany right before unification. “The sovereignty of Greece will be enormously restricted”, the rather progressive-conservative Prime Minister of Luxembourg admits, “due to the coming privatizations” for about 50 billion euros. “It will be necessary to explain to the Greeks”, he adds, “that the vultures will not be coming suddenly from Washington or Brussels to monopolize the wealth of the country”. It remains to be seen, however, if such a view really lacks realism, if we look at comparable experiences like that of Argentina in the 90’s or that of Portugal today...Now, in 2013, privatizations should precisely begin “in earnest” ...

Both books, conveniently presented by publishers whose names evoke an ancient Greek philosopher and an equally ancient Greek formula, are quite complementary, as one emphasizes mainly one and the second the other pole of responsibilities in the apocalyptic crisis of today’s Greece. They can certainly be rec-

ommended for Greeks and others who wish to understand the historic and economic basis of one of the toughest problems of contemporary Europe which is not only Greece’s but also that of countries like Portugal and Spain. In fact, it is poisoning the entire European Union and has already contributed quite a lot, in these countries and

even in the others, to destroy, in line with the overall economic policy adopted by recent EU leaders pushed by the “market”, the banks and the agencies, much of the political, economic and social progress which had been obtained across its member countries, and in the cooperation between them, during the preceding decades.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΝΝΗΜΑΤΑΣ

Ελλάς: Δύση ή Ανατολή;

Από τις εκδόσεις ΡΟΕΣ και στη σειρά «Δοκίμια» κυκλοφόρησε του βιβλίου του Παναγιώτη Γεννηματά με τίτλο *Ελλάς: Δύση ή Ανατολή; – Ο ακοινώνητος εκσυγχρονισμός στο νεοελληνικό κράτος*.

Η σημερινή Ελλάδα παραμένει κατ’ ουσίαν απόλυτα εξευρωπαϊκή και δυσκολεύεται να ευθυγραμμιστεί με τον σκληρό ευρωπαϊκό πυρήνα. Ο εκδυτικισμός της είναι μιμητικός και προσποιητός. Κατά τον Π. Γεννηματά, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η κληρονομιά του ύστερου Βυζαντίου (θεοκρατική ανατολική παράδοση, αντιδυτισμός, κρατικομονοπωλιακή οικονομία και ιδεολογία της διαμεσολάβησης) εξακολουθεί να υπερκαθορίζει ως σήμερα ασφυκτικά την υποτιθέμενη «εθνική ταυτότητα» και, στην πραγματικότητα, έχει διαμορφώσει τις ιδεολογικές παραστάσεις και τα συμπεριφορικά αντανάκλαστικά της νεοελληνικής κοινωνίας. Η μακροχρόνια συμβίωση με τον Οθωμανό κατακτητή ολοκλήρωσε τη μακράιωνη σκοταδιστική βυζαντινοχριστιανική διαπαιδαγώγηση. Και τούτο παρά το ότι η έκρηξη της ευρωπαϊκής Αναγέννησης αποτελεί κοινή ελληνολατινική υπόθεση. Ο ελληνικός λαός καταδικάστηκε, εν ονόματι της διαφύλαξης της ανατολικής ορθοδοξίας, σε αποκλεισμό από την πολιτισμική πρωτοπορία της ιστορίας και σε μακροχρόνια οθωμανική καραντίνα.

Ο συγγραφέας, επίτιμος αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Τράπεζας

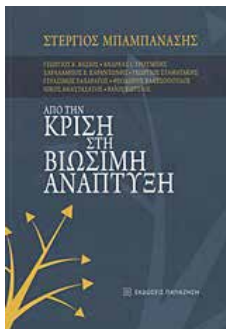
Επενδύσεων, στοιχειοθετεί με εντυπωσιακή ευρυμάθεια την άποψη ότι η ανατολική ορθοδοξία έχει ιστορικά αναδειχθεί ως ιδεολογία της οικονομικής καθυστέρησης, της κοινωνικής υπανάπτυξης και του εσωστρεφούς κοινοτικού βίου. Είναι καιρός –τονίζει– να ξεφύγουμε από τα πρότυπα του Βυζαντίου, το κόστος των οποίων έχει υπάρξει ιλιγγιώδες για τον νεοελληνισμό.

Η πρόκληση της εθνικής υπέρβασης των βυζαντινών καταβολών, όσο κι αν εκ πρώτης όψεως φαίνεται ίσως ανεδαφική και «προδοτική» απέναντι στη διαχρονική «εθνική ταυτότητα», ιστορικά παραμένει επιτακτική. Δεν ζητείται βεβαίως η εκούσια αλλοτρίωση εν ονόματι ενός καινούργιου ευρωπαϊκού προσώπου. Ζητείται μια σύγχρονη νεοελληνική αλήθεια, μια νέα σύνθεση, ικανή να εξασφαλίσει τη δημιουργικότερη εθνική συμμετοχή στο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο γίγνεσθαι – θεμελιωμένη σε μια νέα παραγωγική αντίληψη στην οικονομία και ένα νέο μορφωτικό πρότυπο στην παιδεία. Μόνον έτσι –καταλήγει ο Π. Γεννηματάς– θα μπορέσουμε ως έθνος να ακολουθήσουμε τα παραδείγματα ιστορικής αναγέννησης που προσφέρει σήμερα ο κόσμος.

Από την κρίση στη βιώσιμη ανάπτυξη

Στέργιος Μπαμπανάσης,
Γεώργιος Κ. Βάσιος,
Ανδρέας Ι. Τρούμπης,
Χαράλαμπος Χ. Καραντώνης,
Γεώργιος Σταματάκης,
Γεράσιμος Ζαχαράτος,
Θεόδωρος Βλασσόπουλος,
Νίκος Αναστασάτος,
Βάιος Κώτσιος

1^η έκδοση - Αθήνα:
Εκδόσεις Παπαζήση, 2011

Οι περισσότερες οικονομικές κρίσεις που κατά καιρούς έχει βιώσει η ανθρωπότητα χαρακτηρίζονται επαρκώς ως εγγενή και συνήθη στοιχεία του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Ο Στέργιος Μπαμπανάσης ερευνώντας τη σύγχρονη οικονομική συγκυρία ξεκινά με τη διαπίστωση ότι πρόκειται για μία κρίση ιδιόμορφη και πολυεπίπεδη που διαφέρει σαφώς από κάθε αντίστοιχη εμπειρία του παρελθόντος. Η ανάλυση των ιδιαιτεροτήτων της σημερινής κρίσης οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επιδιωκόμενη ανάπτυξη, για να είναι πράγματι αποτελεσματική και ικανή να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες των καιρών, πρέπει να οριστεί με νέο τρόπο αποτινάσσοντας αναχρονιστικές αντιλήψεις.

Ο συγγραφέας, αποδίδοντας με σαφήνεια την περιπλοκή και την αλληλεπίδραση παραγόντων της παγκόσμιας οικονομίας με την Ευρωπαϊκή και συνακόλουθα την Ελληνική, προβαίνει σε μία εις βάθος και συνάμα πολυεπίπεδη μελέτη της σύγχρονης οικονομικής κρίσης. Σε ότι αφορά την ελληνική οικονομία η σχετική ανάλυση σε συνδυασμό με τα παρατιθέμενα στατιστικά στοιχεία οδηγεί σε σαφή συμπεράσματα ως προς τα βαθύτερα αίτια, τις ιδιομορφίες και τα χαρακτηριστικά της ελληνικής κρίσης.

Ο συγγραφέας αναλύει τα μέτρα που ήδη ελήφθησαν σε παγκόσμιο, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο και προχωρά στην αξιολόγηση, στήριξη και απόρριψη σχεδίων χωρίς να διστάζει να προβάλει νέες αλλά ρεαλιστικές ιδέες. Οι σχετικές προτάσεις, αναγνωρίζοντας τη σύνθετη διάσταση της κρίσης, ασχολούνται με την απαιτούμενη δομή του σύγχρονου Κράτους και τα συγκεκριμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά που πρέπει να το διέπουν με σταθερό αίτημα την ισορροπία μεταξύ αγοράς, Κράτους

και Κοινωνίας Πολιτών. Ο Στέργιος Μπαμπανάσης σε μια προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί η γνώση που έχει αποκτηθεί μέχρι στιγμής προσεγγίζει τις σύγχρονες στρατηγικές ανάπτυξης με έμφαση στην έννοια της βιωσιμότητας, όρο σχετιζόμενο τόσο με τους φυσικούς όσο και με τους οικονομικούς πόρους. Μελετά τη σχέση ανάπτυξης και βιωσιμότητας και προτείνει εξειδικευμένες λύσεις και σχέδια που θα εναρμονίζονται με την αξίωση για ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Το βιβλίο πέραν της θεωρητικής συζήτησης δεν παραβλέπει την αξία των εστιασμένων σε πρακτικά ζητήματα λύσεων. Η ανάλυση και ο σχολιασμός των χαρακτηριστικών των νέων μοντέλων βιώσιμης ανάπτυξης έχει ως επίκεντρο τη δυνατότητα εφαρμογής τους στο ιδιόμορφο περιβάλλον της ελληνικής οικονομίας. Στο πλαίσιο της παρουσίασης στρατηγικών εξόδου περιλαμβάνονται μελέτες διαφορετικών συγγραφέων αναφορικά με συγκεκριμένα ζητήματα βιώσιμης ανάπτυξης σε θεματικές άμεσα συνδεδεμένες με τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού ζητήματος.

Φιλοδοξία του συγγραφέα είναι το βιβλίο του να αποτελέσει μια παρέμβαση στον προβληματισμό για την κρίση, τα αίτια και τις επιπτώσεις της, τις στρατηγικές βιώσιμης ανάπτυξης και την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Φωτίζει με ιδιαίτερο τρόπο την ελληνική περίπτωση χωρίς να παραβλέπει τις παγκόσμιες και ευρωπαϊκές εξελίξεις. Ο αναγνώστης θα βρει μια αντικειμενική και εμπειριστική παρουσίαση τόσο των αιτιών της κρίσης όσο και αναπτυξιακών προτάσεων που, αναγνωρίζοντας την πολυεπίπεδη διάσταση του ζητήματος, προσφέρουν λύσεις άμεσα εναρμονισμένες με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της χώρας.

Γιώργος Παντελιάς

ΝΕΑ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

ΚΟΠΗ ΠΙΤΑΣ ΟΜΙΛΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΜΕ ΕΠΙ-
ΤΥΧΙΑ
πραγμα-
τοποίησε την κα-
θιερωμένη ετή-
σια εκδήλωση του
Ομίλου Ευρωπαϊ-
κής Έκφρασης

το Σάββατο 9 Φεβρουαρίου 2013 (για 25η χρονιά!), στο ξενοδοχείο Amarilia, σε δείπνο που παρέθεσε στους 75 παρευρισκόμενους, μέλη, φί-

λους και υποστηρικτές της οργάνωσης, καθώς και ηγετικά στελέχη άλλων ΜΚΟ και της κοινωνίας πολιτών, κατά τη διάρκεια μιας πολύ ωραίας βραδιάς. Το δυναμικό «παρών» έδωσαν αρκετά μέλη της Νεολαίας Ευρωπαϊκή Έκφραση καθώς και οι συμμετέχοντες του σεμιναρίου Πολιτικής Σκέψης που διοργανώνει η Ευρωπαϊκή Έκφραση. Τη μουσική επιμέλεια της βραδιάς είχε ο μαέστρος Γιώργος Βενετσάνος.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Η Ευρωπαϊκή Έκφραση σε συνεργασία με το "Ίδρυμα Friedrich Naumann for Freedom" υλοποιούν τα «Σεμινάρια Πολιτικής Σκέψης», (Α κύκλος) τα οποία συνιστούν ένα εκ-

φιλελεύθερες ιδέες και τη συμβολή τους στη διαμόρφωση του σύγχρονου

ΚΥΚΛΟΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ: "DEBATING EUROPE"

Ο Όμιλος Ευρωπαϊκή Έκφραση, σε συνεργασία με το φιλελεύθερο ίδρυμα Friedrich Naumann Foundation for Freedom, και τις έδρες Jean Monnet του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και του Πανεπιστημίου Αιγαίου, διοργάνωσε έναν κύκλο διαλέξεων για το μέλλον της Ευρώπης, με τίτλο "Debating Europe", την Τρίτη 19 Μαρτίου στην Τρίπολη και την Τετάρτη 20 Μαρτίου στην Μυτιλήνη.

Σκοπός του προγράμματος ήταν να συνδέσει τα περιφερειακά εκπαιδευτικά ιδρύματα, εγείροντας τον διάλογο για την ευρωπαϊκή ιδέα και την φιλελεύθερη σκέψη ως σημεία αναφοράς στην Ελλάδα.

Κεντρικός ομιλητής των δύο εκ-

κόσμου, της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σκοπός των σεμιναρίων είναι να προωθήσουν το διάλογο για την ελευθερία, αφενός μέσω της ακαδημαϊκής έρευνας και αφετέρου μέσω της ανταλλαγής ιδεών, επιτυχημένων πρακτικών και ειδικά σχεδιασμένων συλλογικών ασκήσεων. Με αυτό τον τρόπο, οι συμμετέχοντες θα επιτύχουν τη βαθύτερη κατανόηση των φιλελεύθερων ιδεών ως γνωστικό αντικείμενο και την ουσιαστική αντίληψη του τρόπου με τον οποίο αυτές μπορούν να επηρεάσουν τη ζωή των πολιτών.

Στο σεμινάριο συμμετέχουν 25 νέα άτομα, τα οποία σε κάθε συνάντηση από το πρωί του Σαββάτου έως το μεσημέρι της Κυριακής, παρακολουθούν το πρόγραμμα. Κάθε συνάντηση περιλαμβάνει 3-4 εισηγήσεις από καθηγητές ή εξειδικευμένους επαγγελματίες και συμβούλους, παρουσιάσεις από σπουδαστές, εκπαιδευτικές ασκήσεις in plenum ή σε ομάδες και πρακτική σε συγκεκριμένες θεματικές (πχ ασκήσεις αντιλογίας-debate).

δηλώσεων ήταν ο Γερμανός Καθηγητής Heinz-Jürgen Axt (Jean Monnet Chair for European Integration and European

Politics at the University of Duisburg-Essen) ενώ συμμετείχαν ο Καθηγητής Παναγιώτης Λιαργκόβας (Έδρα Jean Monnet, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου) και ο Καθηγητής Παναγιώτης Γρηγορίου (Έδρα Jean Monnet Chair, Πανεπιστήμιο Αιγαίου).

Η Ευρωπαϊκή Έκφραση Νέων στον εορτασμό για την παγκόσμια ημέρα της χελώνας

Η Ευρωπαϊκή Έκφραση Νέων με αφορμή την παγκόσμια ημέρα της χελώνας παρέστη στην ειδική εκδήλωση για παιδιά και μεγάλους της οργάνωσης ΑΡΧΕΛΩΝ. Στον φιλόξενο χώρο του Κέντρου Διάσωσης, αντιπροσωπεία της οργάνωσης μας ξεναγήθηκε από τον Πρόεδρο του Αρχέλωνα κο Μπένο στις οργανωμένες εγκαταστάσεις και στις δεξαμενές που περιθάλπονται θαλάσσιες χελώνες ενώ παρακολούθησε και την παρουσίαση του προγράμματος των μαθητών του American Community School, εργαστήρι κατασκευής μενταγιόν, κουκλοθέατρο από τους μαθητές του 1ου Γυμνασίου Άνω Λιοσίων και πολλά ακόμη.

Η παρουσία της Ευρωπαϊκής Έκφρασης Νέων ήταν πολύ εποικοδομητική κι ευχαριστούμε ιδιαίτερα τον "Αρχέλων" για την φιλοξενία. <http://expressionyouth.wordpress.com>

Παρουσίαση του βιβλίου της Βασιλικής Μισσιρά

Συνεχίζοντας την δημιουργική συνεργασία της Ευρωπαϊκής Έκφρασης Νέων μας με το γραφείο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην Ελλάδα και στο ακαδημαϊκό πεδίο, είχαμε την τιμή να παρακολουθήσουμε ως οργάνωση την παρουσίαση του πρώτου βιβλίου της γραμματέως της Νεολαίας μας Βίκυς Μισσιρά, τη μονογραφία με τίτλο «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη. ΕΣΔΑ και ΕΕ σε αναζήτηση ισορροπίας».

Θα θέλαμε να εκφράσουμε τα εγκάρδια συγχαρητήριά μας στην Βίκυ Μισσιρά επ' ευκαιρία της έκδοσης της μονογραφίας της και να της ευχηθούμε την ευόδωση της περαιτέρω ακαδημαϊκής της πορείας, η οποία είμαστε όλοι σίγουροι ότι θα είναι λαμπρή.

Τέλος, ως μέρος του ομίλου Ευρωπαϊκή Έκφραση, η Νεολαία θα ήθελε να ευχαριστήσει για ακόμη μία φορά το προσωπικό του γραφείου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην Ελλάδα για την ειλικρινή προθυμία του να στηρίζει τα μέλη μας στα βήματά τους.

<http://expressionyouth.wordpress.com/>

Κωνσταντίνος Φασούλης

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

1 Σκοπός της έκδοσης είναι η παρουσίαση διαφορετικών απόψεων – αρκεί να μην εκφέρονται αυθαίρετα – και η δημιουργία κατάλληλου πλαισίου διαλόγου και ανταλλαγής ιδεών με επίκεντρο την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και την ελληνική συμμετοχή σ' αυτήν. Οι απόψεις που εκφράζονται δεν δεσμεύουν αποκλειστικά την ιδιοκτησία, τον εκδότη ή τη σύνταξη.

2 Τα άρθρα τα οποία δημοσιεύονται στην *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, επιλέγονται από τη σύνταξη με κριτήρια την επιστημονική εγκυρότητα, την ποιότητα, τη θεματική κάθε τεύχους, την πρωτοτυπία και επικαιρότητα. Μπορεί να δημοσιευθεί κείμενο και σε ξένη γλώσσα (κυρίως αγγλικά ή γαλλικά) κατόπιν συνεννόησης. Η έκταση του κειμένου δεν πρέπει να είναι μεγαλύτερη από 900 λέξεις.

3 Όσον αφορά τις επιστημονικές δημοσιεύσεις, υποβάλλονται οποτεδήποτε, σε τρία αντίτυπα, υπακούουν στις διεθνείς προδιαγραφές επιστημονικής μεθοδολογίας, δεν έχουν δημοσιευθεί ούτε με παραπλήσια μορφή ή περιεχόμενο σε άλλα έντυπα, κρίνονται από μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής της *Ευρωπαϊκής Έκφρασης*, με πλήρη διασφάλιση της αντικειμενικής κρίσης (ανωνυμία του κρινόμενου και

των κρινόντων, ο κρινόμενος πληροφορείται βέβαια ολόκληρη την κρίση) και η έκτασή τους κυμαίνεται μεταξύ 2000 - 3000 λέξεων. Ο υποψήφιος αποστέλλει σύντομο βιογραφικό σημείωμα.

4 Σε όλες τις περιπτώσεις μαζί με κάθε υποβολή κειμένου συμπεριλαμβάνεται και περιλήψη στα γαλλικά ή στα αγγλικά (100-200 λέξεις). Το κείμενο θα πρέπει να αποστέλλεται και σε δισκέτα PC ώστε να αποφεύγονται οι αδυναμίες της δακτυλογράφησης και γενικά να επιτυγχάνεται η έκδοση. Καλό είναι επίσης να αποστέλλεται φωτογραφία του συγγραφέα. Χειρόγραφα, δισκέτες και άλλα πρωτότυπα δεν επιστρέφονται.

5 Απαγορεύεται αυστηρά η μερική ή ολική αναδημοσίευση ή αναδιανομή με οποιονδήποτε τρόπο, εκτός αν υπάρχει έγγραφη άδεια του εκδότη. Οι συγγραφείς, μετά την ανακοίνωση σ' αυτούς της θετικής κρίσης για μελλοντική δημοσίευση του άρθρου στην *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, δεσμεύονται αυτό να μην δημοσιευθεί οπουδήποτε αλλού. Οι συγγραφείς λαμβάνουν δωρεάν δύο αντίτυπα του οικείου τεύχους. Η ιδιοκτησία διατηρεί το αποκλειστικό δικαίωμα να διανέμει με οποιουδήποτε όρους, άρθρα, περιλήψεις και ολόκληρη την *Ευρωπαϊκή Έκφραση* διαμέσου του δικτύου Ίντερνέτ.

Αγαπάς την *Ευρωπαϊκή Έκφραση*;

Μην ξεχάσεις τη συνδρομή σου!!!

Ανανεώστε τη συνδρομή σας στην *Ευρωπαϊκή Έκφραση*

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΕΚΦΡΑΣΗ

Έτος ίδρυσης: 1989, Ομήρου 54, 106 72, Αθήνα,
τηλ: 210 3643224, fax: 210 3646953, e-mail: ekfrasi@ekfrasi.gr

Επιθυμώ να γραφτώ συνδρομητής
στο περιοδικό *Ευρωπαϊκή Έκφραση*.
Ετήσια

Διαιτής

Τακτικός Συνδρομητής	20 ευρώ	35 ευρώ
Δημόσιοι Οργανισμοί, Τράπεζες, Βιβλιοθήκες, ΑΕΙ, ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ, Εταιρείες, Σύλλογοι	50 ευρώ	100 ευρώ
Ευρώπη	25 ευρώ	45 ευρώ
Υπόλοιπες ήπειροι	30 ευρώ	55 ευρώ
Φοιτητής, σπουδαστής, στρατιώτης	15 ευρώ	25 ευρώ
Συνδρομή ενίσχυσης-υποστήριξης	50 ευρώ	90 ευρώ

Οι συνδρομές καταβάλλονται στα γραφεία της Έκφρασης, 9 π.μ. - 5 μ.μ., με ταχυδρομική επιταγή ή τέλος στην Εθνική Τράπεζα (αρ. λογαριασμού 701/29600287).

ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗ

Όνομα:

Επώνυμο:

Διεύθυνση:

Ταχ. Κώδικας:

Πόλη:

Τηλέφωνο:

E-mail:

Επάγγελμα:

Ημερομηνία Υπογραφή

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΣΥΜΠΡΑΞΗ ΕΣΤΙΑ

ΤΟΠΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΓΙΑ ΕΥΑΛΩΤΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΝΙΚΑΙΑΣ-ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΡΕΝΤΗ

ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ ΑΝΕΡΓΟΥΣ ΕΥΠΑΘΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ

Η Αναπτυξιακή Σύμπραξη ΕΣΤΙΑ υλοποιεί το σχέδιο δράσης «Τοπικές Δράσεις Κοινωνικής Ένταξης για Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες στην Περιοχή Νίκαιας-Αγίου Ιωάννη Ρέντη» που έχει ως στόχο την ένταξη στην αγορά εργασίας 80 ανέργων εγγεγραμμένων στα Μητρώα Ανεργίας του ΟΑΕΔ ή σε ειδικό κατάλογο του ΟΑΕΔ, εκτός Μητρώου ανεργίας προερχόμενων από ευπαθείς κοινωνικά ομάδες.

ΑΝΗΚΕΙΣ ΣΕ ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ?

- Μακροχρόνια άνεργος 45-64 ετών
- Γυναίκα, αρχηγός μονογονεϊκής οικογένειας
- Μετανάστης
- Άτομο σε κατάσταση φτώχειας/απειλούμενο από φτώχεια

ΤΟΤΕ ΜΠΟΡΕΙΣ ΝΑ ΕΧΕΙΣ

- Συμβουλευτική υποστήριξη ωφελουμένων
- Επιδοτούμενη επαγγελματική κατάρτιση
- Δικτύωση τοπικών κοινωνικών εταίρων, οργανισμών, επιχειρήσεων και ωφελουμένων
- Επιχειρηματικό Σχεδιασμό: Εκπόνηση επιχειρηματικών σχεδίων για τη σύσταση ατομικών & κοινωνικών επιχειρήσεων
- Συμβουλευτική υποστήριξη των νέο-ιδρυόμενων Επιχειρήσεων

ΓΙΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ:

Ν.Π.Δ.Δ. "Κοινωνική Προστασία & Αλληλεγγύη
Δήμου Νίκαιας - Α. Ι. Ρέντη"
Μπαλτατζή 32, Α. Ι. Ρέντης (ισόγειο), τηλ. 210 4823436
Ώρες 09:00 - 14:00 Υπεύθυνη κα Αλέκα Αναστασίου

www.topeko-estia.gr

Το πρόγραμμα υλοποιείται στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ΕΚΤ), δράση 3: «Τοπικές δράσεις κοινωνικής ένταξης για ευάλωτες ομάδες» της Κατηγορίας Παρέμβασης 1: «Πρόληψη και αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού ευπαθών ομάδων του πληθυσμού» του Θεματικού Άξονα Προτεραιότητας 4: «Πλήρης ενσωμάτωση του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού σε μια κοινωνία ίσων ευκαιριών», του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013»

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΑΦΙΣΑ

ΒΙΝΤΕΟ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ

Μετανάστες ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

